

2016/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLIV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLIV. évfolyam • 4. szám

2016. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

Felelős kiadó:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HÁLA JÓZSEF

•
Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honismeret25@gmail.com

Megjelenik

az

Emberi Erőforrások Minisztériuma

a

Nemzeti Kulturális Alap

és a

Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

•
Technikai szerkesztő:
Geiger Annamária

•
Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Barkóczy László, Dr. egyetemi adjunktus, Kaposvár
Bodrogi László, Dr. radiológus orvos, Budapest
Csíki Tamás, PhD. egyetemi oktató, Budapest
Ferencz Győző újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
Fülöp László, Dr. CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvár
Fülöpszállási Székely Gábor helytörténész,
Kunszentmiklós

Gábel Tibor történész, Budapest
Gebauer Hanga néprajzkutató, Budapest
Gelencsér József, Dr. jogász, c. egyetemi docens,
Székesfehérvár

Gerencsér Péter doktorandusz, Szeged
Gönczi Ambrus, PhD. történész-muzeológus,
Budapest

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközélpók
Hausel Sándor, Dr. főlevéltáros, Balassagyarmat
Juhász Katalin, PhD. néprajzkutató, Budapest
Kazinczy István helytörténetgyűjtemény-vezető,
Körösladány

Kovács Sándor múzeumi könyvtáros-helytörténész,
Érd

Kováts Dániel, Dr. ny. főiskolai tanár, Budapest
Lancendorfer Zsuzsanna, Dr. néprajzkutató,
egyetemi docens, Győr

Marjanucz László, Dr. tanszékvezető egyetemi
docens, Szeged

Merényi-Metzger Gábor, PhD. történész, Budapest
Miklós Péter, Dr. történész-muzeológus, Szeged

Ozsváth Gábor Dániel, PhD. néprajzkutató,
örökségvédelmi szaktanácsadó, Szeged

Ozsváthné Csegezi Mónika, Dr. építészmérnök,
müemlékvédelmi szakmérnök, Szeged

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna
ny. gimnáziumi tanár, helytörténész, Makó
Pesti János, Dr. ny. egyetemi docens, Pécs
Péter László, Dr. ny. egyetemi tanár,
professor emeritus, Szeged

Próder István ny. múzeumigazgató, Várpalota

Rémiás Tibor, PhD. történész, Miskolc

S. Lackovits Emőke, Dr. néprajzkutató,
ny. főmuzeológus, Veszprém

Siket István László ny. tanár, Makó

Szále László újságíró, Budapest

Szőts Zoltán Oszkár doktorandusz, Budapest
Szűcs Judit, Dr. néprajzkutató, ny. múzeumigazgató,
Csongrád

Titkos Sándorné ny. igazgatóhelyettes, Miskolc

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas

Varga Sándor, PhD. néprajzkutató, Szeged

Vasné Tóth Kornélia, PhD. tudományos kutató,
Budapest

A címlapon: *Fiatal köröstárkányi házaspár
ünnepi öltözetben* (Györffy István felvétele, 1911;
Néprajzi Múzeum, D 4981; Gebauer Hanga cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

A Concordia. Egy világhírű malom jubileumára (<i>Gönczi Ambrus</i>)	3
Száz éve nyitotta meg kapuit az Első Magyar Hadiáravaház (<i>Valentyik Ferenc</i>)	5
A száz éve elhunyt Téglás Gábor emlékezete (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	11

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Rómer Flóris</i> : Pest újjátelepítéséről. (Részlet).....	13
A honismeret és a lokális hagyományok szerepe a szlovák identitás megőrzésében Rákoskeresztúrtól Csömörig (<i>Juhász Katalin</i>)	14

FÓRUM

A honismeret vonzásában (<i>Kováts Dániel</i>)	17
Gondolatok a magyarországi németek kitelepítéséről (<i>Miklós Péter</i>).....	19
„Visszaszököttek” című könyvünkről (<i>Bodrogi László–Szále László</i>).....	21

HAGYOMÁNY

Egy korai kutatás eredményei. Györffy István a Fekete-Körös völgyében (<i>Gebauer Hanga</i>)	23
Három katonanóta a népdallá válás kezdetén (<i>Péter László</i>)	26
Borsod és környékének tánc kultúrájáról (<i>Varga Sándor</i>)	34
A lopás megítélése a falusi közösségben (<i>Gelencsér József</i>)	37

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

„Szabadulás nélkül” (<i>Kovács Sándor</i>).....	45
---	----

TERMÉS

Hány Békés megyei települést említ a százdi alapítólevél? (<i>Kazinczy István</i>)	46
Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban (<i>Fülöp László–Barkóczy László</i>)	54
Marsili 1683. évi kapuvári elfogása (<i>Gerencsér Péter</i>).....	58
Székely redemptusok Fülöpszálláson (<i>Fülöpszállási Székely Gábor</i>).....	62
Az utolsó Czobor gróf születése és halála (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	65
Vedres István, „Ns. Magyar Országban hiteles, és S. K. Szeged Várossának eskütt Földmérője” (Szeged, 1765. szeptember 22.–Szeged, 1830. november 4.) (<i>Ozsváthné Csegezi Mónika–Ozsváth Gábor Dániel</i>)	67
A köz szolgálatában. Halla Aurél érdi és országos hatókörű tevékenysége (<i>Vasné Tóth Kornélia</i>) .	69
Rudnay művésztelepe (<i>Siket István László</i>)	73

KRÓNIKA

A XLIV. Országos Honismereti Akadémia. Makó, 2016. július 4–8.

Sorsfordító idők, sorsfordító magyarok. Ünnepi megnyitó (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	75
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei	
Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek.....	79
Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek.....	81
Honismereti Emléklappal kitüntetettek	84

A szekcióülések beszámolóí (Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna, Marjanucz László, Rémiás Tibor) ...	86
Baranyai megemlékezések (Pesti János).....	91
Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékermesek és Istvánffy Gyula-díjasok találkozója Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Titkos Sándorné)	95

KÖNYVESPOLC

Wilhelm Sándor: Tanulmányok az Érmellékről (Halász Péter).....	98
Tagányi Zoltán: A közép-kelet-európai faluközösség genezise (Csiki Tamás)	98
Ifj. Bertényi Iván (szerk.): Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve (Gábel Tibor).....	100
Megjelent a 25 éves Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve (Próder István).....	100
Csoma Zsigmond: Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon (S. Lackovits Émőke)	101
Bárkányi Ildikó (szerk.): Néprajzi tanulmányok Apátfalváról (Szűcs Judit)	103
Jankovits Béla: Kajárpéci személynevek és életfordulók (Lancendorfer Zsuzsanna).....	104
Molnár Eszter Edina (szerk.): „... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből (Szóts Zoltán Oszkár)	105
Szakál István: A göcseji Besenyő térségének szótára (Ferencz Győző)	106
Végh József: Diósjenői történetek I–II. (–d–)	107
Balassagyarmat régi képeslapokon (Hausel Sándor)	107
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter).....	109

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a **honismeret25@gmail.com** címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15–20 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikus úton, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg. Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni.

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

A Concordia

Egy világhírű malom jubileumára

150 évvel ezelőtt, 1866-ban kezdte meg működését a Soroksári úton Budapest legnagyobb kapacitású gőzmalma, a Concordia. Természetesen nem csupán a kerek évszám apropóján érdemes megemlékezni róla, hanem azért is, mert a világhírű magyar malomipar fővárosi, és ezen belül ferencvárosi malmainak köszönhetette renométját.

A XIX. század elején több mint húszezer kezdetleges berendezésű kismalom működött Magyarországon. Meghajtásuk nagyjából természeti erőforrásokkal, folyóvízzel és széllel történt, de ezrével voltak állati erővel hajtott, úgynevezett szárazmalmok is.

Magyarországon a gépi nagyipar kialakulásában a malomipar járt az élen. Nemcsak átvette a külföldön addig már bevált műszaki megoldásokat, hanem fejlesztésekkel és nagy jelentőségű találmányokkal nemzetközi viszonylatban is meggyorsította az iparág műszaki és gazdasági fejlődését.

Az 1830-as években két jelentős gyárat létesítettek Pest-Budán: 1836-ban az Első Dunagőzhajózási Társaság Óbudai Hajógyárát, s 1838-ban a Pesti Hengermalmot. Az 1841. szeptember 15-én üzembe helyezett létesítmény az akkori Európa egyik legkorszerűbb hengermalmának számított. Ez a tény ipartörténeti szempontból is fontos: ebben a malomban működtek hazánkban az első hengerszékek, gőzgéppel üzemelt, s itt született a magyar magasórlési eljárás.

A Pesti Hengermalom 1852-től rendszeresen szállított lisztet határainkon túlra, páratlan minőségű finomlisztjeit magas áron értékesítette Nyugat-Európában, sőt, Braziliában is. Jövedelmező üzletvitele új malomvállalatok alapítására ösztönzött.

Werther Frigyes Gőzmalma 1852-ben, a Barber Fiai Gőzmalma és Blum Jánosé 1853-ban, Berger Lajosé 1860-ban, Haggenmacher Henriké 1862-ben épült. 1863–1868 között további nagy gőzmalomokat létesítettek Pesten: Pannónia, Első Pest-Budai, Victoria, Haggenmacher Henrik második malma, Unió, Erzsébet. A városeyesítés utáni évtizedben újabb három nagymalom épült a fővárosban: Schmidt és Császár Gőzmalma 1873-ban, a Gizella Gőzmalom 1880-ban, valamint Hedrich és Strausz Király Malma ugyancsak abban az évben. Budapest évi egymillió tonnát meghaladó őrlési kapacitásával Európa legnagyobb malomipari központja volt a századfordulón és Minneapolis után a világranglista második helyén szerepelt. A malomalapításnak természetesen megvoltak a természeti és gazdasági előfeltételei. A kedvező földrajzi fekvés, a dunai szállítás lehetősége, a nagy kiterjedésű szabad terület, a gépek üzemeltetéséhez szükséges megfelelő mennyiségű víz jelenléte mind hozzájárult ahhoz, hogy a különböző partszakaszokon egymás után létesüljenek gőzmalomok. A XIX. század első harmadában a terménykereskedők egyre nagyobb számban helyezték székhelyüket a fontos kereskedelmi csomópontnak számító Pestre. Felhalmozódó tőkéjüket egy még több profitot ígérő ágazatba, a malomiparba fektetve alapozták meg a magyar ipar több évtizeden keresztül vezető szerepet játszó szektorát. Az egyre gyorsuló műszaki fejlődés, az 1860-as évek közepén kifejlesztett magas őrlési technika révén a finomliszt az egyik legfontosabb kiviteli árucikké vált Magyarországon. A fejlődést 1873-ban az úgy nevezett bécsi „krach” állította meg: az egyik legátgőgőbb túltermelési válság hatása még hosszú évekig érezhető volt. Az 1870-es évek közepétől azonban a malomiparban újabb fellendülés következett be, mely újabb üzemek alapításában nyilvánult meg.

A Duna-parton megépülő, a vízimalmok szerepét átvevő, korszerű technológiát alkalmazó malmok a XIX. század második felére a főváros jelképeivé váltak. Az egyes városrészek közül Ferencvárosban működött a legtöbb malom, s a későbbi IX. kerület többek között malmainak is köszönhetette a „Buda-pest gyomra” elnevezést, hiszen az itt működő vágóhidak, húsipari üzemek és szeszgyárak mellett a liszt előállítása volt a belső és külső piac ellátásának alapja. Mivel a Duna közelsége meggyorsította a gabona szállítását, ebből a megfontolásból telepítették a többi malmot is a Soroksári útra. 1868-ban

kezdte meg működését a második nagy malom, a Pesti Molnárok és Sütők malma a mai Boráros tér közvetlen közelében. A Gizella és a Király malom 1880-ban, az utolsónak épített Hungária malom 1893-ban létesült a Soroksári úton. A ferencvárosi malmok mellett, fontos kiegészítőként, 1883-ban adták át Budapest legnagyobb gabonaraktárát, egyben a főváros egyik legmagasabb épületét, az Elevátorházat. A több emeletes, a Boráros téren, közvetlenül a vízparton felépített raktárban 290 tartály 36 ezer köbméternyi űrtartalommal várta a gabonaszállító hajókat. Az épületóriás mellett tucatnyi egyszintes, egy légtérű élelmiszeráró is épült, az úgynevezett közraktárak, melyek a mai Rákóczi híd és Szabadság híd közötti partszakaszon húzódtak.

A malmok működésére nézve az egyik legnagyobb veszély a tűz keletkezése és pusztítása volt. A homlokzati téglafalak mögött, a malom belsejében kerültek elhelyezésre a közlőművek, mozgógépek, hajtószíjak, facsatornák, csigák, motorok, liszt- és szélkamrák, felvonók, falépcsők, gabonaszállító széles hevedernyílások. A malmokra jellemző volt az állandó légmozgás és lisztporzás. Számos alkalommal elég volt egy szikra, hogy az egész malom belsejét egyszerre lángba borítsa, mert minden emelet teljesen fából készült és egymással csatornákkal állt összeköttetésben, így a kitört tűz gyorsan és feltartóztathatatlanul terjedhetett minden irányban. A gabonaőrő malmok égésének, tüzeinek legfőbb oka a liszt meggyulladása volt. A liszt részben a levegőben szállva, részben pedig mindenütt lerakódva a malom egészét ellepte, könnyen meggyulladt a nyílt lángtól, szikrától. A géprészek sűrűlódását követő átmelegedés, a túlterhelésből eredő csapágymelegedés vagy egyéb okok miatt keletkező szikrázás gyakran jelenthette egy-egy tűzvész kezdetét.

A Concordia 1902-ben, a tűzvész után

A Concordia malom történetében a legnagyobb pusztítást okozó tűz 1902. január 24-re virradó éjjel tört ki. A lángokban szinte a teljes épületegyüttes elpusztult, a tüzet megfékezni próbáló tűzoltók közül ketten az életüket veszítették. 1923 októberében és 1964 decemberében szintén hatalmas károkat okozott a tűz, szerencsére emberéletet már nem követelt.

A működést természetesen a piaci körülmények még inkább befolyásolták, s a részvénytársaság tőkéje felett rendelkező veze-

*Hönich Henrik,
a Concordia vezérigazgatója*

tők néha nem tudtak a gazdasági folyamatokra megfelelően reagálni. Előfordult, hogy ez (szó szerint) az életükbe került. A malomipar fejlődésének, sajnos, az I. világháború megálljt parancsolt, az ágazat 1918 után óriási veszteségeket szenvedett nyersanyag és felfevő piac tekintetében egyaránt, s a helyzet nem sokat javult az 1920-as években. A számítások szerint a magyar malmok évente 64,5 millió mázsa gabonát voltak képesek megőrölni, holott az ország gabonatermése az 1920-as évek elején átlagosan évi 24,2 millió tonna volt. Ezzel a gabonamennyiséggel számolva, a malmok őrőlképességük 37 százalékáig lehettek volna foglalkoztatva, ténylegesen azonban 30 százalékáig sem voltak kihasználva. 1925 végén, néhány hét alatt nagy áremelkedés történt a nemzetközi gabonapiacokon, bár a világ gabona-túlermelése miatt a tőzsdék áresésre számítottak. A nemzetközi börzéken ügyleteket kötött magyar malmok néhány nap alatt magyar koronában milliárdokat veszítettek. 1926 februárjában a Concordia vezérigazgatója, Hönich Henrik öngyilkosságot követett el, mert nem tudta elviselni, hogy a cég részvényeinek értéke 75 százalékkal esett, óriási anyagi kárt okozva a vállalatnak. Példáját néhány hónappal később Bacher Emil, az újpesti rakparton működő Victoria malom elnöke is követte.

A malomipari tevékenységben nagy változást hozott az 1947 után végrehajtott államosítás. A jelentősebb malmok közül tizennégyet 1948 közepén állami tulajdonba vettek, a 100 főnél több munkavállalót foglalkoztató iparvállalatok államosításáról intézkedő 1948. évi XXV. törvény alapján pedig újabb 28 nagymalmot államosítottak az országban. Termelésük és teljesítőképességük a malomipar egészének valamivel több mint 10 százalékát tette ki. 1952-től már csak állami kezelésű malomban végezhettek kenyérgabona-őrlést. A malomipar szervezésére és irányítására 1948-ban létrehozták a Malomipari Igazgatóságot, amely 1962-ig minisztériumi hatóságként felügyelte a szakma tevékenységét. Az irányítása alatt álló malmok 1950-ben 9 malomipari központ, 1951-től pedig 19 megyei malomipari egyesülés vállalataiként működtek. A Concordia malom ebben a szervezeti egységben kapott szerepet, de már csak mint gabonarakár. A malomipar történetének bemutatása azonban új szerepet kínált az épületnek. 1978 júliusában itt nyílt meg a Malomipari Múzeum, amely az első években zártkörű volt, csak szakoktatási célokat szolgált. 1984-ben a kiállítást a Művelődési Minisztérium Malomipari Múzeum elnevezéssel országos gyűjtőterületű szakmúzeummá nyilvánította. A múzeum akkor nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A múzeum állandó kiállításának alapterülete nagyjából 750 négyzetméter. A földszinten és egymás felett négy emeleti helyiségben több mint 300 tárgy, 60 tabló, sok száz kép és okmány szemlélteti a magyar malomipar történetének teljes keresztmetszetét és fejlődésének tanulságait. Sajnos évek óta ideiglenes jelleggel zárva tart, a múzeum jövője még bizonytalan. E sorok írója csak remélheti, hogy az egykor világhírű hazai malomipar tárgyi emlékeit őrző közgyűjtemény hamarosan újra megmutathatja az érdeklődőknek, miért és hogyan lett a magyar búzából készült liszt a világ egyik legkeresettebb élelmiszer-alapanyaga.

Gönczi Ambrus

Felhasznált irodalom. Dr. Balatoni Mihály és társai: A magyar élelmiszeripar története. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986; Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve, 1841–1941. Posner Grafikai Műintézet Rt., Budapest, 1941; Futó Mihály: A magyar gyáripar története. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1944; Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest, 1887; Dr. Jekelfalussy József: Magyarország malomipara az 1885. év elején. Hivatalos Statisztikai Közlemények, Budapest, 1885; Nagy Czirok László: Száz és száz élelmiszeriparok élete a Kiskunságon. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest, 1959; Szalay Zoltán: Malomipar. Magyar Statisztikai Szemle 1939. 6. sz. 643–652.; Szerényi József–Ladányi Jenő: A magyar ipar a világháborúban. Franklin Társulat, Budapest, 1933.

Száz éve nyitotta meg kapuit az Első Magyar Hadiárvaház

A sajtótörténet ismert jelensége, hogy a később fontosnak bizonyuló hír a maga korában szalagcím helyett a lapok sokadik oldalán, mindössze néhány mondatban és apró betűkkel szerénykedik. Száz évvel ezelőtt pontosan így értesült a hazai nyilvánosság a Gyón községben¹ kapuit megnyitó hadiárvaház működésének kezdeteiről. A *Pesti Napló* 1916. január 2-i számának több oldalas „Napi hírek” rovatát valószínűleg csak a legkitartóbb olvasók böngészték végig a következő három mondatért:

„Az első Hadiárva-Otthon az év első napján nyílt meg. Gróf Vay Péter mindjárt a háború kitörésekor odaajándékozta gyóni tágas kastélyát melléképületeivel, kiterjedt parkkal és szőlőteleppel együtt a harctéren elesett hőseink gyermekeinek felnevelésére és pedig azzal a céllal, hogy belőlük, távol a főváros zajától, munkás földművelőket neveljenek. Az épületek átalakítása és az intézet felszerelési költségeinek fedezése végett megindított akció sikere következtében az intézet már megnyithatott, hogy száz gyermeknek otthont nyújtson.”²

Két nap múlva a *Budapesti Hírlap* „A társadalom és a háború” rovatában hasonló terjedelemben, de néhány lényeges információval bővebben tájékoztatta olvasóit:

„Az intézetet a karmelita-apácák vezetik, a berendezés költségének fedezésére pedig Lónyay Elemérné grófné Stefánia királyi hercegnő társadalmi akciót indított. Az otthonban száz magyar gyereket helyeznek el, akiket földművelővé fognak kitanítani.”³

¹ Ma Pest megye fiatal városának, Dabasnak egyik településrésze.

² Az első Hadiárva-Otthon. *Pesti Napló* 1916. január 2. 10.

³ Megnyílt az első hadiárva-otthon. *Budapesti Hírlap* 1916. január 4. 12.

A hír jelentőségét a hadiárvak létszámának folyamatosan növekvő számsorával lehet a legjobban érzékelteni. A hadiárvak száma 1916. január elején 24 644 fő volt.⁴ A *Pesti Napló* korábban 1915. március 31-i adatként 5176 főt közölt,⁵ de ez a létszám június 30-ára már 13 394 főre nőtt.⁶ A létszámnövekedés ütemének felgyorsulását a *Népszava* 1916. március 31-i 50 643 fős adata teszi teljesen nyilvánvalóvá,⁷ hiszen a két március 31-i adat összevetése jól mutatja, hogy egyetlen év alatt közel megtízszereződött a nehéz élethelyzetbe került gyermekek száma. „*A háborúval kapcsolatos társadalmi problémák között egy sincs, amely nagyobb erővel kopogtatna ajtónkon, mint a hadiárvak ellátásának kérdése. Számuk nőttön-nő, szinte óriás arányokat ölt, míg ezernyi bajunk, gondunk és szüntelen aggodalmunk között ellátásuk és jövőbeli fejlődésük kérdése ez idő szerint még valóban mellékes kérdésnek látszik.*”⁸ – írta aggódva Sándor József, a fiatalkorúak brassói bírja.

A hadigondozás a világháború kirobbanásakor az 1875. évi LI. és az 1887. évi XX. törvénycikkek jogi keretei alapján folyt, melyek elavultságát a minden korábbit meghaladó emberveszteségek tettek rövid idő alatt nyilvánvalóvá. A hadiárvakat elsősorban a megszokott viszonyaik között, családjuknál, rokonaiknál igyekeztek hagyni, ha biztosítottak voltak megfelelő színvonalú nevelésük feltételei, minden más megoldás csak ennek hiányában jöhetett számításba. A családi kötelék az esetek 90%-a felett a hadiözvegy édesanyát jelentette a gyakorlatban, illetve további néhány százalékban más családtagot, rokont, akiket a Hadiárvak Alapjából segélyeztek. Azonban a befogadásra alkalmas családok száma a háború előrehaladtával mindinkább csökkent, és egyúttal az is beigazolódott, hogy a hadiárvak rohamosan növekvő létszámának problematikája a meglévő állami, egyházi és társadalmi szervezetek által fenntartott menhelyek keretein belül nem kezelhetőek.

A hátszág sajtójában 1915 nyarán jelent meg a hadiárvaház fogalma és létesítésének gondolata. A legnagyobb nyilvánosságot az Ottokár Hadiárvaház létesítésére indított országos kezdeményezés kapta, melynek felhívása augusztus 20-án jelent meg a *Budapesti Hírlap* hasábjain.⁹ Az Almássy Dénesné Károlyi Ella grófnő (1869–1945) által indított adománygyűjtésből társadalmi mozgalom lett, melyet külön erre a célra felállt bizottság koordinált. A névadóul választott Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi szakíró napjainkban is a katolikus egyház kiemelt példaképei közé tartozik. Munkássága máig ható, gondolatai, személye ma is gyakran kerül viták kereszttüzébe. Nevét közterek, oktatási, kulturális és egyéb intézmények viselik, ezért szükségtelen hosszadalmas magyarázat arra, hogy az ő védnöksége, népszerűsége és tekintélye döntően befolyásolta a gyűjtést. Egyúttal az is tényként rögzíthető, hogy így más elképzelések jobbra helyi szinten érvényesülhettek.¹⁰

A gyóni hadiárvaház gyors létrejöttében meghatározóak az adományozó gróf Vay Péter (Gyón, 1864. szeptember 26.–Assisi, 1948. február 28.) címzetes püspök, misszionárius világutazó, író, Kelet-kutató és műgyűjtő érdemei. Hitvallásaként a három országhoz (Anglia, Egyesült Államok, Franciaország) egyaránt kötődő Thomas Paine (1737–1809) gondolatának naplójában rögzített részlete értelmezhető: „*A világ az én országom és jót tenni az én vallásom.*”¹¹ A korszak elismert személyisége éppen a háború kezdetekor fejezte be ötödik világkörüli útját. „*Vay püspök közvetlenül az első világháború kitörése előtt érkezett haza egy kelet- és délkelet-ázsiai útból, s a háború alatt katonai kórházakban teljesített lelkipásztori szolgálatot. Gyóni házában – a karmelita apácák odatelepítésével – hadiárvaházat létesített. [...] Naplójából ítélve Vay püspök a háborús években is aktív társadalmi életet, egyházi tevékenységet folytatott idehaza, felkereste a központi hatalmak országait.*”¹² – összegezte tanulmányá-

⁴ Gondoskodás a hadiárvaokról. *Pesti Napló* 1916. január 11. 14.

⁵ Hadiárvaínk sorsa. *Pesti Napló* 1915. május 19. 13.

⁶ Tizenháromezer hadiárva. *Népszava* 1915. október 26. 6.

⁷ Március 31-ig 50.643 hadiárva. *Népszava* 1916. június 1. 7.

⁸ A hadiárvak védelme. *Budapesti Hírlap* 1915. szeptember 19. 31.

⁹ Ottokár hadiárvaház. *Budapesti Hírlap* 1915. augusztus 20. 11.

¹⁰ Az Ottokár Hadiárvaház 1917. október 10-én, Csobánkán kezdte meg működését. Ünnepléses megnyitóját egy évvel később, Prohászka püspök hatvanadik születése napján tartották. Az intézmény mai neve: Prohászka Ottokár Élet Háza, és a Bőjte Csaba atya által alapított erdélyi Dévai Szent Ferenc Alapítvány első Magyarországon létrehozott bentlakó gyermekotthonaként és lelkigyakorlatos házáként működik.

¹¹ Lásd *Gaudi Kitti*: Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején. In: *Farkas Éva–Szirmai Éva–Újvári Edit* (szerk.): A sokszínű tehetség. Szeged, 2011. 102.

¹² [Fendler Károly (1933–2013)] = *Faludi Péter*: Egy elfeledett Kelet-kutató a század eleji Koreáról. Valóság 2000. október. 66–70.

ban Faludi Péter a gróf háborús közéleti tevékenységét. A hadiárvaház létrehozása érdekében zajló háttér folyamatokat gyakorlatilag egyedüli sajtóforrásként érzékelteti dr. Rott Nándor (1869–1939) preláthus jelentésének részlete, mely A Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Műve katolikus egyesület közgyűlésén hangzott el az egyesületi gyermekmenhely létesítése tárgyában:

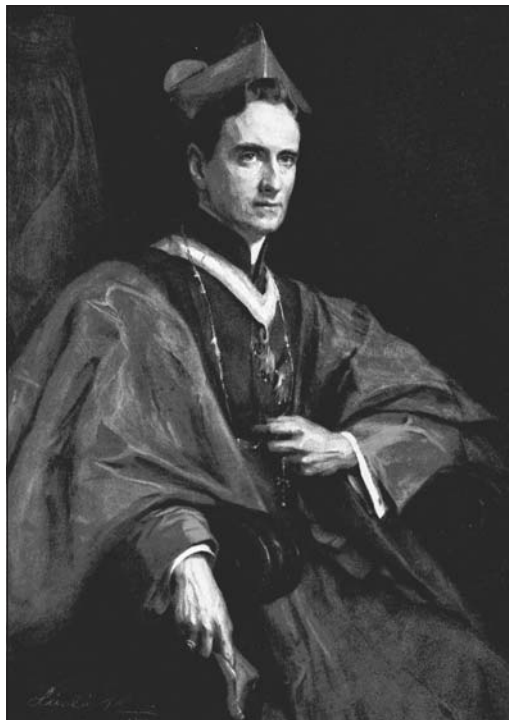
„Több ajánlatunk volt már. Legjobb volt gróf Vay Péter apát, preláthus ajánlata, ki Pest megyében, Gyón község határában fekvő kastélyát, annak mellék épületeit s mintegy 15 holdnyi kertjét ajánlotta föl nekünk, de azon föltétellel, hogy ott földmíves-iskolát s kertészetet rendezzünk be. Az intézet befogadóképessége azonban nem lett volna arányban a befektetések szükséges nagyságával s így egyelőre le kellett mondanunk a nagylelkű ajánlat elfogadásáról. Azóta különben a karmelita-apácák átvették a nevezett ingatlant s velők jelenleg egyesületünk összeköttetésben is áll.”¹³

Ezek a mondatok jól tükrözik, hogy gróf Vay Péternek kiforrott elképzelése volt a gyóni családi birtok hasznosításáról. Maga az adományozó – már a kezdeti tapasztalatok birtokában – a következőképpen érvelt a hadiárvaház működtetésének fontossága mellett:

„A szerető szülő, a család mindenesetre a legtermészetesebb és legegészségesebb istápolók. Születésének helye, rokonainak köre minden gyermek fejlődésére nézve a legtöbb biztosítékot nyújtja. Fájdalommal kell azonban konstatálnunk ez otthonok számának apadását. A családok, a legalább arra hivatott családok, hogy árvákat körükbe fogadhasanak és sikerrel nevelhessenek fel, mind ritkábbak lesznek. Maguk az özvegyek mind nagyobb számmal keresik hazulról távol kenyerüket és üzletekben, gyárakban helyettesítik elesett férjüket. Gyermekük így hajlék és kellő ápolás nélkül maradnak, ezek megmentésére föltétlenül árvaházakat kell létesíteni. Amennyire lehet, adjunk ez intézeteknek otthonias, családi jelleget és építsük azokat falun, távol a városok zajától. A városban felnőtt fiatalok a vidékre nézve eleve veszve van. A földművelést csak a természet ölen lehet elsajátítani és megszeretni. Így fejlődhetik ki testileg a nehéz munkára és csak így foghat természetes gyökeret ott, ahol hivatva lenne működni.

Tartózkodjunk elsősorban a proletárok számát növelni. Gyermekük, kik a nagy városok izgalmas légkörében nőnek fel, nem szokják meg többé a puszták csendes nyugalma. A városi gyermeknek mások a hajlamai és más a testalkata is. A városi lakosság nem jön a falura, csak legfőljebb pihenni, nyaralni. A falu fiatalságának ellenkezően, ismert vágya a nagy városokban keresni szerencsáját. Hogy a gyermekeket a vidéknek megőrizsük, azért fontos falusi otthonokat, szeretetházakat létesíteni. E célból létesült a gyóni hadiárvaház.”¹⁴

Az előzmények vizsgálata azt igazolja, hogy a kastély közösségi használatba adásának gondolata több mint egy évtizeddel az első világháború előtt megszületett, hiszen a még élő családtagok¹⁵ szinte

Gróf Vay Péter portréja, László Fülöp Elek alkotása (Nemzeti Portrétár, 2533.)

¹³ „A Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Műve” egyesület VII. közgyűlése. Esztergom 1915. november 14. 3.

¹⁴ Vay Péter gróf: A nemzet árvái. Budapesti Hírlap 1917. május 11. 7.

¹⁵ Vay gróf édesanyja, a szigorúan vallásos özvegy Vay Lászlóné Beniczky Sarolta (1837–1913) gyakran tartózkodott külföldi üdülőhelyeken, míg nővérét, Vay Sarolta (1859–1918) grófnőt jobbra már csak a gyermekkorra kötötte a kúriához, hiszen évtizedek óta a saját útját járta. A grófnő Vay Sándor gróf néven korának népszerű írója, újságírója volt, férfiként élt és publikált. Az édesapa, az 1849-et követő emigráció tagja, gróf Vay László (1823–1885) királyi honvédezredes, József főherceg udvarmestere viszont közel két évtizeddel korábban elhalálozott.

már csak vendégként vetődtek ide, és távollétükben a kúria az év nagy részében kihasználatlanul állt. A gróf először 1904. szeptember 18-án tájékoztatta az üdvözlésére összegyűlt gyóniakat, hogy „a kastélyt és a hozzátartozó telkeket jótékony intézetté alakítja”.¹⁶ Alig három hónappal később egy nagyváradi előadásában viszont koreai gyermekmenhely-létesítési tervét jelentette be,¹⁷ melynek alapkövét 1907 áprilisában helyezték el, a költségeket gróf Vay Péter az irodalmi bevételeiből fedezte. A dél-koreai Taikuban felépített intézmény „a nagyarányú székesegyházon kívül kényelmes püspöki lak és iskolák”¹⁸ együtteseként működő misszionárius központban valósult meg.

A *Kert* című szaklap 1906 májusában a gyóni gyermekmenedékhely és kertészeti iskola létesítési terveiről tudósított,¹⁹ de a koreai létesítménnyel párhuzamos, nagy költségigényű finanszírozás nem volt lehetséges. Ennek ellenére a kastély jótékonyági hasznosításának terve gyakori szóbeszéd volt Gyónon, mint azt a *Dabas és Vidéke* 1908. május 17-i számának rövidhír részlete tanúsítja: „Arra nézve, hogy óvoda, gyermekmenhely, árvaház vagy kolostor lesz-e, határozott megállapodása nincs a grófnak, s így a nép közt szállingózó hírek alap nélküliek.”²⁰

1910-ben, a második Khuen-Héderváry-kormány október 28-i ülésének jegyzőkönyve szerint gróf Vay Péter a kastélyt gyermekvédelmi célra ajánlotta fel az állam javára. A kormány döntéséhez szükséges tervezési előkészítő munkálatokat Ybl Lajos (1855–1934) műépítész végezte. Bár a határozat nem rögzíti, a felajánlás vélhetően az átalakítás magas költségvonzata miatt hiúsult meg.²¹ A kúriát ugyanis még a XIX. század első felében bátori Sigray Lajos (1804–1874) építtette, s ekkorra állapota már erősen igényelte a felújítást.²²

Mindezek ismeretében döntő momentumként értékelhető, hogy Vay gróf a fővárosban több gyermekotthont működtető Jézus Isteni Szívéről nevezett Kármelita Nővérek rendjét a *Magyar Katolikus Lexikon* adata szerint már 1912-ben, első vidéki helyszíniként Gyónra invitálta. A jótékonyági intézmény indulásának évében tizennégyen nevelték a hadiárvákat és működtették a kastélyhoz tartozó gazdaságot. A község szülötte, Bábel Balázs Kalocsa–Kecskemét érseke így összegezte az apácarend szerepét:

„Gyónon az első világháború idején föllállították az első hadiárvaházat, melynek működtetését az enyhített regula szerint élő kármelita apácákra bízták. Ők Németországból és Belgiumból érkeztek, s idővel elmagyarosodtak. A környezetükben sokakat katolikusá tettek, főként azokat, akik – így mondta a népnyelv – a zárdánál dolgoztak. Az árvaház szőlészetből, kiterjedt gazdaságból tartotta fenn magát. A falusi nép a kármelita apácák főnöknőjét nem Liebe Mutternak, hanem Liba Mutternak nevezte – de nem gúnyolódásból, hanem így állt a szájukra. A nővérek és az árvaház egészen 1950-ig működött.”²³

Az indulásban sokat segített, hogy a hazai csecsemő- és gyermekvédelem lelkes elnök-asszonya, Lónyay Elemér gróf felesége, Stefánia királyi hercegnő (1864–1945) teljes elkötelezettséggel a hadiárvaház ügye mellé állt. A mai Védőnői Szolgálat elődje, az Országos Stefánia Szövetség névadójának és védnökének fordulatokban, érdemekben gazdag pályáját részleteiben e helyütt nincs mód ismertetni. Emlékeztetni viszont kötelező arra, hogy a magyar gasztronómiában a Stefánia-szelet, rizottó, felfújt, fészkek, torta és egyéb „Stefánia módra” készült főételek mindmáig a belga hercegnő nevét viselik, akár csak a híres, megénekelt²⁴ zuglói Stefánia út. A hercegnő gyűjtést indított az átalakítás, felszerelés, berendezés költségeinek fedezésére. Felhívásában az adományozók szolidaritására épített:

„A gyermek a legbecsesebb kincse volt a hazáért elvérzett hőseinknek. A gyermekben rejlik jövőnk. Ezen anyátlan gyermekek javára igyekezzünk, mélyen megrendülve, otthont létesíteni, mely méltó legyen

¹⁶ Vay Péter gróf hazatérése. Budapesti Hírlap 1904. szeptember 21. 8.

¹⁷ Nagyvárad. Vay Péter gróf előadása Kelet-Ázsiáról a Kath. Szabad Líczeumban. Religió 1904. december 21. 398.

¹⁸ *Gróf Vay Péter*: A keleti féltekén. Franklin-Társulat, Budapest, 1918. 315.

¹⁹ A gyóni kertészeti iskola. A *Kert* 1906. május 1. 281.

²⁰ Épülő kastély. *Dabas és Vidéke* 1908. május 17. 4.

²¹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1910. 10. 28. 91. A gr. Vay Péter Gyón községben fekvő ingatlanán Ybl Lajos műépítész által tervezett, gyermekvédelmet szolgáló épület építési tervköltségeinek elszámolása (BM).

²² E megállapítást irodalmi alkotás is alátámasztja, hiszen a kastély parkjában kisgyerekként gyakran játszadozó Gyóni (Áchim) Géza ebben az időszakban írta *A grófi kastély* című versében: „Lilaruhájú orgonabokrok / Takarják fájó, rozogatestét. / Ilyen ríktó lilaruhában / Szinte komikus már az öregség.”

²³ Bábel Balázs: Isten országútján. Szent István Társulat, Budapest, 2005. 38.

²⁴ *Lajtai Lajos, Békeffi István, Szenes Iván: A régi mániám [... végighajtani a Stefánián].*

*elesett hőseink emlékéhez. A hadiárvák párfogása, védelme, fölnevelése e nagy idők legmagasztosabb földadata és a legvigasztalóbb reménysugár a sok gyász és szenvedés közepette.*²⁵

Az adományok végül 55 fős induló létszámot tettek lehetővé,²⁶ az intézmény másfél éves kortól fogadta a hadiárvákat. A létszám 100–150 fős bővítésére, új épület létesítésére Stefánia hercegnő néhány hónap múlva újabb adakozási felhívással fordult a hazai arisztokráciához, a gazdasági élet és a pénzvilág mágnsaihoz. Megfogalmazása szerint egy ágy elhelyezésére 1000 korona, míg egy kislány felnevelésére 10 000 korona adomány nyújt fedezetet. A gyűjtés eredményét összegző kiadvány 95 adakozó felajánlását rögzíti,²⁷ összesen 162 856 korona értékben. Az adományokat a Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank pozsonyi fiókjába kellett eljuttatni. Az íven számos jól ismert, történelmi jelentőségű családnév sorakozik egymásután abc-sorrendben: Andrassy, Apponyi, Esterházy, Festetics, Károlyi, Pallavicini, Pálffy, Rothschild, Szász-Coburg, Széchenyi, Thyssen-Bornemisza, Thurn-Taxis, Windischgrätz, Zichy. A legkisebb és leggyakrabban adományozott összeg az egy ágy elhelyezését biztosító 1000 korona volt. Ennyivel támogatták a hadiárvaház ügyét a dabasi Halászok és a felsődabasi Nemes János gróf, de a karitatív tevékenységgel szívesen foglalkozó Mária Valéria főhercegnő (1868–1924) is. Stefánia hercegnő 5000, férje pedig további 3000 koronával segítette a hadiárvák elhelyezését. A 10 000 koronás legmagasabb összegű felajánlás négy adományozó anyagi áldozatvállalását dicséri. Egyikük Dreher Jenő (1873–1949), a világhírű sördinasztia tagja, ő vezette akkoriban a család kőbányai gyárát. Másikuk Esterházy Miklós Mór gróf (1855–1925) császári és királyi kamarás, akinek fia 1917-ben Tisza István és Wekerle Sándor között rövid ideig az ország miniszterelnöke volt. A harmadik nagy összeg a 10 adományozó pénzintézet egyike, a mai jegybankhoz hasonló feladatot ellátó Osztrák–Magyar Bank nagyvonalú gesztusa. A negyedik bőkezű mecénás teljes nevének közzététele helyett az „A. P.” monogrammal jegyezte nagylelkűségét. A grófnék-grófok, bárónék-bárok, hercegnők és hercegek között egy európai uralkodót is találunk: I. Ferdinánd bolgár király (1861–1948) 2000 koronával támogatta a gyóni intézményt.

Az új épület alapkövetételére 1916. október 1-én, ünnepélyes keretek között került sor.²⁸ A Nyugati pályaudvarról különvonaton érkező előkelő vendégeket a környező uraságok kocsisai várták. A község lobogódíszát öltött és diadalkapun át mentek a vendégek a Vay-kastélyba.

*„Megjelent Stefánia királyi hercegnőn kívül Károlyi Istvánné grófné, Vay Gáborné grófné, özvegy Zedlitz Emilné báróné, Bornemissza báróné, Máriássy alapítványi hölgy, dabasi Halász Jenőné, dabasi Halász Zsigmondné, Novák Mártonné, Gossmann Ferenc váci segédpüspök, Nemes Antal címzetes püspök, Lónyay Elemér gróf, Lónyay Sándor gróf, Ráday Gedeon gróf, Gosztorny Aladár miniszteri tanácsos, a vallás- és közoktatási miniszter képviselőjében, Theszary László, Zlinszky János, dabasi Halász Mór és e család sok más tagja, Bencze Bálint csendőrezredes, Krause Ferenc esperes, Martinovics Sándor jezsuita atya és sokan mások.*²⁹

A program az árvaház kápolnájában tartott ünnepi misével kezdődött, majd házigazdaként gróf Vay Péter mondott üdvözlőbeszédet, kifejezve benne a humanus intézmény magasztos feladatát. Ezt követően a már meglévő négy épület melletti telken Gossmann Ferenc (1870–1931) váci segédpüspök *„költői lendületű”* beszéddel kezdte a szertartást, megáldotta az alapkövet, amelyre a földbe való elhelyezése után ő, majd a királyi hercegnő és Vay gróf, s a megjelent notabilitások egy-egy kanál vakolatot tettek. A vendégek ezután megtekintették a gyermekek háló-, étkező- és játszóhelyiségeit és az árvaház szülőit. Az eseményről rövidebb-hosszabb terjedelemben a lapok egész sora tudósított.

Ezt követően viszont az intézmény hétköznapijai már jóval kisebb sajtónyilvánosságot kaptak.

1917. március 8-án a Népjelölti és Munkügyi tárca fennhatósága alatt működő Rokkantügyi Hivatal átalakult a szélesebb feladatkörű Országos Hadigondozó Hivatallá. A hivatal elnökét az olasz frontról nevezték ki, a későbbi tragikus sorsú miniszterelnök, gróf Teleki Pál (1879–1941) személyében, ügyvezető alelnöke pedig az a gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932) volt, akit ma a XX. század legnagyobb magyar kultúrpolitikusaként tartunk számon. Állami hadiárvaház létesült Nagysomkúton (150 fő), Brassóban (100 fő) és Ikerváron (100 fő). Ezen felül szerződéses kapcsolatot alakítottak ki más hatósági, egyesületi, szerzetesi-egyházi kezelésben levő gyermekvédelmi intézményekkel, melyek vállalták a

²⁵ A grófi kastély új lakói. Budapesti Hírlap 1916. január 16. 15.

²⁶ *Felicitas*: A gyóni hadiárvaház. Élet 1916. október 15. 374–376.

²⁷ A Gyóni Hadi Árva Szeretetház. Angermayer Károly, Pozsony, [1916]. Forrás: OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. B 4.048. A kiadvány német nyelven is megjelent.

²⁸ *A Magyarország az első világháborúban* lexikon ezt az alkalmat rögzíti egyúttal ünnepélyes avatóként is. Lásd a 154. oldal *Erdély hazátlan gyermekeiért* címszó 3. mondatában.

²⁹ A gyóni hadiárvaház ünnepe. Budapesti Hírlap 1916. október 2. 4–5.

A zárda és a gyermekotthon az 1930-as években, korabeli levelezőlap

szág első hadiárvaházát 100 keresztes nővér, majd a szegedi iskolanővérek szociális otthonává alakították, míg a tantermek néhány évig a helyi általános iskola oktatási feladatait segítették. Az otthon egyházi fenntartásban működött, majd 1980-ban a Pest Megyei Tanács vette át és fokozatosan világi szociális otthonná formálták. A Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat 1992 januárjában visszakapta az otthont, melyben azóta ökumenikus jelleggel a Zárdakert Idősek Otthona működik.

Nem hallgatható el, hogy gróf Vay Péter önzetlensége kezdetben megosztotta a gyóniakat. Egy-egy családban ma is számon tartott sérelmek, ellenérzések születtek abból, hogy a karmelita nővérek a kastély állandó személyzetéből nem mindenkit vettek át, olykor a több évtizedes alkalmazást sem méltányolva. A Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során, 1921 májusában pedig a község képviselőtestülete határozatában „gróf Vay Péter gyóni telkeinek a Jézus Szíve Néplányok Társasága részére célba vett oda ajándékozása ellen tesz észrevételt és kifogást, mivel ezen terület a Vasút útjában fekvő belső telek, tehát belterület és igen alkalmas lenne házhelyek céljára”. A napjainkban emlékező gyóni nyugdíjasok szerint azonban a növendékek szigorú és erkölcsös nevelését, a háztartásvezetés magas színvonalú oktatását látva hamarosan a legmódosabb gazdák és iparosok igyekeztek bejuttatni lányukat az internátusba. Nyolc év múltán az idő meghozta a község választott vezetésének elismerését is: a képviselőtestület 1929. május 2-án más témájú határozatát kiegészítve megragadta „Az alkalmat, hogy a Gróf úr önméltósága előtt kifejezze köszönetét, háláját és nagyrabecsülését azért, hogy vagyonát áldozta arra a legnemesebb emberbaráti célt szolgáló hadi árvaházra, melyet községünkben létesített.”³¹

Valentyik Ferenc

³⁰ Czagányi László: A régió templomai és fontosabb kápolnái. In: A régió kalendárium. Dabas, 1994. 65.

³¹ Valentyik Ferenc: Az Első Magyar Hadiárvaház. Dabasi Újság I. rész: 2013. február. 16., II. rész: 2013. március. 12.

A száz éve elhunyt Téglás Gábor emlékezete

Bányászat és régészet, a föld- és a történettudományok jól megfértek egymással életművében. Mindkettőben fontos kutatásokat végzett, jelentős tanulmányai jelentek meg. Ha belegondolunk, talán nincs is olyan távol egymástól e két tudományterület, mindkettő a föld alatt rejlő „kincsekkel” foglalkozik. Téglás Gábor neve és életműve napjainkra szinte teljesen feledésbe merült Magyarországon. Erdélyben talán sikerült újjáéleszteni, legalábbis a Hunyad megyei Déván, ahol nevét viseli az új magyar iskolaközpont.

Téglás Gábor Brassóban látta meg a napvilágot 1848. március 30-án, ahogy többször is emlegette, „együtt született a magyar szabadsággal”. Édesapja, id. Téglás Gábor iparos az Alföldről került Brassóba, ahol feleségül vette a székely Csergeő Annát. Az édesapa a szabadságharc idején Gábor Áron egyik ágyúöntő műhelyében dolgozott. A bukás után Sepsiszentgyörgyön telepedtek meg, ahol édesanyja tolmácsként kapott állást.

Téglás Gábor a sepsiszentgyörgyi elemi iskolai tanulmányok után, 1864-től a nagy múltú nagyenyedi Bethlen Kollégiumba került. Középiskolai tanárai közül különösen Herepei Károly, az ásvány-kőzet- és kőüledégyűjtemény, valamint a régiségtár rendezője gyakorolt rá nagy hatást. 1871-ben a budapesti egyetem bölcsészkarán szerzett tanári oklevelet. Az ugyanabban az évben felállított dévai Magyar Királyi Állami Főreáliskolában kezdte meg tanári pályáját, ahol 32 évet töltött el, 1883 és 1903 között az iskola igazgatója volt. Mivel az eredeti iskolaépület szűknek bizonyult, vezetése alatt 1887-ben felépítették a főgimnázium új épületét, melyhez egy évvel később kollégiumot, később tornatermet is csatoltak.

Fiatal tanárként kirándulásai során elsősorban Hunyad megye geológiai és természeti viszonyaival ismerkedett, bejárta a környező hegyeket. A kiépítetlen, nehéz terepen való kirándulás, gyalogtúrázás nem okozott gondot neki. Elsősorban a barlangászat és a bányászat vonzotta, majd a talált őskori cserépmaradványok, római kori bányászati eszközök fokozatosan a régészet és a történelem felé irányították érdeklődését. Földtudományi ismeretei alapján kutatta fel a kőből készített régészeti leletek származási helyét. A római kori arany- és ezüstművekben talált emlékek (bányamécsesek, szerszámok, ácsolatok) vezették a bányásztörténeti tanulmányokhoz. Még alkalmat volt számos római emléket az eredeti helyszínen megfigyelni, feltárni, ezért leírásai ma is fontos forrásnak számítanak ebben a témában. Számos ókori emléket mentett meg és juttatott el a dévai múzeumba.

1880-ban Déván megalakult a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, melynek megszülésében nagy szerepe volt Téglás Gábornak. A társulat egyik legtermékenyebb, legaktívabb tagja volt. A dévai múzeum egyik alapító tagja és 23 éven keresztül igazgatója volt. Rendszeresen tanulmányozta a külföldi múzeumokat is. Tanulmányait, cikkeit leggyakrabban a *Bányászati és Kohászati Lapok*, a *Földtani Közlöny*, a *Földrajzi Közlemények*, az *Archaeológiai Értesítő*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Századok* folyóiratokban, a *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyveiben* publikálta. A rómaiak erdélyi aranybányászatáról két könyve is megjelent a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1889-ben, majd 1891-ben. Míg az elsőben a bányászat dáciai történetével és helyszíneivel, az utóbbiban az aranybányászat etnográfiai viszonyaival és hivatali szervezeti felépítésével foglalkozott elsősorban.

A névadó mellszobra a dévai Téglás Gábor
Elméleti Liceum aulájában,
Pisoc Andrei alkotása

Az írásokból kiderül, hogy az erdélyi aranybányászat a szkítákkal rokon agathürsökök koráig (Kr. e. VI–IV. század) vezethető vissza. A dákok a Kr. e. I. századtól folytatták és továbbfejlesztették a bányászatot. Traianus császár a 101–102-es, majd a 105–106-os hadjárat során hódította meg a területet, s létrehozta Dacia provinciát. A rómaiak ezt a területet *Auraria Dacicanak*, azaz *aranyos Dákföldnek* nevezték. A terület meghódításának egyik fő mozgatórugója bizonyíthatóan a gazdag aranybányák és aranymosó helyek megszerzése volt. A hódítás után a bányákat rövidesen művelésbe fogták, a legtöbb helyen ott folytatták a munkát, ahol a dákok abbahagyták. A termelés zavartalansága érdekében az Erdélyi-érchegység *aranynergyszögét* erődökkel vették körül. *Apulum* (Gyulafehérvár) erődjében *Ampelum* (Zalatna) és *Alburnus Maior* (Verespatak) biztonsága felett őrködtek. A nyugati részt és a Fehér-Körös völgyét a Maros menti *miciai* erőd védelmezte (Vecel, Hunyad m.). Katonai állomás volt *Germisarán* (Csigmó, Hunyad m.) is.

1881-ben a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Téglás Gábor és Király Pál vezetésével kezdte meg a várhelyi (sarmizegetusai) római kori maradványok feltárását. Teljes nevén *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa Dacian* az egykori római Dácia tartomány fővárosa volt a lerombolt korábbi dák főváros közelében, ahol egyebek mellett feltártak egy amfiteátrumot és egy Mithras-szentélyt. A következő évben Körösbányán különösen érdekes bányászszobrokat fedezett fel. A derékig kifaragott, fej nélküli, földbe ástott egyszerű szobrok (síremlékek?) római bányászokat ábrázolnak, bőrvükben kalapáccsal, vállukon börtáskával, amivel az ércet vitték ki a bányavágatokból.

Ezt követően Dácia provincia keleti és nyugati határait, a limest tanulmányozta, végigjárta a Hargita hegység és a Meszes-hegység sáncrendszeit, erődítéseit. Megfigyeléseiről több tanulmányt tett közzé. A római kori tanulmányok vezették a terület korábbi lakói, a dákok kutatásához. Bejárta a Kudzsir-havasok völgyeiben lévő régi dák erődöket is. Ásatási leletei a dévai múzeumot gazdagították, de vásárlásokkal is igyekezett gyarapítani a gyűjteményt. A múzeum nemzetközi szinten is elismert gazdag kollekcióját az ő gyűjtései alapozták meg.

Munkássága elismeréseként 1888-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglalóját *Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról* címmel tartotta. Ugyancsak levelező tagja volt a Magyar Földrajzi Társulatnak, míg választmányi tagja az Országos Embertani és Régészeti Társulatnak és a Magyar Néprajzi Társaságnak. A dévai főreáliskola igazgatójaként tanügyi téren is rengeteget dolgozott. 1891-től 1898-ig az iskola értesítőjét szerkesztette. 1891-ben az Erdélyi Kárpát Egyesület első nagyobb rendezvényén ő javasolja egy *Erdély* című turisztikai folyóirat elindítását, s ettől kezdve részt vett a szerkesztésében is. 1896-ban az Országos Köznevelési Tanács tagja lett, címzetes főigazgatóvá nevezték ki, emiatt több iskolába is kellett járjon ellenőrzésekre.

1902-ben az Erdélyi Kárpát Egyesület megbízásából megírta *Hunyadmegye turista kalauzát*, amely bemutatja a megye turisztikai látnivalóit. Részt vett az EKE helyi osztályának megszervezésében is. Ugyanabban az évben jelent meg szerkesztésében a Torma Zsófiával és Kuun Gézával közösen írt *Hunyadmegye története* című monográfia első kötete, az őskortól a honfoglalásig terjedő időszakról.

1903-ban nyugdíjba vonult a pedagógusi pályáról, s Budapestre költözött. Tudományos tanulmányait, cikkeit azonban élete végéig folyamatosan publikálta. Tudományos és ismeretterjesztő cikkeinek, könyveinek száma csaknem négyszázra tehető.

A kiváló tudós és pedagógus Téglás Gábor 1916. február 4-én Budapesten hunyt el, és az akadémia díszsírhelyet adományozott neki a rákoskeresztúri temetőben. Sírját, sajnos, az ötvenes években felszámolták.

A dévai magyar gimnázium az impériumváltás után minden felszerelésével a román állam tulajdonába került. Déván a 2003-ban létrejött új magyar iskolaközpont Téglás Gábor nevét vette fel, emlékezve a megyéért végzett hatalmas munkájára. A modern négyzetes iskola Hunyad megye egyetlen olyan állami tanintézete, ahol mintegy félezer magyar gyermek tanulhat anyanyelvén, az óvodás kortól az érettségiig. Az intézmény különböző alapítványi támogatásoknak köszönhetően folyamatosan fejlődik. Az iskola aulájában 2008-ban felavatták névadójuk mellszobrát, ezzel is ápolva a neves tudós emlékét.

Udvarhelyi Nándor

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Rómer Flóris:

Pest újjátelepítéséről¹

(Részlet)

Nagy és sokszoros volt a tusa, melyet Pest birtoka miatt vívtak; sokáig ostromolta a török, hogy foglalása után ismét inkább pusztíthasson; sokat és készakarva is rontott ezen szerencsétlen városra a német hadsereg, hogy a töröknek a visszaszerzés esetében menhelyet ne nyújthasson. – Végre felvillant a boldog nap, mely az ötször elvesztett várost a császári hadsereg ötödször birtokába ejtette.

Ha már a török iga alatti város sorsa könyörületre méltó volt, még inkább megérdemlé a szánalmat a kőhalom, melyre a győzők a magyar zászlóval együtt a kétfejű sast feltűzték. Omladék és romhány, elszórt piszkos katonatanyák és bedőlő félben levő lóolák valának az egyedüli építési maradványok, melyeket a seregek véres verítékkel visszafoglaltak. Egyedül a törökök mecsetjeik és fürdőik lehettek még némileg jobb karban, hogy az új telepítvényeseknek imolákul és lakhelyekül szolgáljanak. A hajdani jó módú polgárság kihalt, az ideiglenes lakókat idegenek képezték, kiket egyedül a katonákkal való kereskedés és nyereszkesedés csalt ide, vagy a török hódoltsági viszonyok miatt itt szolgálni kényszerültek.

Ilyen volt Pest, melyet a töröktől visszanyertek; innen kezdődik a város újjászülése, innen támadt azon sajnó, majdnem általán elterjedt és még a műveltebbek által is valónak tartott balhit, hogy Pest egészen új város, holott a budai várnál sokkal régiebb, az újra szervezkedő budai várossal éppen egyidejű! A visszafoglalók első és legnagyobb gondja volt a két várost, melyet azonban csak egynek tekintettek, tisztítani, az omladékot kihordatni és az építésre szükséges mesterembereket és munkásokat telepíteni. Hogy a nélkülözhetetlen összeköttetés mielőbb eszközölthessék, Gössingernek, a császári főkapitánynak parancsolák, hogy azon helyen, hol az ellenség hajóhídja állt, ti. a váci kapu melletti köröndtől; a budai várnak délkeleti, a Dunánál álló bástyának irányában egy hajóhidat állítson fel; a másik két hídnak anyagát pedig a hidászok parancsnoka őrizni köteles volt. [...]

Nagy bölcsen elrendelték, hogy mindazon mesteremberek, kik a várak és a városok felépíttetésére kellenek, ú. m. kovácsok, fazekasok, asztalosok, ácsok, kőművesek stb. a német tartományokból mielőbb ide szállíttassanak. [...] Minthogy a visszafoglalók a felszabadított várakat és városokat az uralkodó tulajdonának tekintették, minden visszaemlékezés nélkül a régi birtokosok jogaira, mivel ezek már nagyobb részt nem is léteztek, a romokat és elhagyott helyeket bőségesen osztogatták, csak hogy legyen, ki a nyert telkeket bekerítse, és a városokat idővel lakályosakká tegye.

Természetes, hogy ily katonás viszonyok közt minden osztrák módon lett adminisztrálva, és ez senkinek sem tűnhetett fel a bevándorlottak közt, mert nyelvüket, hazai szokásaikat és törvényeiket itt is feltalálták az osztrák, bajor, frank, sváb stb. jövevények. Magyar lakos még ekkor egyáltalán kevés volt; az uraságok közül alig vágyódott valaki vissza ezen romfészekbe, és akinek még talán háza volt, azt nemsokára eladta vagy elajándékozta; a középosztály pedig nehezen hagyta el az alföldet, mert ottan megszokott szabadságát inkább élvezhette, mert az ijesztő romhalmokkal verszódni nem akart; vagy mert Buda siralmas esete oly leverőleg hatott az egész nemzetre, hogy ide senki nem is kívánczolt. És így nem csoda, hogy: „Metropolis Hungariae germanica, facta est!” A magyarok fővárosa németté vált!

¹ 330 évvel ezelőtt, 1686. szeptember 2-án sikerült Budát és Pestet felszabadítani a másfél évszázados török megszállás alól. Rómer Flóris akadémikusnak (1815–1889), a „magyar régészet atyjá”-nak *A régi Pest* című történelmi tanulmányából idézzük a felszabadult Pest első időszakának leírását. (Bp., 1873. 89–93.) A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk. (A Szerk.)

Mind az említett nehézségek dacára, mégis elég sebes virulásnak indult városunk, és az idegenek hangyaszorgalma, rendkívüli kitarthatása és életrevalósága szemmel láthatólag mozdíták elő a jólétet, s így leginkább csak munkás kezüket és a nélkülözhetetlen szerszámokat magukkal hozott bevándorolt németekből keletkezett a pesti házbirtokosok első telepének zöme. De volt is látszatja az újjászervezésnek. Alig egy év után, hogy Pest ismét a keresztények kezeibe került, 1687-ben ezt írják: „Pest közepeszerű város és majdnem négyszögű, mely bár sok oldalt a harc dühétől szenvedett, mégis lassankint megújul, és máris sokkal inkább népesedik, mint Buda, melynél alkalmasabb fekvése van a dunai síkságon.”

Amennyire csak lehetett, a hatóságok kedvezményekben részesítették a két város polgárait. [...] A kövezetvám az árukat behozó kocsiktól egy garasra volt szabályozva; de visszamenve a városból egy fuvar murvát kellett a kocsisoknak magukkal kivinniök! Ezen szabály célszerűtlenségét utóbb bebizonyította a gyakori árvíz; mert ezen anyaggal inkább a város alacsonyabb helyeit kellett volna feltölteni, mint az omladékokat a városból kihordani. De szabályozták az inspektorok magukat az árusokat is, nehogy egyik a másiknak kárt tegyen. Aki csak portékát árult, de nem épített is, az emiatt csekély adót fizetett. A mértékek városi bélyeggel voltak ellátva és a közmérleget használók a városi hivatalnoknak egy mérőtől 1 dénárt fizettek.

A polgári jog szerzése 5 frtra szabályoztatott; azonban ezen díjat 1712-ben már 12 frtra emelték. A budaiai számára kiadott rendeletek Pesten is érvényesítették, minthogy Pest Buda egyik, ti. hatodik kiegészítő külvárosának vétetett, és egészen a budai kamarai adminisztráció alatt állott mindaddig, míg szabad királyi városi jogait ismét vissza nem nyerte. A kézműveseket mint a lakosság legéletrevalóbb zömét, kiváltságokkal édesgették. [...] A város kapuit a várossal együtt a katonaság őrizte és zárta; a katonaság számára laktanyák tervezettek, hogy a polgárság annak tartásával ne terheltesse. A polgármester pedig oda utasított a tanáccsal együtt, hogy a kamarai Inspektortól való függésükről folyvást megemlékezzenek. Itt természetesen a városi korcsmát kell érteni, merthogy a város területén több vendéglő és serház állott, mindjárt kezdettől fogva...

A honismeret és a lokális hagyományok szerepe a szlovák identitás megőrzésében Rákoskeresztúrtól Csömörig

A Magyar Néprajzi Társaság több szakosztálya a Néprajzi Múzeummal együtt másodikjára indítja el a *RE: TNOGRÁFIA* című programsorozatot, ezúttal a város, a városi életmód témakörében. Az első alkalom keretében (2016. április 9-én) a Budapest XVII. kerületi rákoskeresztúri Bartók Béla Alapfokú Művészeti Iskola hangversenytérképében élő folklórbemutatóval, diavetítéssel, kiállítással egybekötött kerekasztal-beszélgetésre került sor az újjáéledő szlovák identitás témájában. A beszélgetés az alábbi három központi kérdésre kereste a választ. Újrahasznosíthatók-e szlovák hagyományok a jelenkori nagyvárosban és vonzáskörzetében? Milyen lokális formákat ölt a szlovák identitás a XXI. században? Milyen hozadékaik vannak Rákoskeresztúrtól Csömörig?

Az eseményen Szabó Erzsébet, a Csömöri Szlovák Nemzetiségi Önkormányzat tagja, Petrovics Viktória, az ecseri Zöldkoszorú Hagyományörző Kör tagja, valamint Leskó-Dely Tercia, a Bartók Béla Művészeti Iskola Népzene Tanszakának vezetője ismertették a résztvevőknek, hogyan alakult az egyes településeken a szlovákság sorsa, illetve milyen módon tudják a jelenben megélni szlovákságukat.

A Csömöri és Ecséri Hagyományörzők, az Aranymálkó Hagyományörző Néptáncegyüttes, valamint a Rákoskeresztúri Asszonyok jóvoltából az esemény minden résztvevője átérezhette, megtapasztalhatta a gyökereknek azt az erejét, mely áthatja a ma élő szlovák kultúrát és identitást. A színpadon több generáció szólalt meg egymás mellett. Derzbach Istvánné, a rákoskeresztúri szlovák nemzetiségű tősgyökeres lokálpatriótája szerint csakis ilyen formában lehet fenntartani és továbbadni a néphagyományt.

A török hódoltság idején elpusztított, elnéptelenedett Pest megyei falvak az újraterelítés második migrációs hullámában alakultak újjá 1711 után. Az idetelepülők főként Hont, Nógrád, Zólyom megyéből, kevesebben Liptó és Túróc megyéből érkeztek. A szlovákokat követően német ajkú betelepülők is színezték az etnikai képet. A Pest megyei két nagy szlovák tömb egyike az ún. „Kerepesi sziget”,

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői (Leskó Gábor felvétele)

amelyhez az április 9-i rendezvényen magát képviseltető Csömör, Rákoskeresztúr és Ecsér is tartozik. A három település szlovák (vagy ahogyan ők mondják: tót) származású lakosságának sorsa számos hasonlóságot mutat, de azért vannak különbségek is.

A hagyományos gazdálkodás és építkezés a XX. század elejéig hasonló volt. A főváros közelsége kedvezett a mezőgazdasági termelésnek, hiszen jó piacot jelentett az itt megtermelt zöldségféléknek és gyümölcsöknek. Sokáig megmaradt a jellegzetes sokszoknyás népviselet, amelyet csak az 1950-es években a városba dolgozni járó fiatalabb generációk hagytak el, de azok már szinte egy csapásra. A kalendáriumi ünnepekhez és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó népszokások is nagyon hasonlóak voltak. Az év jeles napjainak Kárpát-medence-szerte közismert szokásai – mint például a lucázás, betlehemezés, újévi köszöntés, farsangi maskarás bolondozás, virágvasárnapi kiszebáb-égetés, nagypénteki mosakodás, keresztút, húsvéti locsolás, úrnapi körmenet, májusfaállítás és kitáncolás –, a nagy munkákhoz kapcsolódó hagyományok – mint szüreti felvonulás, aratóünnep, kukorica- és tollfosztás, fonó, disznóölés – a nemzetiségek körében sajátos elemekkel gazdagítva, ugyanakkor a magyar hagyományokhoz is idomulva maradtak meg.

Ecsér hagyományőrzői részben a Kodály által felfedezett *Ecseri lakodalmas*nak is köszönhetően a változó körülmények között is megőrizték a viseletet, a dalokat és a táncokat. Nagy hangsúlyt fektetnek az épített örökség védelmére is. A tájház a régi életmódot idézi, míg a régi sírok, a „Budka”, az Öreghíd a kisdud-szoborral és a „Panenka Mária” az ősök mély vallási érzületére emlékeztet. A Zöldkoszorú Hagyományőrző Kör korosztályi csoportjai az óvodásoktól a szépkorúakig generációkon átívelő hagyományőrzést és -átörökítést biztosítanak.

Csömörön az 1970-es években megalakult Szlovák Pávakör – amely még hatékonyan meg tudta menteni a csak a legidősebbek emlékezetében meglévő szlovák népdalkincset – változó intézményi háttérrel máig működik. A Csömöri Tót Hagyományaink Háza méltó kereteket teremtett a szlovák hagyományok őrzéséhez. A 2006-ban alakult Furmicska Néptáncgyesületben már felnőtt és gyermekcsoport is van. Egy határon átnyúló EU-program keretében számos kiemelkedő rendezvény és kiadvány valósult meg. Honlapjukon elektronikusan is elérhető fotóarchívumot tettek közzé az általuk szervezett hagyományőrző eseményekről, a máig élő népviseletről és a tót hagyományápolásról.

A fővárosba olvasztott, majd lerombolt *Rákoskeresztúr* szlovák gyökereiket még őrző lakói csak az 1989-es rendszerváltozás után voltak képesek felvenni újra a szálakat, s a 2006-os nemzeti kisebbségi

*Az Aranymálinkó Hagyományörző Néptáncgyűttes szlovák táncokat mutat be
(Leskó Gábor felvétele)*

önkormányzatok megalakulása adott újabb lendületet a szlovák identitás erősítésének. Szerencsére Bartók és mások helyi szlovák népdalgyűjtése, majd az 1950-es évek nagy-budapesti néprajzkutatói akciója (ezen belül is Sinkovics Istvánné Kalina Julianna kiterjedt gyűjtőtevékenysége) nagyon sok értéket megmentett az enyészettől, legalább a dokumentálás szintjén. Ma már 20 éves múlttra tekint vissza a Keresztúri Szlovák Asszonykórus, és egyre népszerűbb az Aranymálinkó Hagyományörző Néptáncgyűttes.

Az identitás folytonosan átalakul, alkotóelemeit – alkalmazkodva az aktuális gazdasági-társadalmi-kulturális környezethez – újra- és újraalkotja az adott közösség. Az így újonnan megkonstruált identitáselemek eredményesen alkalmazhatók társadalmi-kulturális célok érdekében. A szlovák (és más magyarországi) etnikai kisebbségek esetében is az identitáskeresés és -építés ezen újabb módjai hatékony stratégiának bizonyultak, amellyel, hogy természetesen az újfajta formák megalkotásához maximális mértékben igyekeznek támaszkodni a tényleges gyökereikre: a helytörténeti, néprajzi kutatások eredményeire, s ami ugyanilyen fontos, az idősebbek emlékezetében még élő szellemi örökségre. Ezt jól bizonyították a rákoskeresztúri találkozón bemutatott kreatív ötletek, tapasztalatok, kezdeményezések, melyek mind a szlovák identitás felélesztését, megerősítését szolgálják, s láthatóan nagymértékben gazdagítják az adott települések kulturális életét, gyakran a turizmust is hatékonyan szolgáló, egyedi színezetet adva annak.

Az est amellett, hogy jól szolgálta a tapasztalatok cseréjét, maga is identitás-erősítő hatással volt a nagyszámú érdeklődő közönségre, akik a kerekasztal-beszélgetés mellett ízelítőt kaphattak a szlovák népzenei és néptáncfolklórból, megismerhették őseik történetét, jellegzetes népszokásait, s azok jelenkori formáit; az előtérben és a folyosón a Laskó-Dely Tercia által rendezett kiállításon testközelből találkozhattak a hajdani rákoskeresztúri szlovákok használati tárgyaival és viseletével. A program végén pedig az ötödik érzékszervükkel is megtapasztalhatták, mit jelent szlováknak lenni, hiszen mindenki megkóstolhatta a keresztúri szlovák asszonyok által sültött jellegzetes tésztaféléket.

A RE: TNOGRÁFIA 2 sorozat további alkalmainak témái: Telepek és térhasználat Angyalföldön – a hajdani Felsőbikarét mai lakóinak közösség-szervezési törekvései; Tiszaújváros – Ferencváros: a városi élet és mindennapok (on-line) dokumentálása mint a lokális identitás megerősítésének eszközei; A Vídámpark emlékezete – a városi szórakozási szokások kutatása.

Juhász Katalin

A honismeret vonzásában

Falun születtem ugyan, de a falvak és népük tanulmányozása jóval később, kezdő tanár koromban kezdett el foglalkoztatni. 1955-ben Zemplénagárdra, egy olyan bodrogi községi községbe kerültem, amelyet joggal lehetett *eldugottnak* nevezni, mert távol esett a városoktól, a főbb útvonalaktól. Onnan út legfeljebb a Tiszán átkelve vezetett tovább; Sárospatak felé pedig kisvonat kötötte össze a tágabb világgal. Telefon, villany, víz- és gázvezeték nem volt a faluban; kútról hordtuk a vizet, petróleumlámpával világítottunk, fával fűtöttünk. Magyar és történelmet tanítottam az általános iskola felső tagozatában, s örömmel tapasztaltam, hogy sok nyílt eszű, szorgalmas fiú és leány figyel rám a padosorokból. Arra gondoltam, hogy a történelmet úgy hozhatom közel hozzájuk, ha falujuk és őseik históriájából indulunk ki. Utánanéztem, milyen régészeti leletekre bukkantak ott; a két templom, valamint a parasztházak sora miképp őrzi régibb korok építkezésmódját. Nagy szerencsének tartom, hogy kétfelől is támogatásra leltem. Sárospatakon dr. Újszászy Kálmán teológiai professzor, a nagykönyvtár tudós vezetője és dr. Balassa Iván etnográfus, a Rákóczi Múzeum igazgatója segített tájékozódásomban. Megnyílt előttem a Faluszemináriumnak Agárdról és a Bodrogi közről az elődök által gyűjtött anyaga, s módszertani útmutatást kaptam a néprajzi gyűjtés végzéséhez. De ugyanilyen jelentős volt az az érdeklődés, segíteni akarás, amely tanítványaim részéről megnyilatkozott. Megkértem őket, hogy otthonukban nézzenek körül, vegyék számba a jellegzetes tárgyakat, nagyszüleiktől érdeklődjenek életmódjuk, mindennapjaik és ünnepeik felől. Már az első eredmények biztatóak voltak; láttam, hogy – talán éppen a falu elzártsága miatt – őrzik még a faluban a paraszti kultúrának a hagyományok által örökölt elemeit.

Az 1950-es évek második fele történelmi átalakulás időszaka volt a magyar falvakban. Megkezdődött a termelőszövetkezetekbe kényszerítés folyamata, nyilvánvaló volt, hogy a hagyományos népi gazdálkodás és életmód gyökeresen megváltozik. A vallás- és egyházellenes politika megbontotta azt a műveltségi keretet, amelyben hosszú idő óta élt a falu népe, tehát látni lehetett, hogy nemcsak a munkakultúra és az életmód, hanem a paraszti szellemi műveltség is teljes átalakuláson megy keresztül. Ez a felismerés adott lendületet a néphagyományok rögzítésének. A Néprajzi Múzeum pályázati rendszere országszerte nagyobb lendületet kapott, s tudatosan támogatták a nyelvjárási gyűjtést. Magam is értesültem a pályázati felhívásokról, s előbb a Rákóczi Múzeumba, majd a Néprajzi Múzeumba beküldtem a gyerekek által összeírt néprajzi feljegyzéseket.

Ekkor vált országos mozgalmommá a honismereti munka; megismerkedtem dr. Morvay Péter etnográfussal és dr. Végh József nyelvvelésszel, akik a mozgalmat szakmailag irányították; sok segítséget kaptam tőlük, részt vettem a szakkörvezetők számára szervezett tanfolyamokon, honismereti akadémiákon. Nagy lendületet adott munkám folytatásához a kiemelkedő pályázati siker: 1959-ben első, 1960-ban harmadik, 1961-ben ismét első díjjal honorálták az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatra beadott pályaműveinket. A Rákóczi Múzeum igazgatójának biztatására könyvbe foglaltam a Zemplénagárd múltjáról megismert tényanyagot, s jóval később ebből nőtt ki *Zemplénagárd krónikája* című 300 oldalas munkám, amelyet államalapításunk ezredik évfordulója tiszteletére a község önkormányzata megjelentetett. Ebben 32 egykori tanítványom gyűjtését használtam fel. Olyan tartalmakat őriz ez a kötet, amelyhez a népi emlékezetben ma már nem lehet hozzáférni, valóban a 24. órában sikerült a hagyományos népiélet elemeit összegyűjteni, rögzíteni.

Ez volt tehát a kezdet, amelyből a honismerettel való szoros kapcsolatom kiépült. Zemplénagárdról Sátorajújhelyre kerültem, s új munkahelyemen, a Kossuth Lajos Gimnáziumban már az első évben néprajzi szakkört szerveztem, vagyis töretlenül folytattam a falun megkezdett munkát. Olyan gyerekek osztályfőnöke lettem, akik kis falvakból kerültek a gimnáziumba, adott volt tehát a lehetőség, hogy – most már gyűjtőkörünket kitágítva – őket a néphagyományok gyűjtésébe, megbecsülésébe bevezessem, szakkört alakítsak számukra. A Bodrogi köz, a Hegyköz, a Hernád-völgy és a Cserhát falvaiból hordtak össze értékes anyagot, s szakkörünk – amely egy idő után Kazinczy Ferenc nevét vette föl – tízéves munkálkodás után *Abauj és Zemplén népiéletéből* címmel 400 oldalas kötetben tette közzé a diákok legértékesebb pályamunkáit.

Pedagógus pályám úgy alakult, hogy 1974-ben a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola tanára lettem, és bár ott a magyar nyelvészet és az angol nyelv oktatása volt a fő feladatom, alkalmat és formát találtam ahhoz, hogy a tanítójelölteket bevonva folytassam a honismereti tevékenységet. Szakdolgozati

témákat adtam ki a helytörténet, a néprajz köréből, honismereti szakkörvezető-képző tanfolyamokat indítottam, speciálkollégiumot szerveztem. Honismereti tevékenységem csúcsát az jelentette, hogy közben, az 1980-as években, tíz éven át a Hazafias Népfront keretében működő megyei honismereti bizottság elnöke voltam, így alkalmam nyílt a megye kutatóinak, gyűjtőinek összefogására, támogatására. Megindítottam a *Szülőföldünk, Borsod–Abaúj–Zemplén* című kiadványsorozatot, amelynek az évek során 16 száma jelent meg szerkesztésemben.

Amikor 1985-ben megalakítottuk a Kazinczy Ferenc Társaságot, annak egyik – az alapszabályban megfogalmazott – célkitűzése megyénk abaúji és zempléni történeti, irodalmi néprajzi hagyományainak megismerése, éltetése lett. 30 év alatt rendezvények, kiadványok, kiállítások, emlékjelek sorát hoztuk létre, s a társaságba tömörült mintegy 200 ember jó hangulatú közösségben munkálkodik. Nyugdíjba menetelem után is kapcsolatban maradtam az időközben megalakult Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Honismereti Egyesülettel, tiszteletbeli tagja vagyok a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek, évtizedek óta dolgozom a *Honismeret* című folyóirat szerkesztőbizottságában, vezetem ott az általam kezdeményezett „Iskola és honismeret” rovatot. Magam is kutatója vagyok a művelődéstörténetnek, a helynevek témaköréből, Zemplén kulturális múltjáról több könyvem megjelent, s szerkesztőként mások munkáját is igyekszem világra segíteni.

Mindezt nem azért írtam le, hogy a magam honismereti tevékenységét előtérbe toljam, hanem hogy felvázoljam gondolkodásom, törekvéseim hátterét. Ha a helytörténet, a hagyomány művelése iránt érdeklődő fiatalok tőlem kérdeznék a honismeret jellemzését, akkor – a fenti tapasztalatok alapján – négy gondolatkört kellene kiemelni.

1) A szülőföldhöz való vonzódás fontos lelki erőforrás. Nem szerethetjük azonban igazán azt, amit nem ismerünk. A család, az otthon, a település, a tájegység múltjának és jellegzetességeinek feltárása vezet el a haza fogalmának átéléséhez, nemzeti hagyománykincsünk értékeléséhez. Aki honismerettel foglalkozik, az tudja igazán átérezni, hogy milyen közösségbe született, és milyen nagy jelentősége van annak, hogy valahol otthon érezhetjük magunkat. Megérti, hogy láncszemek vagyunk egy nagy történeti folyamatban. Vannak elődeink, akiknek teljesítményét, örökségét értékelnünk kell, és lesznek utódaink, akiket nem engedhetünk el üres kézzel és szívvel, mert tovább kell adnunk a megélt, megszenvedett múlt értékeit.

2) A honismeret humán „tudomány”, hiszen a tájak és tárgyak emberi vonatkozásaikban érdekelnek bennünket. Ennek következtében felmérhetetlenül becses a velük való foglalkozás nevelő hatása. Tartalmas együttgondolkodás alakulhat ki a nemzedékek között, gyarapodhat a mindennapok kultúrájának minősége, például találhatunk, erőt nyerhetünk mai gondjaink megoldásához elődeink küzdelmeiből, tapasztalataiból. Emberségünkben, erkölcsünkben gazdagodhatunk!

3) A honismeret alkotó, közösségi tevékenység; sohasem elszigetelten, védett toronyba húzódva végezzük; elemi feltétele egy táj, egy népcsoport, illetve egy témakör részeseivel való együttműködés. A kutató nem érvényesülhet adatközlői nélkül, s nem érheti el célját, ha nem juttatja el eredményeit az érintett embercsoportnak, közösségnek. A honismeret művelője csökkenti a társadalom atomizálódását, a bezárkózásra való hajlamot; arra ösztönöz, hogy mások is akarjanak és tudjanak a közügyekben cselekedni.

4) A honismeret művelése komplex tevékenység. Pozitív tapasztalatom, hogy tanítványaim képességei milyen sokoldalúan fejlődtek: technikákat sajátítottak el (rajz, fényképezés, hangfelvétel); megtanultak szövegyanyagot gyűjteni, elrendezni és megfogalmazni; másokkal kapcsolatot, együttműködést teremteni. A kompetenciák fejlesztésére épülő mai pedagógiai törekvések kiváló eszközt kaphatnak a honismeret által.

Nem részletezem tovább, mert nem szeretnék hallgatóim türelmével visszaélni, hiszen a megszabott idő kötelez. Annak megvallásával szeretném zárni hozzászólásomat, hogy pályám legszebb emlékei a tanítványaimmal, illetve a hasonló érdeklődésű munkatársaimmal végzett hagyományápoló tevékenységhez fűződnek. A Honismereti Szövetségtől kapott *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* örömmel töltött el annak idején, s további munkára ösztönözte, de igazi jutalmamnak azt tekintem, hogy egy-egy alkotó csapatnak lehettem mindig a tagja, amelynek teljesítménye emberi gazdagodásunkban és az érdeklődők kezébe adható alkotásokban öltött formát. Ezt az élményt kívánom a fiataloknak, hiszen közösséget építhetünk, miközben magunkat alkotásra ösztönözzük, hasznossá tesszük. Meggyőződésem, hogy a Kölcsey Ferenc által megfogalmazott hármas biztatás: *hass, alkoss, gyarapíts*, a hagyományápolásban testesülhet meg a legtisztább formában.

Éltessük tehát együtt a nemzetépítésnek ezt a kipróbált, színes mozgalmát!¹

Kováts Dániel

¹ Elhangzott Miskolcon, a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Honismereti Egyesület megalakulásának 20. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi rendezvényen.

Gondolatok a magyarországi németek kitelepítéséről

Hetven évvel ezelőtt, 1946. január 19-én indult meg Budaörsről a kitelepített németeket szállító első transzport. Ezzel vette kezdetét a csaknem félmillió magyarországi német egy részének deportálása. A kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazásával több mint száznyolcvanezer hazai németet hurcoltak el szülőföldjéről és fosztottak meg vagyonától.

Az első világháborút lezáró békeszerződések következményeként Európa több térségében minden korábbinál markánsabban jelent meg a nemzetiségi kérdés. A Párizs környéki és washingtoni békerendszer kötelezte az újonnan létrejött, vagy éppen területükben megváltozott államokat a határaikon belül élő nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására, s az ezeket szavatoló előírások betartásának nemzetközi ellenőrzését a Népszövetségre bízta. A gyakorlat azonban az volt, hogy számos ország – így például a hazánkat körülvevő kisantant államok – nemhogy védték, de – hol direkt, hol indirekt eszközökkel – kifejezetten támadták és korlátozták kisebbségeiket.

Ezzel párhuzamosan a közép-európai államokban mind a politikai, mind a tudományos élet bizonyos köreinek az érdeklődése egyre inkább a nemzeti/nemzetiségi minoritások felé fordult. A német tudományosság például az 1920-as évektől kezdve számos diszciplína mentén – a nyelvtudománytól a történelmen keresztül a szociológiáig – vizsgálta a Németországon kívül kisebbségben élő németek világát. A náciizmus hatalomra kerülését követően, a harmincas évek közepétől egyre inkább politikai pressziót is igyekezett kifejteni a hitleri Németország a „népi németiségre”. Ez eleinte kimerült a kommunikációs és agitációs tevékenységben, hogy aztán később a második világháború idején határozottan artikuláljon a kisebbségi sorban élő német közösségek „ötödik hadosztály” jellegének hangsúlyozásában. Erre a folyamatra jó példa – mint Tilkovszky Loránt és Spannenberg Norbert kutatásából tudjuk – a Basch Ferenc vezette Volksbund (Magyarországi Németek Népi Szövetsége: Volksbund der Deutschen in Ungarn) tevékenysége, amely kulturális és kisebbségi emancipációs egyesületi gyökerein túlneve nem a hazai németiség, hanem kifejezetten a Harmadik Birodalom érdekeinek a képviselőjévé vált. A Volksbundban megfigyelhető nemzetiszocialista befolyás ellensúlyozására jött létre a magyarországi németek alternatív szervezete, a Hűségmozgalom (Hűséggel a Hazához: Mit Treue zum Vaterland). A Volksbund a magyarországi németek mintegy harmincöt-negyven százalékát tömörítette, míg a Hűségmozgalomhoz hét-nyolc százalékuk csatlakozott.

A magyarországi németiség a trianoni Magyarország legnagyobb létszámú kisebbsége volt. 1920-ban valamivel több mint 550 ezer fő vallotta magát német anyanyelvűnek, ami hazánk akkori lakosságának csaknem hét százalékát tette ki. Az 1941. évi népszámlálásnak – amelyet az akkor a Felvidék déli sávjával, a Kárpátaljával, Észak-Erdéllyel és a Délvidék egy részével megnagyobbodott területű magyar államban készítettek – a trianoni határok közé vetített adatai szerint 303 ezer fő volt német nemzetiségű és 477 ezer fő német anyanyelvű. A két szám közötti eltérés jelzi, hogy a hazai német anyanyelvű népesség jelentős része (mintegy egyharmada) magyar nemzetiségűnek tartotta – és hivatalos összeíráskor annak is vallotta – magát. A második világháború folyamán számos magyarországi német állt német haderő, elsősorban a Waffen-SS kötelékébe: kisebb részüket előbb önkéntes alapon, később a többségük pedig – hazánk német megszállása után – sorozás útján.

A magyarországi németek száma a világháború befejeztével három hullámban fogyatkozott meg. Először 1944 végén és 1945 elején a szovjet Vörös Hadsereg Magyarországra való benyomulása elől a német megszállók által szervezett evakuálás keretében távozott sok német. Ezt követően a szovjet csapatok az elsősorban a polgári lakosság köréből kikerülő málenkij robotra hurcoltak között nagyszámú németet vittek el (s rajtuk kívül a Szovjetunióban lévő hadifoglyok között is volt magyarországi német). Végül pedig 1946 januárjában állami koordinálással megkezdődött a kitelepítés, amelynek történetéről mások mellett Fehér István, Zielbauer György, Zinner Tibor és Tóth Ágnes írt alapvető fontosságú, tényfőltáró és összegző igényű könyveket.

A háborúban győztes mindhárom – az amerikai, a brit és a szovjet – nagyhatalom egyetértett abban, hogy a közép- és kelet-európai németek áttelepítendőek Németország területére (pontosabban annak valamelyik megszállási övezetébe). A szövetségeseknek az 1945. augusztusi potsdami értekezleten is jóváhagyott ezen elképzelése gyakorlati megvalósításának eszköze volt – a megszállt Magyarország főbb politikai eseményeit irányító Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése nyomán – a 1945 decemberének végén kiadott 12.330/1945. számú miniszterelnöki rendelet, amely kimondta a következőket: „*Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmá-*

val német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.” A rendelkezés alól – elvileg – mentesülhettek azok, „akik bár német anyanyelvűeknek, de magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek”. Fontos kitétele volt a jogszabálynak, hogy az „áttelepülésre kötelezett személyeknek – tekintet nélkül arra, hogy az ország területén vagy azon kívül tartózkodnak – minden ingó és ingatlan vagyonát a jelen rendelet hatálya lépése napjától kezdődően zár alá vettnek kell tekinteni, a tulajdonos (birtokos) abból semmit el nem idegeníthet és azt meg sem terhelheti”.

A magyarországi baloldali pártok örömmel fogadták a németek kitelepítését. A kommunisták kifejezetten sürgették, de a nemzeti parasztpártiak is várták, mivel a szegényparaszti rétegnek a földhöz jutását remélték a németek tulajdonának elvételétől és újbóli elosztásától. A szociáldemokraták ambivalens módon álltak a németkérdéshez, hiszen az 1890 óta működő szervezetben számos német származású tag volt, s közülük több személy töltött be fontos pártfunkciót. A kitelepítés és a kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazása ellen tiltakozott Kéthly Anna szociáldemokrata politikus. A történelmi egyházak vezetői közül Mindszenty József bíboros és Kapi Béla evangélikus püspök bírálta határozottan a kitelepítési folyamatokat.

A Magyar Kommunista Párt álláspontját jól mutatja Szegeden megjelenő lapja, a *Délmagyarország* 1946. május 10-i számában a Csanád vármegyei németek kitelepítésének kapcsán megfogalmazott vélemény, amely szerint „a demokráciának legszívósabb ellenségei távoznak ezzel az országból és a nemzet legsötétebb mérgezőitől szabadul meg”.

Jelen sorok írója hosszasan tanulmányozta a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában a Csanád vármegyei – almáskamarási, kübekházi és újszentiváni – németek kitelepítésének dokumentumait, amelyek közül említést érdemel Schreier József – a szociáldemokrata párt almáskamarási elnöke – tájékoztatója, amely szerint „a sváb származásúak összeszedése alkalmával az oroszok kimondottan baloldali, de sváb származású egyéneket elvittek, míg a községben még mindig vannak Volksbund-tagok”. Látszik tehát, hogy mind a málenkij robotra hurcoláskor, mind később a kitelepítéskor a nemzetiségi hovatartozás számított, semmint a politikai meggyőződés vagy tevékenység. Mindezek mellett nem volt elhanyagolható szempont a gazdasági megfontolás sem, vagyis hogy a módosabb német gazdák földjeit, házait, termelőeszközeit meg akarták szerezni. Reibel Mihály – a Gyula melletti németek lakta Elek katolikus plébánosa – egyik beadványában megfogalmazta, hogy „ma elegendő, ha valakinek szép háza vagy gazdasága van, hogy a vagyonából kiforgassák”, azaz kitelepítsék.

A németek kitelepítésének Csanád vármegyei eseményeit Páll Endre alispán 1946. május 8-án kelt április havi jelentésében foglalta össze: „A hónap folyamán – írta a csanádi alispán – megtörtént Almáskamarás német ajkú lakosságának kitelepítése is. A kitelepítést és a benépesítést nem a helyi közigazgatás, hanem a népgondozó hivatal különböző bizottságai intézték. A községben egyszerre három-négy bizottság is működött. A különböző bizottságok között a lakosság természetesen különbséget tenni nem tudott és ezért az elkövetett és vélt sérelmek miatt nem annál a bizottságnál emeltek panaszt, mely az orvoslásra hivatott lett volna. Ennek folytán legnagyobbbrészt orvosolatlanok maradtak. Elek község elcsatolása következtében vármegyénkben három községet érdekel közelebről a németek kitelepítése. Újszentivánra és Kübekházára május hónapban kerül sor és remélem, hogy ezekben a községekben nagyobb körülményekkel és a nemzeti vagyon nagyobb védelmével fognak eljárni, mint ahogy Almáskamaráson történt. Almáskamaráson ugyanis a baromfi, a méhcsaládok nagy része a gondozás hiánya miatt elpusztult. Az újonnan betelepítettek nagy része a leltárban fel nem vett ingóságokat összeszedve, eltávozott. Egyesek a lezárt lakásokba erőszakkal hatoltak be s az összeszedett ingóságokkal a kerteken keresztül távoztak. Főispán Úr, amint a fent említett dolgokról tudomást szerzett, azonnal felhívta a rendőrséget, hogy a közelebbi fosztogatást akadályozza meg. És személyesen is kint járt helyettesemmel a rend helyreállítása érdekében. Józan és munkás emberek betelepítésével lehet csak megakadályozni a további pusztulást.”

Az 1946. május 31-én megfogalmazott május havi jelentésében a következőket írta Páll Endre csanádi alispán: „Május hónapban megtörtént a torontáli járási németek kitelepítése is. Újszentiván és Kübekháza községekben éltek nagyobb tömegben a németek, míg Szőreg községben csak néhány család volt érdekelve. A kitelepítés lebonyolítására közel háromszázhusz személy érkezett Újszentivánra, mely a munkát öt nap alatt elvégezte. Sajnos a községek lakossága megfélemlítve saját magáról a kitelepítés előtt és alatt valóságos hadizsákmánynak tekintette a kitelepítettek ingóságait és a nemzeti vagyonban igen súlyos károkat okozott. Maguk ellen a kitelepítő bizottságok ellen is több panasz hangzott el, ezeket a panaszokat illetékes helyre továbbítottuk.”

Az 1946 januárjában kezdődött kitelepítések keretében – amelyeket állami szervként a Népgondozó Hivatal irányított – az első évben mintegy százhuszezer embert, 1947–48 folyamán további ötvenezer személyt telepítettek át. A háború előtt csaknem félmillió magyarországi német kisebbség létszáma több mint kétszázezerrel csökkent (a kitelepítettek számát mintegy száznyolcvanezerre teszi a történeti kutatás), de számarányainál lényegesen nagyobb gazdasági veszteséget szenvedett. Már 1946-tól kezdve sokan hazaszöktek. Tóth Ágnes kutatásaiból ismert, hogy az elfogott visszaszököttek a következőkkel indokolták döntésüket: a „magyar vagyok”, „magyarnak érzem magam” hivatkozás mellett szinte minden esetben elhangzott, hogy az illető nem volt a Volksbund tagja, s az 1941. évi népszámláláskor ugyan német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát („*tévesen lettem a kitelepítési listára írva*”).

A kitelepítések után a magyar politikai vezetés a német nemzetiséggel igen keményen bánt – ellenében a szlovák és délszláv kisebbségekkel. A kollektív megbélyegzés, az üldöztetés és a kitelepítés következtében a magyarországi németiség elveszítette – vagy legalábbis nyilvánosság előtt nem vállal(hat)ta föl – német identitását. Ennek bizonyítéka, hogy az 1949. évi népszámláláskor már csak két és fél ezren vallották magukat német nemzetiségűnek, míg mintegy huszonkétezen német anyanyelvűnek (valójában a számuk kétszázezer körüli lehetett). 1950 tavaszától lehetővé vált, hogy az annak idején kitelepítettek visszatérjenek és magyar állampolgárságukat visszanyerjék. Akkor már – a Rákosi-korszakban – nem sokan éltek vele...

Miklós Péter

Felhasznált levéltári források és irodalom. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár: Csanád vármegye közigazgatási bizottságának iratai. XXI. 9. 4. doboz 57/1947. (Páll Endre alispán jelentései) és Csanád Vármegyei Nemzeti Bizottság iratai. Általános iratok. XVII. 1. 4. doboz Jegyzőkönyvek, 1945. július 12. (Schreier József tájékoztatása az almáskamarási helyzetről); A Délmagyarország 1946. május 10-i száma; *Bank Barbara–Óze Sándor*: A „német ügy”. 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalóig. Budapest–München–Backnang, 2005; *Bellér Béla*: A magyarországi németek rövid története. Budapest, 1981; *Fehér István*: A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1950. Budapest, 1988; *Krisch András*: A soproni németek kitelepítése. 1946. Sopron, 2006; *Láng Beáta*: A dorogi németek kitelepítése 1947-ben. Dorog, 1997; *Miklós Péter*: A Csanád vármegyei németiség kitelepítéséről. Délvidéki Szemle 2014. 2. sz. 86–95.; *Spannenberg Norbert*: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. 1938–1944. Budapest, 2005; *T. Molnár Gizella*: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna–Tisza közén a második világháború után. Szeged, 2005; *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország. 1938–1945. Budapest, 1978; *Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993; *Tóth Ágnes*: Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Budapest, 2008; *Zielbauer György*: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből. 1945–1949. Budapest 1989; *Zielbauer György*: A magyarországi németiség nehéz évtizede. 1945–1955. Szombathely–Vép, 1990; *Zinner Tibor*: A magyarországi németek kitelepítése. Budapest, 2004.

„Visszaszököttek” című könyvünkről

„Százszor földobnál, én visszaszállnék,
Százszor is, végül is.”
(Ady Endre: A föl-földobott kő)

Az 1946-os „sváb” kitelepítésekről sok könyv, tanulmány, memoár született az elmúlt évtizedekben, de ezekben alig esik szó azokról az emberekről, akik Németországból visszaszöktek szülőházajukba, Magyarországra. Pedig, például a Szigetújfaluból kitelepített 800 személyből 64 visszaszökött. Róluk és különös tettükről szól ez a könyv (*Visszaszököttek. In memoriam szigetújfalusi svábság*. Noran Libro, Budapest, 2016). Többségük már nem él, s megpróbáltatásaik, merész döntésük, kalandos hazaszökésük és itthoni bujkálásuk, megaláztatásaik történetét magukkal vitték a sírba. Azok beszélnek ebben a könyvben, akik még élnek a visszaszököttek közül, valamennyien 80–90 év körüliek, akkor – majd’ hetven éve – pedig gyerekek vagy egészen fiatal felnőttek voltak. Elmondják kitelepítésük, ottani „testvéri” fogadtatásuk történetét, és azt, hogyan döntöttek el, hogy visszaszökönek: mik voltak döntésük fő motívumai, hogyan tervezték – vagy nem tervezték – meg a hazajövetelt, hogy viszonyult hozzájuk a visszaúton a lakosság, a hatóság, s az elfogások, táborba zárások, a magyar határról való többszörös visszatoloncolásuk után miért indultak neki az útnak negyedszer-ötödször-hatodszor is.

Elmondják, a sok viszontagság után végül hogy jutottak haza, s itt hogyan fogadták őket – a rokonok, a hatóságok, s a házaikba költözött betelepítettek. Minthogy a kitelepítéskor még nem, de később

elvették magyar állampolgárságukat, ők hazaszökve illegálisan tartózkodtak a saját hazájukban. Ami azt jelentette, hogy ha a gyakori razziák alkalmával elfogják őket, visszatoloncolás vár rájuk. A razziák miatt a férfiak más vidékekre mentek el, ahol nem voltak annyira szem előtt. Egykori jómódú gazdák, mesteremberek napszámosnak, cselédnek, alkalmi munkásnak álltak, az asszonyok, lányok pedig ott-hon rokonoknál, ismerősöknél padlásokon, pincékben, istállókban, kamrákban, szekrény mögötti lukakban bujkáltak, s jó egy évig egyszer sem léphettek ki az utcára.

Hatvannégy újfaluasi ember elfeledett különös tettének szeretnénk emléket állítani a még élő visszaemlékezők megszólaltatásával, akik mindmáig – és mindennek ellenére – megőrizték német öntudatukat és magyar identitásukat. Őket hallgatva ebben a kettősségben semmi különös nincs, hiszen német származásuk megőrzése nincs ellentétben azzal, hogy két-háromszáz éve Magyarországot tekintik hazájuknak, s Szigetújfalut szülőföldjüknek. Megszólalnak a könyvben a málenkij robotra elhurcolt családtagok is, valamint azok, s azok leszármazottai, akiket betelepítettek a kitelepítettek házaiba.

A könyv igyekszik föltárni a kitelepítésnek, ennek az – innen nézve – irracionális, igazságtalan, s az emberi méltóságot sárba tipró intézkedéssorozatnak a genezisé, s röviden összefoglaljuk – a föllelhető dokumentumok, hivatalos iratok és levéltári anyagok segítségével – a kitelepítés nemzetközi jogi összefüggéseit, a – még demokratikus! – magyar kormány szerepét és felelősségét, egészen a helyi kitelepítési bizottságok visszaélésekkel és haszonleséssel tarkított működéséig.

Végül az emlékek földolgozásának fázisait próbáljuk nyomon követni, a kitelepítettek, illetve a betelepültek közötti megbékélés, kiengesztelődés lehetőségét és módjait, az ünnepre oldódó évfordulós emléknapokat, amelyekre szép számmal jönnek a kitelepített és kint is maradt rokonok is. A megbékélést az együttélés idővel kiköveteli magának, és segítik a „vegyes házasságok” révén kialakuló új rokonságok is. Ám kiderül: ami történt, nem múlik el nyomtalanul...

Legvégül a visszaszökötteket szembesítjük döntésükkel: megbánták-e, ha igen, mikor, ha nem, miért nem?

Bodrogi László–Szále László

HÍREK

Magyar Örökség Díjak

Újabb *Magyar Örökség Díjak*at adtak át 2016. március 19-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. *Magyar Örökség Díjjal* ismerték el Petrás Mária népdalénekes, keramikus moldvai csángó kultúrát bemutató művészetét, a *Határok nélkül* című, a Kossuth rádióban a rendszerváltás óta hallható műsor alkotóközösségét, a XX. század autójának megszavazott Ford T-modell főkonstruktorát, Galamb József (1881–1955) munkásságát, Deáky András tanár, nyugdíjas iskolaigazgató gyimesi csángókat megtartó nemzetszolgálatát, Kő Pál szobrászművészetét, az Egy-másért Alapítvány több évtizedes kárpát-medencei karitatív szolgálatát és Kubinyi Anna (1949–2015) textilművészetét. (MTI)

Fotókon a Hortobágy Lengyelországban

A Hortobágyot bemutató fotókiállítás nyílt 2016. április 8-án a közép-lengyelországi Plockban, a tárlatot a jövő év végéig kilenc lengyel városban, köztük Varsóban, a néprajzi múzeumban is bemutatják. A Varsói Magyar Kulturális Intézet, a Hortobágyi Nemzeti Park, a debreceni Déri Múzeum, a nyíregyházi Jósza András Múzeum, valamint hat lengyelországi múzeum társszervezésében összeállított kiállítás színes fotótáblái a puszta állat- és növényvilágát, a Hortobágy történelmét és néprajzát mutatják be. A kiállítás védnökségét Gyurcsik Iván varsói magyar nagykövet vállalta. (MTI)

HAGYOMÁNY

Egy korai kutatás eredményei

Györffy István a Fekete-Körös völgyében

2014-es Néprajzi Múzeumi bemutatkozása óta az ország több városában (Mezőkövesd, Karcag, Szolnok, Miskolc) volt látható Györffy István egyik első és mai napig meghatározó terepmunkájának – a Fekete-Körös-völgyében végzett kutatásának – tárgyi anyagát és vizuális dokumentációját bemutató kiállítás *Erdélyen innen – Alföldön túl – A Fekete-Körös völgye a századfordulón* címmel. Kutatása eredményeit a terepmunkát követő években Györffy több tanulmányban közzétette hozzávetőleg egy tucatnyi fotó és rajz kíséretében, az összegyűjtött tárgyi anyag, valamint a több mint 270 darab negatívot számláló fotódokumentáció azonban mostanáig nem került bemutatásra.

Györffy István kolozsvári egyetemi évei befejezése után, 1906-tól a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának napidíjas gyakornokaként bekapcsolódott a múzeum Bátky Zsigmond által meghatározott tervébe, az ország néprajzilag még nem kutatott területeinek vizsgálatába. Első nagyobb, Ipoly-vidéki, Hont megyei gyűjtőútja után, Bátky ösztönzésére és az akkortájt a nagyszalontai gimnáziumban tanító Viski Károly többszöri hívására, a Fekete-Körös völgyének kutatását tűzte ki célul. „*Elrejtett, gazdag zugoknak mondják ezt a helyet*” – írta Viski,¹ ösztönzésképpen a fiatal tudósna, aki válaszelevelében biztosította a tanárt, hogy szeretné már „*színről színre látni ezt az élelmes magyarságot*”.² Első alkalommal mindössze néhány napot töltött 1910. december 8. és 13. között az ugyancsak gyakornokként dolgozó Schmidt Tibollal a nagyváradi országos vásáron és Belényes vidékén. Negyvenhat napos, átfogó gyűjtőútjára a rákövetkező év, 1911 augusztusában és szeptemberében került sor. A Néprajzi Múzeum adattárában őrzött úti elszámolás segítségével részletesen nyomon követhetőek a gyűjtőút során Györffy által végiglátogatott települések: Belényes, Köröstárkány, Tárkányka, Dragánfalva, Henkeres, Várasfenes, Körösjánosfalva, Belényessonkolyos, Magyarcséke, Magyarremete, Gyanta, Kisháza, Tenke, Tenkegörbed, Belényesújlak, Vaskóh, Rézbánya, Kisnyégerfalva, Tenkeszéplak és Bélyfnyér. Köröstárkány és Belényes volt számára a bázis, innen látogatott el vonattal, kocsin vagy gyalog a Fekete-Körös-völgy településeire, némelyikre több alkalommal is ott-tartózkodása idején. Elszámolásában pontosan rögzítette a vonatjegyek, kocsutak árait, valamint hogy a budapesti, nagyváradi vagy belényesi állomáson mennyit fizetett a hordárna, aki nagyméretű fényképezőgépeit és a hozzájuk tartozó több tíz kilónyi üvegnegatív lemezeit is tartalmazó nehéz csomagját szállította.

A későbbi tanszékalapító néprajztudósna már ebben a korai kutatásában megmutatkozik az a történeti néprajzi megközelítés, amely későbbi munkáinak is jellemzője. Kutatási és gyűjtési módszereiben, valamint eredményeinek publikálása során kirajzolódik az általa képviselt újítól szemlélet. „*Györffy István jelentősége elsősorban abban áll, hogy a földrajzi, az antropogeográfiai–emberföldrajzi stúdiumokon nevelődött, a természettudományi gondolkodásban iskolázott etnográfusoknak példát adott arra, hogy a történettudomány fegyverzetével is közeledjenek a hagyományos közösségek kultúrájához.*”³ A fekete-körös-völgyi gyűjtést intenzív levéltári kutatás előzte meg, amely segítségével rekonstruálhatóvá váltak az évszázadok alatt bekövetkezett társadalmi-történeti-kulturális változások a vizsgált területen. E komplex megközelítés eredményeként állapította meg Györffy, hogy a Fekete-Körös völgyében mind földrajzilag, mind etnikailag szigeteket képező magyarság a középkorban még összefüggő egységet alkotott az Alföld népével. A XIII. században megkezdődött a románság beköltözése és számarányának folyamatos növekedése, amely a fekete-körös-völgyi magyarság fokozatos elszigetelődéséhez vezetett.

¹ Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 5–6.

² Uo. 9.

³ Filep Antal: Györffy István élő öröksége. 125 éve született, 70 éve hunyt el a magyar néprajz klasszikus mestere. In: Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2009. 19. kötet. Szerk.: Kovács Dániel. Sátoraljaújhegy, 2009. 517–537.

Feltételezései szerint a völgyben a XIX. századra kisebbségbe került és elzártságban élő magyarság körében megmaradtak, és ezáltal később is jól kutathatók és kimutathatók maradtak kultúrájának, életmódjának archaikus vonásai. Vizsgálódásai során a kultúra minden területén, akár a településnéprajzot, építészetet, lakáskultúrát, vagy a viseletet tekintette, ezeket az általa *ősinek* nevezett archaikus vonásokat kereste. „*Van Bihar vármegyének egyik félreeső zugában Belényestől nyugatra oláhság [románság] közé beékelve egy érdekes magyarlakta vidék, mely úgy nyelvben, mint néprajzi sajátságokban nagyon sok ősi elemet őriz éppen ezen elzártsága miatt.*”⁴

Györffy István kutatásának idején Nagyváradtól mindössze 60 km-re, délkeletre, az Alföld és az Erdélyi-szigethegység között a Fekete-Körös mentén körülbelül húszezer magyar élt mintegy tizennyolc településen. A völgy földrajzilag két jól elkülöníthető egységből, az Alföld felé nyitott, laposabb Alsó-völgyből, valamint a Béli- és a Bihar-hegység által körülzárt Felső-völgyből áll. Az Alföld és Erdély között elhelyezkedő, de néprajzilag önálló egységet alkotó terület kulturális elemeiben mindkét szomszédságában lévő vidék sajátosságai megjelentek, leginkább azonban alföldi hatások érvényesültek. A geográfus végzettségű Györffy által térképeken alaposan dokumentált településszerkezetek jól mutatják a vizsgált terület két részének markáns különbségeit. Az Alsó-völgy települései (Gyanta, Tenke, Bélfenyér, Kisháza, Tenkeséplak, Magyarcséke) nagyobb területen elhelyezkedő, több utcás, alföldisebb jellegű, síkvidéki falvak, ahol „*két telek dől véggel egymásra*”.⁵ A Felső-völgy települései (Várasfenes, Rézbánya, Vaskóh, Köröstárkány, Kisnyégerfalva, Körösjánosfalva, Belényessonkolyos, Belényesújlak, Magyararmete) szűk völgyekben hosszan elnyúló, általában patak mentén elhelyezkedő, teraszos, egy utcás falvak, ahol a telkek végei kétoldalt a dombokra futnak fel. A Felső-völgy falvaiiban az erdélyies telekelrendezés a jellemző, ahol az utcára merőlegesen állnak a lakóépületek, párhuzamosan a melléképületek. Így a „*legtöbb községben a csűr bizonyos meghatározott, egyenlő távolságban van az utcától, ennél fogva a csűrök sora egy csaknem szakadatlan láncolatnak látszik*”. Az alsó-völgyi települések inkább átmenetet képeznek, ahol „*[...] a telkek kicsinyek. Csűr nincs [...]. Az ilyen telkek tulajdonképpen egy udvar.*”⁶ Györffy tanulmányaiban plasztikus leírást ad minden általa kutatott dologról (ház, kemence, tornác, viselet stb.) pontos anyag- és méretmegjelöléssel. A *Néprajzi Értesítő*ben két részben megjelent *Dél-Bihar falvai és építkezése* című írásában részletesen leírja a portákra, a mindennapi élet és gazdaság helyszíneire jellemző méretarányokat, léptékeket. „*Tárkányban egy rendes telek 12 m széles és 50–100 m hosszú. Maga a ház 6 m széles és 12 m hosszú, szegényes ház 5 m széles és 10 m hosszú.*”⁷ A lakóépületek – mint a XIX. században a magyar nyelvterület túlnyomó részén – háromszatúak, szoba–konyha–kamra soros elrendezésében. Az első, utcára néző szobát *háznak*, vagy *első háznak* nevezték, amely a tisztaszoba funkcióját töltötte be, vagyis nem lakták az ott élők, hanem a hátsó, hasonlóan, de egyszerűbben berendezett szobát, a kamrát használták a mindennapokban. Az első szoba a vendégeknek, udvarlóknek, kitüntett személyeknek volt fenntartva mint a család gazdagságának, valamint a házban lakó asszonyok és lányok kézügyessége bemutatásának színhelye. „*A szoba igazi rendeltetését csak a legszegényebb osztálynál szolgálja. Mihelyt több helyiségből áll a lakás, a család elhúzódik a másik szobába, melyet – híven egykori rendeltetéséhez – kamrának hívnak. A szoba aztán, mely többnyire az utca felőli végen van – tiszta vagy vendégszobává alakul s a család legfeljebb gyönyörködni jár be. A feltettebb holmik és értékek is ebben a szobában állanak. Ilyenek a vég vásznak, eladásra váró pálinka, szappantáblák. Sok helyen a vendégszoba mestergerendáján lógnak az oldalszallonnák, hogy a vendég lássa a jó módot.*”⁸ Jellemző volt, hogy a lakóépületen kívül, attól külön állóan a porta másik felén az utca felől külön nyárikonyhát, sütőházat építettek. Ehhez számos esetben – leginkább a tehetősebbek körében – egy szobát is toldottak, és egész évben ezt használták, míg a ház a vendégek fogadásának, az ünnepeknek, a reprezentációnak a terévé vált.

Terepmunkájának idejében mind az építkezés és lakáskultúra, mind a viselet dinamikus átalakulásban volt a Fekete-Körös völgyében, így Györffy István figyelme az ősi, archaikus jegyek kutatása közben kiterjedt a változás dokumentálására is. A gyűjtőút gazdag fotódokumentációjában párhuzamosan jelennek meg a Györffy által kutatott „*ősi*”, és a XX. század elején teret nyerő újítások, amelyek leírása szerint főleg az alföld felől érkeztek a magyarság közvetítésével a völgybe. A síkvidéki falvakban inkább szalmával, a hegyvidékiekben főként zsindellyel fedett sátor-, vagy kontyolt, illetve csonkakontyos tetők mellett megjelennek alföldi hatásra a cseréppel fedett nyeregtetők. A régi típusú, kétosztatú,

⁴ Györffy István: A Feketékörös-völgyi magyarság viselete. Néprajzi Értesítő 1912. 1.

⁵ Györffy István: Dél-Bihar falvai és építkezése I. Néprajzi Értesítő 1915. 123.

⁶ Uo. 121.

⁷ Uo. 125.

⁸ Györffy István: Dél-Bihar falvai és építkezése II. Néprajzi Értesítő 1916. 105.

majd háromosztatú házak mellett, amelyek merőlegesen állnak az utca vonalára, több felvételen látható már a legújabb típusú görbe ház, amely egy újabb szobával kiegészülve derékszögben fordul be az utcára, és a homlokzattal egybeépült falazott nagykapuval teljesen lezárja a portát. A korábban elsődleges építőanyagként használt fa megdrágulása maga után vonta az építőanyagok használatában bekövetkezett változást is, így a tapasztott boronafalú, talpas gerendaházakkal egy időben a vályogból és a kőből való építkezést is dokumentálhatta a kutató. A házakban az archaikusabb ácstechnikával készült bútortípusok, amelyek alacsonyabbak voltak, „*durván gyalult tölgyfadeszkából készültek és rovátkolt vagy körzővel vajt díszítéssel*” voltak cífrázva.⁹ Ezek többnyire csak a szegényebb román családoknál voltak fellelhetők, de a gyűjtés idején már az újabb típusú festett bútorok is kiveszőben voltak, és a legtöbb háznál Belényesen vásárolt asztalosbútort használtak.

Györffy kutatásában külön figyelmet szentel a területre jellemző nagyméretű, teljesen a lakóépület oromzatáig felnyúló bádogborítású kapuknak. Ezeket legtöbbször mélyített pontozással kialakított geometrikus, esetleg növényi minták díszítik, számos esetben megőrkítve rajta ugyanezen technikával állítatójának (számos esetben egyben készítője is), a porta tulajdonosának és hitvesének nevét, valamint a készítés dátumát. A bádogborításoknak – amelyek díszítésével néhány évtizeddel később dr. Kós Károly külön kutatásban foglalkozott – Györffy így fogalmazza meg funkcióját: „*Hanem ami a legjellegzetesebb, a kapu merevül be van borítva bádoggal. Ennek az a célja, hogy a fináncok be ne kukucskálhassanak, mert a nép pálinkafőzéssel foglalkozik.*”¹⁰

Az építkezés és házhasználat mellett a viselet állt Györffy István kutatásának fókuszában. A gyűjtött viseletdarabokon kívül számos fotó szemlélteti az ebben az időszakban az öltözködésben végbemenő változásokat az archaikustól a polgárosultabb darabokig. Az Alsó- és Felső-völgy települései ruházkodás szempontjából is jelentősen különböztek. Az alsó-völgyi települések lakói alföldi hatásra a századforduló időszakában már teljesen polgárosult öltözetet hordtak, míg a hegyek közt elzártágban élők viseletét néhány újítás ellenére is a hagyományokhoz való ragaszkodás jellemezte. Elsősorban a férfiak őrizték meg az egyrétegű, inges-gatyás típusú, fehér vászonviseletet. Györffy fotóin megfigyelhető a jellegzetes rövid derekú, bő ujjú ing. „*A felsővölgyi, különösen a tárkányi magyarság még a legősibb formájában viseli az inget. [...] Ennek az ujjja bősége egyenlő a derék hosszával. Ha felveszi a férfi, hása, háta kilátszik belőle a derék rövidsége miatt.*”¹¹ Felsőruhaként az ugyancsak archaikusnak számító szűrposztóból készült ruhadarabokat vagy bőrruhát viseltek, jellemzően a hímezett bőrmellényt, a

Köröstárkányi magyar család (Györffy István felvétele, 1911; Néprajzi Múzeum, F 13468)

⁹ Uo. 106.

¹⁰ Györffy István: Dél-Bihar falvai és építkezése I. Néprajzi Értesítő 1915. 122.

¹¹ Györffy István: A Feketekörös-völgyi magyarság viselete. Néprajzi Értesítő 1912. 4.

kuzsókot, amelynek használata minden korosztályra és nemre, téli és nyári időszakban egyaránt jellemző volt. „Legkedveltebb ruhadarabja e vidéknek a kuzsók. Ez ujjatlan, prêmes, himzett juhörmmellény, csak munkában nem viselik, de egyébként nyáron a legnagyobb melegben is rajtuk van.”¹²

A női viseletre már több újítás volt jellemző a XX. század első évtizedeiben a Felső-völgy falvaiban is. Ennek egyik legszembevetőbb példája, hogy a korábbi fehér vászonviselethez újabb viseletdarabok társultak, például a pendely és a kötény közé bekerült a szoknya, esetenként alsószoknyával együtt, a mellény és a kendő mellett pedig megjelent az újjas.

Másfél hónapos kutatóútja során Györffy közel négyszáz tárgyat gyűjtött (cserépedényeket, háztartási textíliákat, teljes viseleteket, asztalt, ládákat, és számos, a háztartásban és a gazdasági életben használt eszközöket). A tárgyak mellett rajzokkal, huszonhat határ- és dülötérképpel és több mint 270 darab saját készítésű fotóval tért haza. Az utóbbiak között a hagyományos 13x18 cm-es üvegnegatívok mellett sztereófotókat és színes autochróm felvételeket találunk.

Györffy István fekete-körös-völgyi kutatásában – fotóanyagában kevésbé, tárgygyűjtésében erőteljesebben – és tanulmányaiban hangsúlyosan szerepel a dél-bihari román és magyar lakosság tárgyi kultúrájának párhuzamos vizsgálata. A több évszázados együttélés következtében a két népcsoport anyagi kultúrája kevésbé tért el egymástól, és a magyarok többsége beszélt románul, az asszimilációs folyamatok mégsem voltak jelentősek. Ez utóbbi jelenség magyarázatát Györffy a felekezeti elkülönülésben találta meg. „A vallás az áthidalhatatlan akadály, mely megakadályozza a kölcsönös beolvadást. Az oláhság (románság) görög katolikus, és görög keleti egyházhoz tartozik, a magyarság pedig református, csekély százalékban római katolikus és izraelita.”¹³

Györffy István fekete-körös-völgyi gyűjtése a néprajztudomány egyik korai meghatározó kutatásával vált, amely publikációiban, illetve későbbi összefoglaló munkákban – például *A magyarság néprajzában* – került feldolgozásra. Györffyyel egy időben Bartók Béla végzett népzenei gyűjtést ezen a területen, majd évtizedekkel később más jelentős kutatók – mint például dr. Kós Károly és Kósa László – munkája ad időben és tárgyban is még teljesebb képet a Fekete-Körös-völgy hagyományos kultúrájáról.

Gebauer Hanga

Három katonanóta a népdallá válás kezdetén

Mi a népdal? Bartók Béla először csak ezt a szellemes, ám elnagyolt, nem eléggé szabatos meghatározást adta: népdal az, amelyet *sokan, sokáig énekelnek*. Amikor már sok-sok gyűjtött dallam elemzéséből lehetett következtetést levonni, 1924-ben, tüzetesebb meghatározást fogalmazott meg: „mindazonnak a parasztdallamoknak összessége, amelyek egy vagy több egységes stílushoz tartoznak”.

1.

A korszerű magyar népzene-kutatás Vikár Bélának, Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak a XIX. és a XX. század fordulóján megkezdett gyűjtőmunkája első gyümölcseivel, Bartók és Kodály *Nagyar népdalok énekhangra és zongorára* című gyűjteményével 1906 decemberében kezdődött. Ebben a két zeneszerző és népzene-kutató tíz-tíz népdalt tett közzé. Ám még ekkor sem volt népzene-nk legjobb ismerői előtt sem tüzetesen elhatárolható a kor népszerű magyar nótája, népies műdala a hiteles népzene-től. Bartók dalai közé is becsúszott egy: Szentirmay Elemérnek *Utca, utca, ég az utca...* kezdetű dala. Nem volt még tisztázva a népdal minden pontos ismérve, s ez a dallam, mint utóbb Kodály kimutatta, csere-misz népdallal rokon. Hogyan született Szentirmay fejében? – az alkotáslélektan megoldhatatlan rejtélye.

Csak évtizedekkel később szűrődtek le Bartókban (*A magyar népdal*, 1924) és Kodályban (*Zene = A magyarság néprajza*. 4. k. [1937]) a népzene törvényszerűségei. Ezek évtizedes gyűjtőmunkának, több

¹² Uo. 8.

¹³ Györffy István: Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. Földrajzi Közlemények 43. 1915. 308.

ezer dallamnak ismeretében fokozatosan érlelődtek meg zenetudósainkban. Legutolsó megfogalmazásuk Vargyas Lajostól való az új *Magyar Néprajz* 6. kötetében (1990).

Azóta tisztázódott az ötfokúság (*pentatónia*) és a ötödölő (*kvintváltó*) dallamszerkezet, az ereszkedő és a kupolás (ABBA) strófa képlet. Ezek a régi stílusú daltartomány jellemzői. Az újabb stílusúak kevésbé körülhatárolhatók, jobbadán a dallamképlet (AABA, AA⁵BA, AA⁵A⁵A, ABBA) igazít el bennünket. Vargyas írta: „Természetes, hogy a mődalokból is alakulhatott [...] ez az új forma, amit csak népdalokban találunk. Kivételesen a századforduló óta már mődalokban is feltűnnek ezek a formák olyan gyűjteményekben, amelyek már népdalokat is fölvesznek a magyar nóták közé, s amikor az új stílusú népdal már visszahatótt a nótaszerzőkre.” (i. m. 130.)

A következőkben éppen ilyeneket mutatok be.

2.

Már csak a legöregebb szőregiek emlékezhetnek, hogy az 1930-as, '40-es években a falu főutcájának, a Rónay utcának az elején, a most Szerb u. 6. sz. házban volt a határ vadászok laktanyája. Ma a gyógyszertár van benne, s tudtommal lakások. A „szőregi viszonylatban” (ez volt Ujj Laci bácsi szavazása) nagyonak számító ház, amely sajtáságos módon ugrik ki az utca vonalából, nem sokkal előbb épülhetett.

Amikor apámat 1933-ban, hogy Bözsi nénemet és Feri bátyámat Szegeden járathassa középiskolába, Mindszentről saját kérelmére, Szőregre helyezték, néhány hetes csendőrlaktanyai (Nedelkov-ház, Szerb u. 37.) átmenet után a Rónay utca elején, Beck Dezső sarki vegyeskereskedése (a mostani gazdabolt) mellett, a 4. sz. házba, Váradi néni házába, a laktanya mellé költöztünk. Innen 1934 tavaszán a község háza mellé, mert apám egykori kollégájának, Galambos Márton nyugalmazott csendőr tiszthelyettesnek 23. sz. házat bérelte ki.

Itt sem sokáig laktunk. Velünk szemben lakott *Dinó bácsi*, hivatalos nevén Beleszlin Péter, s ő kommandálta és közvetítette rokonának, talán testvérbátyjának, az 1930-ban Jugoszláviába, Oroszlámosra (Banatsko Aranulovóba) optált Beleszlin Mózesnak, azaz *Mójo bácsinak* Rónay u. 118. számú, öreg, vert falú, földes padlójú parasztházát, istállóval, *katárkával*. A Bánságban így hívták, tán az öregek még most is így hívják a máig álló *kukoricagörét*. Az egykori istálló sokáig vikendházként szolgált: bátyámmal tavasztól őszig ott laktunk, ott aludtunk. Földes maradt, de tiszta volt, nyáron kellemesen hűvös.

Apám 1934. május 29-én 3100 pengőért megvette „a szerb házat”, kipadoltatta, a nádtetőt cserepez-tette, új ablakokat tétetett bele, és ősszel ide költöztünk. 1935 szeptemberében innen kezdtem Szegedre gimnáziumba járni, és anyai nagyanyámat, Cselenák Ferencné Varga Borbálát 1936 szeptemberében, 82 éves korában, innen temették. Űristen, milyen öregnek láttam akkor, s én már hét évvel öregebb vagyok!

A ház helye nem változott, csak a címe: 1945-től Petőfi utca 118., 1952-től Petőfi u. 52., 1974-től Szerb u. 60. Megroggyant a XX. század elején épült ház fala, 1979-ben le kellett bontatnom, 1981-re újat fölházatnom. A megújításnak az istálló, a belőle nyíló padlásfölgjáró áldozatul esett.

3.

A második világháború kitörése után, 1939 őszétől, de különösen Temesköz (Bánság, németül Bánát) német megszállása (1941) után kezdtük észrevenni, hogy Szőregen katonák is vannak, *határ vadászok*, akik ellátják Kűbekháza, Tiszasziget és Vedresháza vonalában a határ szolgálatot. S időnként fölvonulnak a házunk előtt. Csak szakasz volt, és nem emlékszem, hogy hova masíroztak, talán a későbbi óvodába (159. sz.), ahol szintén volt legalább egy őrsre való határ vadász, fogalmam sincs. De azt tudom, hogy *több szőregi is volt köztük*. Egyre emlékszem, mert jellegzetes alakja volt a korabeli falunak. Nyúl Pista, azaz a fiatal kertész, Lengyel István (1912–1993), köpcös alakjával, állandó derűjével emlékezetemben maradt. Most mondja kortársam, Kanalas István (*1924) népi faragóművész barátom, hogy Szántó Sándor is, a későbbi kiváló cipész mester, szintén itt szolgált. Utóbb számos szép cipőt *alkotott* nekem is. Nyúl Pistával kalandba is keveredtek: átmertek a határon, ledöntötték és elhozták valamelyik faluból, Gyáláról vagy Oroszlámosról, netán Törökkanizsáról, Sándor szerb király szobrát. Szántó Sándor börtönt is ült emiatt – emlékeztet Kanalas Pista.

Katonák, ha masíroznak, dalolnak is. Tőlük hallottam, tanultam az indulókat, katonadalokat, menetdalt is beváló (*tempo giusto*) csárdásokat, magyar nótákat, a népies műzene jellemző, népszerű alkotásait.

A legsikerültebbjei ösztönösen, de nyilván nem véletlenül, hanem a hagyomány természetes erejéből, maguk is abból az ízlésből táplálkoztak, azt a hangot ütötték meg, találták el, amely a XIX. század-

ban szelvében elterjedt vegyes (C) stílusú népdalokból áradt, s már megindult a *folklorizációnak* azon a folyamatán, amely – ha a történelem a XX. században nem állítja meg a népzenei fejlődést – maga is táplálta volna ezt az újabb kori magyar népzenei anyagot.

Három ilyen katonadalt, *majdnem népdalt* tanultam Nyúl Pistáéktól. Rajtuk mutatnám be a *népzeneivé válás* tüneteit, jeleit, ismérveit.

4.

Szálldogál a fecske...

Úgy emlékszem, ezt tanultam meg először a szőregi határvadá-szoktól. Nem tudtam, hogy voltak-e klasszikus „magyar nótá”, a XIX. század legnagyobb magyar dalszerzőjének, Németh Jánosnak (1836–1908), költői nevén Szentirmay Elemérnek szövege és dallama:

15 11 11 15
#VII-b10

Mérsékelve.

1 3 6

1. Szálldo-gál a fecs-ke, de vissza-tér es - te fészke - be.

Haj, si - e - tek én is ró-zsám ö-lé - be.

Nincs oly szép lány ke - rek e nagy vi - lá - gon,

Kit úgy sze-ret - né - nek, mint a-hogy én té-ged ga-lam - bom.

Kerényi György: Szentirmay Elemér és a magyar népzene. 1966. 133.

Változata:

*Szálldogál a fecske, majd visszatér este fészke-re.
Mennék én is az én rózsám ölébe,
Nincs oly szép lány széles e nagy világon,
Kit úgy szeretnének, mint ahogy én téged, virágom.*

*Nem voltam én soha, nem is leszek soha csapodár,
Megmaradok híven az én babámnál.
Nem kell nékem senkinek a megunt babája,
Akármilyen szép is, akármint ígér is, hiába.*

Kerényi György szerint (319.) ez a dal először 1879-ben hangzott föl Győri Vilmos (1838–1885) *Nótás Kata* című népszínművében a budai Népszínházban. A 12 betétdalból ez maradt fenn máig a zenekedvelők emlékezetében.

Kerényi 24 szöveg- és dallamváltozatát közli meglepően tág időhatárok közt, az ország minden tájáról, a Kárpátokon túlról is: Andrásfálváról (Kakasdra települtől Kiss Lajos, 1958), Balatonedericsről (Kerényi, 1958), Egyházásfaluból (Szabó Mátyás, 1955), Endrődről (Bartók, 1926), Kadarkútról (Kerényi, 1936), Karádról (Vikár László, 1955), Kiskunhalasról (Szomjas-Schiffert György, 1955), Körösladányból (Bartók, 1918), Letkésről (Bartók János, év nélkül), Nagymegyerből (Szomjas, 1958), Nemesnépről (Kerényi, 1955), Páskaházáról (Kodály, 1913!), Peredről (Budaörsre áttelepültől Gábor J., 1955), Püspökladányból (Paulovits Géza, 1959), Sárpilisről (Kerényi, 1936), Soponyáról (Schnöller M., 1955), Szabásról (Olsvai Imre, 1958), Szanyból (Veress Sándor, 1935), Szegvárról (Péczy Attila,

1936), Tereskéről (Bartók János, 1955), Uszódra (Kerényi, 1934), Vitnyédről (Vavrinecz Veronika, 1961), Zajkról (Seemayer Vilibáld, 1933).

A jellemzőbb szövegváltozatokból csak ízelítőt adhatok. Először a nagyon eltérő versszakokból. A soponyai:

*Szálldogál a fecske, majd visszatér este fészkére.
Jöjj el hozzám csütörtökön estére!
Majd ha az a fecskemadár visszazáll,
Feleségem lesz még ez a barnapiros kisleány.*

A kiskunhalasi némi erőltetett, mesterséges „átdolgozást” sejtet:

*Szálldogál a fecske, szálldogál a fecske fészkébe.
Keresi a párját gyorsan izébe.*
Ha megleli, megeteti gondosan,
Hogy tovább repüljön, hogy tovább repüljön azonnal.*

Az Andrásfalváról Kakasdra telepített bukovinai néptörzs változatának legfőbb érdekessége, hogy olyan messzire, a Kárpátokon túlra is eljutott a népszínmű dala, s ott is befogadta a nép:

*Szálldogál a fecske, de visszazáll este ja fészkére.
Én és hozzád megyek, babám, estére, mert
Úgy sincs nekem senkim e nagyvilágon,
Akit úgy szeressek, ahogy én tégedet, galambom.*

Hogy Kodály 1913-ban a Gömör megyei Páskaházán nem vette észre műköltői eredetét, és nyilván „szabályos” új stílusú népdalként jegyezte föl, nem csodálható: még akkor sem volt elégséges gyűjtői tapasztalata az efféle árnyalatok fölismerésére, megérzésére. Bartóknak Endrődön még 1926-ban sem:

*Kiáradt a Tisza, kiáradt a Duna a medréből.
Valamennyi szép kislány volt, elvitte.
Fogja ki hát minden lány a magátét,
Ne ölelje senki, ne csókolja senki a másét.*

Ez a szöveg kissé zavaros. Lányok fogják ki a lányokat? Amit én tanultam a szőregi határvadászoktól, világos:

*Kiöntött a Tisza, kiöntött a Duna messzire,
Valamennyi szép kislány volt, elvitte,
Fogja ki hát mindönki a magátét,
Soha nő szeresse, nő is ölelgesse a másét.*

Ilia Mihály így ismeri ennek tápai változatát:

*Újszögedön kiöntött a kanális,
Szép lányokat mind elvitte az árvíz,
Mindön legény fogja ki a magátét,
Nő szeresse senki a másikáét.*

Az 1. sor változatai:

*Elszállott a fecske, de visszajön este fészkébe.
Elszállott a fecske, de visszazáll este a fészkére.
Este száll a fecske, este száll a fecske fészkére.
Szálldogál a fecske, majd visszajön este a fészkére.
Szálldogál a fecske, nem száll vissza többet a fészkére.*

A 2. sor jellemző eltérései:

*Leülnék én kedves babám ölébe.
Jöjj el hozzám csütörtökön estére!
Én is elmék a rózsámhoz estére.
Keresi a párját gyorsan izébe.
Én es hozzád megyek, babám, estére.
Én is este ülök a babám ölébe.
Én sem vágyom többet a babám ölébe.
Én is este repülök a babám ölébe.
Én is visszazálllok s babám ölébe.*

* Izibe: azonnal, gyorsan, hamar.

A 3. sor kevés, de érdekes változata:

*Nincsen olyan szép leány a világon,
Majd ha az a fecskemadár visszazáll.
Nincsen olyan széles e nagy világon.*

A 4. sort több változat összevonta, kontaminálta a második versszak utolsó sorával:

*Megkérdezem tőle, szeret-e vagy elhagy örökre.
Akármilyen szép is, száz aranyat ér is, hiába!
Akármilyen szép is, bármilyen gazdag is, hiába.
Akármilyen szép is, akármilyen jó is, de hiába.
Megkérdezem tőle, szeret-e még engemet jövőre.*

A második versszak ugyancsak változatos. Bartók Körösladányban 1918-ban ezt kottázta le:

*Nem is voltam soha, nem is leszek soha csapodár,
Nem járok én senki babája után,
Nem kell nekem senki megunt babája
Akármilyen szép is, bármilyen csinos is, a másé.*

A dallam második felére még ezt a szövegváltozatot is:

*Ölelje csak minden lány a magáét,
Nő ölelje sënki, nő csókolja sënki a másét.*

Az ötsorosra bővült zalai változat jelentősen eltérő kezdősora más dal változatát sejteti:

*Rózsabokorbul jöttem a világra,
Nem is voltam soha, nem is leszek soha csapodár,
Nem járok én senki babája után.
Nem köll nékem senkinek a megunt babája,
Akármilyen szépen szól a bibicmadár a réten...*

Kerényi azt mondja, e dal népszerűségét az is mutatja, hogy bekerült a *láncnóták* közé: közismert dalok kezdősorai gyakran egymásba kapcsolódnak. A *Rózsabokorba' jöttem a világra, nem nevelt az édesanyám hiába* kezdetű másik dal első sora után nem az eredeti szöveg következik, hanem a mi dalunknak ugyancsak *nemmel* kezdődő második versszaka (328.).

Nyúl Pistáéktól, a szőregi határvadászoktól pedig 1941 táján én ezt a változatot tanultam. A 2. sort (15 éves voltam!) kissé merészsnek, izgalmasan erotikusnak találtam:

*Szálldogál a fecske, majd visszajön este a fészkébe.
Én is elmék, beülök a babám ölébe.
Nincs olyan lány kerek e nagyvilágon,
Kit úgy szeretnélek, mint ahogy én téged, galambom.
Nem vótam én soha, nem is löszök soha csapodár.
Mögmaradok híven az én babámná',
Nem köll neköm sënkinék a mögunt babája,
Akármilyen szép is, szerelmet ígér is, hiába.*

A sok-sok változat a dal népszerűségének, a *folklorizációnak fokmérője*. Három példám közül ez haladt legelőbbre az új stílusú népdallá válás útján. Kerényi rangsorolta Szentirmay dalait ebből a szempontból, tehát a folkloristák folygyűjtötte változatok száma szerint:

1. Gyászba borult az életem	63 változat!
2. Szálldogál a fecske	24
3. Csak egy kislány van a világon	18
4. Csipkebokor fonnyad	15
5. Ez a kislány azt hiszi	13
6. Hívom ki, csalom ki	10
7. Az anyán arra kért	10
8. Senki fia az én nevem	10
9. Jázminbokor kihajlik az utcára	9
10. Ezerével terem	8

Ez a sorrend (épp a *Csak egy kislány* figyelmeztet) csak tájékoztató jellegű, de nem szilárd mérőesz-közön nyugszik, hanem a gyűjtőkön. Hiszen a legtöbb népzene-gyűjtő, ha adatközlője el akarta is dalol-ni neki a *Csak egy kislányt*, tudta, miféle, s nyilván elhárította, hogy lejegyezze. Ennek csak a sajátos, zeneszociológiai nézőpontú kutató láthatta hasznát, de ha manapság akadna is ilyen, az elmulasztott

több mint száz évet már nem lehet helyrehozni. Nem beszélve arról, hogy a száz évvel ezelőtti eredmény jelentősen eltért volna egy ilyen mai kutatástól. De a sorrend így is tanulságos.

Kerényi egyébként maga is érdekes tanulságokat szűrt le Szentirmay dalainak folklorizációjából (429.). Ezt itt nem ismételtem meg, mert úgy vélem, a zenetudósok érdeklődésére számít.

5.

Zsebkendőm négy sarka...

A másik nagyon népszerű dalról meglepően keveset tudunk. Kerényi nem tárgyalta, tehát joggal lehetnénk, hogy nem is Szentirmay leleménye. Csakhogy szerencsénk Kodály éppen ezt vette föl az *Iskolai énekgyűjtemény* (1944) 2. kötetébe (225.), és jegyzetében ezt írta róla: „Szentirmay Elemér dalának népi változata új szöveggel.” (280.)

Az eredetét Novák Katalinnak és a Bába Kiadónak, Majzik Istvánnak, hasznos magyarnóta-szöveggyűjteményüknek (*Taníts meg, kismadár*. Gyűjtötte Novák Katalin. Szeged, 2006) köszönhetjük. Ebből idézem az eredeti szöveget:

*Kiskendő, nagykendő, simára van vasalva,
Mind a négy sarkába babám neve van varrva.
Egyik szőke, a másik barna, a harmadik csodaszép,
Megállj, te, csodaszép, majd eszedbe jutok még.
Halastó, békás tó, jaj, de sáros a partja,
Arra jár a rózsám, selyemkendő van rajta.
Ráköltöttem a két pengőmet, azért olyan csodaszép,
Megállj, te, csodaszép, majd eszedbe jutok még.*

Tempo giusto

Zsebkendőm négy sar-ka sí-má-ra van vasal-va.

Mind a négy sar-ká-ba babám ne-ve van varrva.

Egyik szőke, a másik barna, a harmadik csodaszép,

Még-állj te cso-da-szép, majd e-szédbe jutok még.

Kodály Zoltán: *Iskolai énekgyűjtemény*. 1944. 2. k. 225.

Így dalolták a szőregi határvidékesek 1940 táján. A második szakasz 3. sorát meg így:

Rád költöttem a száz pengőmet, azért vagy oly csodaszép...

A dal története azonban nincs tisztázva. Szentirmay zeneszerzőségét Kodály hitelesítette, de a szöveg írója bizonytalan, hiszen akit forrásaink ennek mondanak, Kubányi György (1897–1945), egy nemzedékkel későbbi. Ha az eredeti szöveget is Szentirmay írta, mint sok más daláét, akkor Kubányi szerepe csak a kezdő néhány szó megváltoztatására korlátozódhatott.

Országúton hosszú a jegyenesor...

A három közül ez a legkésőbbi, érthető tehát, hogy kevesebb is belőle a változat. Szövegét és dallamát egyaránt Erdélyi Mihálynak (1895–1979) köszönhetjük. Szegeden született, de szülővárosa nem vesz róla tudomást. Életét nem ismerjük annyira, hogy pontosan tudnánk, de az a gyanúm, nagyon korán elkerült a városból. Leszler József lexikonának (*Nótakedvelőknek*. 1986. 110.) meghatározása szerint *színész, író, színikazgató*. „*Egész életében rajongott a színházért.*” A Székely György főszerkesztésével 1994-ben megjelent színházi lexikon még hozzáteszi: *színpadi szerző*. Daljátékai közt legismertebb a *Fehérvári huszárok* (1933) és a *Zimberi-zombori szépasszony* (1939).

Forrásaimból nem derül ki, hogy ez a dala valamelyik daljátékának betétdala volt-e, vagy önálló „magyar nóta”. Állítólag 44 operettet írt, ezekben megbújhat. Továbbá azért is érdekes, mert a szöveg és dallam harmóniájának eredeti, műköltői fogyatékosága a két, meglehetősen henye, *hej* toldalék. Ezt a népi ízlés, ha teheti, kerüli, kiküszöböli, ha lehet, kihagyja. Legföljebb mondatkezdő, bevezető, fölkiáltó szerepben él vele.

Novák Katalin gyűjteményének szövege az alább közölttől némileg eltér. Ő nem ad számot forrásáról, nem tudom tehát, honnan veszi, írott forrásból vagy már a szájhagyományból. A 3. sorban *talpa* helyett *sarka* van. A szóregi határvadászoktól is így hallottam.

Országúton hosszú a jegyenesor

Csárdás Erdélyi Mihály
zenéje és szövege

Orszá-gú-ton hosszú a jegyenesor, hosszú a jegyenesor ha - zá - ig.
Csizmám talpa százszor is lekopik, hej, százszor is lekopik, hej, o - dá - ig.

Nincsen pénzem a vo - nat - ra, Az sincs, a - ki ha - za - ho - zat - na,

Fáradt lábam es - té-re ha - za - ta - lál, Nem messze van i - de Ka - pos - vár.

Lakodalmos nóták és köszöntők. 2. k. Szerk. Ludvig József. Miskolc, 2001. 58.

A 2. szakasz 1. sora mindenütt azonos:

Nincsen pénzem a vonatra,

2. sora jelentős különbséget mutat:

Na meg az sincs, aki hazahozatna,

Másutt ugyanez a sor:

Sem szeretőm, aki hazahozatna,

A legérdekesebb változat az utolsó sor:

Nem messze van ide Kolozsvár.

Másutt ellenkezőleg:

Jaj, de messze van már Kolozsvár.

1940 előtt ez a sor – teljesen logikátlanul – irredenta hangra vált alkalmassá:

Lesz még a magyaroké Kolozsvár!

Az utolsó két sor refrénje – Novák Katalin gyűjteménye szerint – az állítmány (*hazatalál*) változatával tért vissza:

*Fáradt lábam estére visszatalál,
Nem messze van ide Kolozsvár.*

Hogy került a dalba Kaposvár, hogyan Kolozsvár? Talán éppen ezek árulkodnak arról, hogy Erdélyi valamelyik operettjének betétdala lehetett. Pályájának elején, 1922 és 1924 közt Kaposvárott játszott. Ez fogódzót adhat a dal keletkezésére is. A helyismereti kutatás derítheti ki, vajon ott volt-e az operett bemutatója, amelyben ez a dal először fölhangzott? S Kolozsvár csak utóbb, a '30-as években, a revizi-onista áramlatok föléledésekor helyettesítette.

7.

Ennek a dalnak, ösztönösen meglelt ritmusának, nem közönséges irodalomtörténeti jelentősége is van: ez lett Weöres Sándor *A galagonya* című versének „sorvezetője” (Lator László), „alapító dallama” (Kenyeres Zoltán), formai ihletője. Annyira, hogy Weöres verse akár Erdélyi dallamára dalolható:

<i>Országúton</i>	<i>Őszi éjjel</i>
<i>hosszú a jegenyesor,</i>	<i>izzik a galagonya,</i>
<i>hosszú a jegenyesor</i>	<i>izzik a galagonya</i>
<i>házáig.</i>	<i>ruhája.</i>
<i>Csizmám talpa</i>	<i>Zúg a tüske,</i>
<i>százszor is lekopik, hej,</i>	<i>szél szalad ide-oda,</i>
<i>százszor is lekopik, hej,</i>	<i>reszket a galagonya</i>
<i>odáig.</i>	<i>magába.</i>
<i>Nincsen pénzem</i>	<i>Hogyha a Hold rá</i>
<i>a vonatra,</i>	<i>fátylat ereszt:</i>
<i>az sincs, aki haza-</i>	<i>lánnyá válik,</i>
<i>hozatna.</i>	<i>sírni kezd.</i>
<i>Fáradt lábam</i>	<i>Őszi éjjel</i>
<i>estére hazatalál,</i>	<i>izzik a galagonya,</i>
<i>nem messze van ide</i>	<i>izzik a galagonya</i>
<i>Kolozsvár.</i>	<i>ruhája.</i>

Nagy L. János: *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében. 2003. 170.*

A költő több interjúban emlegette, milyen sokáig írta. Első változatát (nyilván ekkor szerezte Erdélyi Mihály dala ritmusának nagy költői élményét), ha 1977-ben egy interjúban jól emlékezett, 1933 táján jegyezte le, s csak mintegy tíz évvel később rögzítette végleges formájában, kevéssel az előtt, hogy *Medúza* (1944) című verseskötetében megjelentette (*Egyedül mindenkivel*. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai. Szerk. Domokos Mátyás. 1993. 344.). Lator László 1935-re tette keletkezését, s ezt fogadta el Kenyeres Zoltán is. Ez a hosszú érlelési idő a magyarázata annak a csalafintaságnak, hogy Weöres több hölgyismerőst, így Polcz Alaine-t, azzal kápráztatta el, hogy úgy írta le és adta át szerelmi vallomásként e vers kéziratát, mintha percek alatt nekik rögtönözte volna.

Jellemzően az ihlető dal szerzőjét nem is emlegette, bizonyára meg sem jegyezte, talán már a nóta címét, kezdősorát is elfelejtette, mert csak „korabeli katonanótának” emlegette. Ez számomra két szempontból is érdekes. Egyrészt én is katonanótaként ismertem meg. Másrészt azért, mert mindenki csak így, katonanótaként idézi az ihlető dalt, *de* senki nem vette a fáradságot, hogy utánanézzon eredetének, fogantatásának, szerzőségének. Senki nem tartotta fontosnak, hogy Erdélyi Mihályt fölkutassa, megnevezze, netán megdicsérje leleményéért, dalának különös, ritka ritmusáért, amely olyan nagy költőt is megigézett, mint Weöres Sándor.

Az *Országúton*... ennyiben is a folklorizáció kezdetén állt: akár a népdal, névtelenül terjedt. Olyan jeles közegben is, mint a legnagyobb költőké. Magát a tényt, tehát Erdélyi dalának hatását *A galagonya* születésére, mivel Weöres maga fedte föl, az irodalomtörténet ismeri, emlegeti. Nagy L. János, Weöres életművének legalaposabb kutatója, elemzője számos tanulmányában, könyvében mutatja be. Hozzá kapcsolta Weöresnek *A galagonya*-val azonos ritmikai képletre épülő *Arokparton* című versét is. Ez azt mutatja, hogy az *Országúton*... különleges ritmusa később is eleven maradt a költőben.

8.

E három dal közös tanulsága: *a hagyományból táplálkozó, jól sikerült, népdalszerűen egyszerű szövegű és dallamú egyéni alkotást a közösség a legutóbbi időig szentesíthette, a maga ízlésére csiszolhatta, s csak az érlelési megterjedési idő hiányzott, hogy a magyar népköltészet újabb, vegyes stílusú kincsestárába visszafogadja.*

9.

Az utolsónak született hiteles magyar népdal, amelyet vitathatatlan tények datálnak, ugyancsak katonanóta: *Kimegyek a doberdói harctérre...* Az Isonzó völgyében, Doberdóban 1915 júliusától 1917 októberéig folyt az öldöklő csata az olaszokkal. Ez a *post quem*: az itteni élményből fakadt dal akár már ezekben az években megszülehetett.

Az *ante quem* pedig Bartók vésztői, kertmegpusztai gyűjtése, 1918. július 10-e és 14-e közt. A sógoránál lakó édesanyját látogatta itt meg, és közben – szokása szerint – népzenét gyűjtött: egy aratólánytól lejegyezte ezt a páratlan gyorsasággal született, „tettenért” szép „új” magyar népdalt (Bartók Béla *családi levelei*. 1981. 277). Természetesen úgy új, ahogyan minden népi alkotás törvényszerűsége szerint: a hagyományból születő – kissé vagy nagyobb mértékben módosult – változat. Feleségének írta: *„fel-szedtem egy csomó bolhát és 90 népdalt...”* Egyike volt ez, amelyek keletkezése páratlanul rövid időhatarok közé szorítható. Bartók így folytatta levelét: *„Sokkal érdekesebb falura menni katonanótákat gyűjteni, mint kaszárnyákba.”* (278.)

Az utolsó népballada pedig egy vajdasági *történetes nóta*, egy tragikus gyilkosság folklorisztikus lenyomata.

Az élete delén elhunyt szorgos vajdasági folklorista, Tóth Ferenc (1940–1980) találta (*Kálmány Lajos nyomában*. Újvidék, 1975. 20, 207, 294.). A magyarcsernyei (ma Nova Crnja Szerbiában) Deák György 1926-ban elment a szentháromság vasárnapján, május 30-án tartott többi (Toba) búcsúba. Szeretője volt ott, de vetélytársa is, bizonyos Bálint József. A kocsmában összeszólalkoztak, és Bálint Jóci kést szúrt Deák Gyuri szívébe.

Az erről szóló hagyományos balladát Tóth Ferenc 1972-ben jegyezte le dallamostul a 68 éves Benyócki Istvánné Dékán Katalintól Egyházaskéren (Vrbica). Ez a kis észak-bánsági falu, pár kilométerre a trianoni határtól, egyébként híres a magyar folklorisztikában, mert itt élt írástudatlan napszámosként Borbély Mihály (1882–1953), akitől Kálmány Lajos 1913-ban egy kötetre való mesét jegyzett le, és adott ki (*Hagyományok*. 2. k. 1914), és ezzel mintát adott a nevezetes magyar folklorisztikai „iskola”, az *egyéniiségkutatás* számára, amelyet elméleti megfontolásokkal Ortutay Gyula teremtett meg (*Fedics Mihály mesél*. Bp., 1940), és amely azóta számos mesemondó egyéniiséget fedezett föl Albert Andrástól Tombác Jánosig.

10.

Talán még ma is születik a hagyomány törvényszerűségei szerint népköltészeti alkotás?

Péter László

Borsod és környékének tánc kultúrájáról

A keleti palócok és a matyók¹ tánc kultúrájával kapcsolatban Martin György 1970-ben még úgy fogalmaz, hogy elegendő adat hiányában meglehetősen hiányos a tudásunk erről a területről. A kedvezőtlen kép sajnos azóta sem változott jelentősen,² összefoglaló kutatás, hiánypótló publikáció nem született az említett táncdialektussal kapcsolatban.

Néhány tárgyunkat, elsősorban a népi kultúra egyéb területeit (társadalomnéprajz, tárgyi néprajz stb.) érintő kutatás, illetve újabb összefoglalók,³ valamint néhány időközben elszórtan felbukkanó zene- és táncadat⁴ alapján a középső, vagy tiszai táncdialektushoz tartozó keleti palóc és matyó vidéket

¹ A szóban forgó területen az 1913-as közigazgatási beosztás szerint az egykori Heves, Borsod és Gömör megyék osztoznak.

² Vö. a Magyar tánc típusok és táncdialektusok 25 évvel későbbi kiadásával (Martin 1995. 99.).

³ Itt elsősorban Kósa László és Paládi-Kovács Attila munkáira gondolok.

⁴ Az 1970-es évek óta elszórtan megjelenő közlések, kisebb kiadványok (népzenei CD-k) adatairól van szó. Agócs Gergely a felvidéki népzenei dialektusokkal kapcsolatos, egyelőre publikálatlan kutatásai jelentős előrelépést ígérnek e témában.

több, bizonytalanul körvonalazható, kisebb területre oszthatjuk. A felosztáskor azonban hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy az észak-alföldi paraszti kultúra a hasonló földrajzi környezet, a XIX. század folyamán az Alföldön elinduló paraszt-polgárosodás miatt meglehetősen homogén képet mutat. Erre az 1950-es években is felfigyeltek a gyermekjáték-kutatók. Lajos Árpád szerint a borsodi játékok szervezésen illeszkednek a palócság és az Észak-Alföld játékkultúrájába, „*nincs éles elkülönülés*”.⁵ Ez tetten érhető a tánckultúrát illetően is. Martin György utal rá, hogy a keleti palóc táncdialektus „*fokozatosan olvad át*” a nyugati palócokéba. Csupán a friss csárdás lent-, illetve fenthangsúlya (ez utóbbi jellemző a vizsgált területünkön), a nyugati területekre oly jellemző lakodalmi *gyertyástánc* és az ugrós mars változatának (*pajtástánc*) fokozatos eltűnése keleti irányba, illetve a verbunk nyugat felé tapasztalható elszűrődése azok a jelenségek, amelyek alapján választóvonalat húzhatunk a két terület közé. A tendenciákat tekintve Martin Györgyék megállapításai helytállóak, a továbbiakban kiegészítő, illetve ellenőrző kutatások hiányában csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk.

Borsod és Heves megye egyik, a néptánc kultúra szempontjából jól körvonalazható területe Gömör, melynek táncairól Takács András és Fügedi János tollából olvashatunk egy összefoglalást.⁶ Gömörben a viszonylag kis lélekszámú falvak lakosai között társadalmi-gazdasági különbségek alig mutatkoztak, egymás felé meglehetősen nyitottak voltak, ennek köszönhető, hogy a területen egységes szokás-, dal- és tánc kultúra alakult ki. Gömörön belül a kisebb tájegységek (Medvesalja, Barkóvidék) a tánc kultúra szempontjából nem különböznek el, „*a táncváltozatok közötti eltérés nem haladja meg az alldialektuson belüli természetes variálódás határait*”⁷ – írta 1992-ben a fent említett szerzőpáros. Ugyanakkor Paládi-Kovács Attila Gömör – mint néprajzi táj – területén belül külön tárgyalja a délnyugati erdővidéket, ahol a barkók által lakott területen (Barkóság) belül Erdőhátat és Medvesalját különböztet meg.⁸ Tanulmányában leírja, hogy a barkó elnevezést a református Sajó- és Rima-völgyi lakosok ragasztották a melléjük élő katolikusokra, akik az elnevezést, bár gúnynévnek tartják, mégis vállalják, ami mutatja az erőteljes *mi-tudatukat*.⁹ Ugyancsak ő állapítja meg, hogy az egykori kismemesi települések (pl. Sajónémeti, Domaháza) lakói kevésbé vállalják a barkó nevet, mint a hajdani jobbágyszőlők.¹⁰ Érdekes tény, hogy a néprajztudomány által vizsgált gömöri, borsodi területeken a nép a palóc elnevezésről semmit nem tudott.¹¹ A barkóság környezetétől való elhatárolódását vizsgálva Paládi-Kovács Attila rámutat, hogy a *vasvári verbunk* elterjedési területe egybeesik a Barkóvidékkel,¹² valamint arra, hogy a parlando rubato pásztordalokat itt tempo giusto táncdalváltozatokban használják.¹³ A barkók viseletéről, társadalmi életéről, szokásairól bővebben Paládi-Kovács Attila összefoglalóját érdemes forgatni.¹⁴

Martin György (és az ő nyomán Paládi-Kovács Attila) a Barkóvidék jellegzetes verbunktípusának a szülő, páros és csoportos formában élő *vasvári verbunkot* tartja. A *vasvári* egy lassú és egy friss részből áll, a legtöbb helyen egyszerű motívumok jellemzik, a szilicei és borzovai változatok azonban meglepően gazdagok. A tánc páros formáját a környékre jellemző csárdástól csak a jellegzetes kísérezőzene, a hangszeres verbunkzene különbözteti meg. A páros változat lassú részét egymással szemben külön, vagy egyszerű kézfogással táncolják, a frissben már váll- és derékfogást is alkalmaznak (lásd csárdás). Egyes források szerint a tánc elnevezése az 1848-ban a környéken verbuváló Vasvári Pál nevéhez fűződik, más adatok a területünkön fekvő Vasvár-pusztát tartják névadónak. A *vasvári verbunkkal* szemben a dél-borsodi matyók férfítáncában sok a csapásoló motívum, ami a Felső-Tisza-vidék csapásoló verbunkjaihoz teszi őket hasonlatossá.

A keleti palóc és matyó vidék csárdása fenthangsúlyos, ami leginkább a friss csárdásban jelenik meg karakteresen, a terület nyugati részén, illetve Gömör egész területén átmeneti formákkal, hangsúlybeli bizonytalanságokkal is találkozunk. Ezen a területen a lippentő, mártogató motívumok is megjelennek.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint az alföldi területeken a lánykörtáncoknak itt a legnagyobb a szerepük. A körtáncok két részesek (lassú csárdás-szerű, illetve gyors részek), motívumkincsük egyszer-

⁵ Lajos 1957. 5.

⁶ Takács-Fügedi 1992.

⁷ Takács-Fügedi 1992. 11.

⁸ Paládi-Kovács 2003. 118.

⁹ Paládi-Kovács 2003. 121, 139.

¹⁰ Paládi-Kovács 1982. 11.

¹¹ Paládi-Kovács 1982. 10.

¹² Paládi-Kovács 2003. 157.

¹³ Paládi-Kovács 2003. 158.

¹⁴ Paládi-Kovács 1982. 110–173.

rú. A gömöri változatokról tudjuk, hogy alkalomhoz nem kötöttek, bár legtöbbször – a terület többi részéhez hasonlóan – a nagyböjtnben kerültek elő, énekes lányjátékokkal egyetemben.

Az eszközös táncok közül a kanásztáncdallamokra balaskával járt *kondástánc* jellemző a területre, illetve a régi pásztortáncok lekopott, kései formája a *seprűtánc*ban ölt testet. Az eszközös táncok ritka felbukkanását ezen a területen a nagyállattartó kultúra kisebb jelentősége indokolja. Az imporvizatív és szólisztikus jellegű botostánc legváltozatosabb formáit Borzován gyűjtötték, ahol a fegyvertáncra jellemző küzdő mozdulatokat is alkalmazták e tánc közben. A két földre fektetett bot felett járt kanásztánc-változatokat egész Gömörben ismerték. A Szilicéről előkerült játékos kanásztánc-változatban a disznópásztor és a tolvaj küzdelmét jelenítették meg a táncosok.

A vizsgált terület nyugati részére még hatott a nyugati táncdialektusra oly jellemző *gyertyástánc*-di-vat is. Több gömöri faluban és a Bódva-vidéken fennmaradt a lakodalmi tréfás verbuválás szokása, valamint ügyességi táncként ismerik a *sapkatánc*ot is.¹⁵

A fonókhöz kapcsolódó szokásanyagot vizsgálva Lajos Árpád Borsod megyén belül több néprajzi csoportról ír. (Pl. barkóság, szárazvölgyi palócság, Dél-Bükkalja, matyók, Bódva völgye, Cserehát, Hernád melléke, Sajó völgye stb.)¹⁶ A tánc-, illetve a zenekultúra sokkal változékonyabb, az újabb divatok hatásainak gyorsabban hódol, mint a népszokások, ennek ellenére feltételezhető, hogy az 1950-es években még élénk tánc kultúrájú falvak tánc kincsében apró táji különbségek lettek volna felfedezhetők. Ezt a feltételezést azonban csak egy rendkívül alapos és széles körben végzett kutatás tudná alátámasztani.

A gömöri területekhez képest aránytalanul keveset tudunk a matyók tánc kultúrájáról, annak ellenére, hogy e néprajzi csoport kultúrája az egyik legkutatottabb a magyar nyelvterületen.¹⁷ A mezőkövesdiek karakteres diszítóművészetét a XX. században már a közeli Szentistván és Tard is igyekezett átvenni, ezért a néprajzi szakirodalom őket is matyónak tartja. Ezzel szemben az egykori mezővárosi mezőkövesdiek ezt az azonositást egészen a XX. század közepéig nem ismerték el, a szomszédjaikat *falusiak*nak, *tatároknak*, *gahóknak* gúnyolták. Ugyanakkor a néprajzi kutatások azt mutatják, hogy az 1870-es évekig a terület (ideértve Cserépváralját, Noszvajt stb.) a népi diszítóművészet szempontjából a mainál jóval egységesebb volt.¹⁸ 1959-ben Dél-Borsod legtáncosabb falvának tartották Szentistvánt. A falu táncainak egyes motívumait már az ötvenes években felgyűjtötték és színpadi koreográfia keretében feldolgozták,¹⁹ csakúgy, mint az észak-borsodi területen jellemző *vasvári verbunkot* és *lippentős csárdást*, amelyek az ötvenes évek végén még élő hagyományként voltak jelen ezen a vidéken.²⁰

E rövid összefoglaló célja csupán az volt, hogy bemutassa: mennyire hiányos képpel rendelkezünk a keleti palócok és a matyók XX. század első harmadára-közepére fokozatosan eltűnő, illetve erőteljesen átalakuló paraszti tánc kultúrájáról. Ezzel kapcsolatos tudás már csak a legidősebb generáció birtokában van, fontos és időszerű lenne tehát egy olyan vizsgálat, amely levéltári források, fotók, magángyűjteményekben megbújó film- vagy videofelvételek és szóbeli adatok számbavételével és elemzésével gazdagíthatná ismereteinket.

Varga Sándor

Felhasznált irodalom. Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Planétás Kiadó, Bp., 1998; Lajos Árpád: Borsodi játékok. Borsod Megyei Tanács Művelődési Osztálya, Miskolc, 1957; Este a fonóban. Borsodi népszokások. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1974; Martin György: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Planétás Kiadó, Bp., 1995; Paládi-Kovács Attila: A barkóság és népe. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1982; Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003; Remenyik Jenő (szerk.): Borsodi balladajátékok. Borsod megyei Tanács Művelődési Osztálya, Miskolc, 1959; Takács András–Fügedi János: Gömöri népi táncok. Madách Kiadó, Pozsony, 1992.

¹⁵ Vö. Martin 1995. 99–100., ill. Takács–Fügedi 1992. 13–23.

¹⁶ Lajos 1974. 5.

¹⁷ Vö. Kósa 1998. 160.

¹⁸ Kósa 1998. 161.

¹⁹ Remenyik (szerk.) 1959. 115–140.

²⁰ Remenyik (szerk.) 1959. 141–186.

A lopás megítélése a falusi közösségben

A lopással foglalkozó jogi – különösen jogtörténeti és büntetőjogi – szakirodalom könyvtárnyi. A jog mellett más tudományterületek is foglalkoztak a lopással. Így a néprajztudomány, mely a széles értelemben vett parasztságnál az ingó dolgot eltulajdonító cselekményt, annak megítélését és következményeit vizsgálta.

A néprajztudomány összegzése

A magyar néprajz nagy összegző sorozatában a társadalomnéprajz keretei között Szilágyi Miklós és Jávor Kata néprajzkutató szolt a lopásról. Kettőjük írásából az előbbiét ismertetem.

Szilágyi Miklós a tulajdon elleni vétségekről azt írta, hogy azok paraszti megítélésében bizonyos kétarcúság ragadható meg. Egyrészt fenntartás nélkül elfogadott erkölcsi parancs volt számukra, hogy „*Ne lopt!*”. Másrészt attól függően, hogy valaki kitől és mennyit lopott, a cselekedetet vagy a legfőbb bűnök egyikének; vagy kényszer szülte, ám szégyellni való tettnek; vagy büszkén vállalhatónak értelmezték. Az uradalmi cselédek, mezőgazdasági bérmunkások, kisparasztkok felfogásában a lopás a „*sze-gény – gazdag*” szembeállításnak rendelődött alá. Nem tartották bűnnek, ha a cselédek saját állataik részére táplálékot vittek az uradalomból, vagy ha a parasztkok az urasági tábla mellett elhaladva tökö-t, kukoricát dobtak fel a kocsira. A termelőszövetkezetek megszervezése után pedig „*az enyém – a közös*” szembenállása érvényesült, szolgált indokul a közös vagyon megdézsmálására. Mentségül mindkét időszakban a megélhetés, az alacsony kereset szolgált. A lopás a parasztság számára szükségletkielégítés is volt. A kis érték eltulajdonítását megengedhetőnek tartotta az egész országban érvényesülő jogszokás. Az úton, mezőn járó, dolgozó ember szükségletkielégítését, éhsége gyömölcscsel csillapítását, állatának kisebb mértékű etetését tudomásul vették. Ugyanígy elnézték a terhes nő élelemlopását, mert az a magzat kívánságára történt. Az általános jogszokás azonban némelykor nem érvényesült a napi gyakorlatban: a károsult tulajdonos vagy az alkalmazott csősz felléphetett ellene. Országsszerte, több generáció óta bevett jogszokás volt, hogy a legények mulatságaik fedezésére otthonról terményt loptak – esetenként a szülők tudtával. A legénybandák tagjait gyakran a virtus motiválta. Erőfitogatásként, duhajkodásból loptak. A gyermeki csínyekkel szintén együtt jártak a kisebb lopások.¹

A két néprajzkutatónak az egész országra vonatkozó, általános megállapításai döntő részben igazak voltak az általam vizsgált sárkeresztesi viszonyokra is, sőt, esetenként teljesen egybeestek.

Sárkeresztes és normái

A Fejér megyei Sárkeresztes népi jogéletének, jogszokásainak kutatását az 1980-as évek óta végzem. A vizsgálat elsősorban a XX. század első felére, és döntően a községben élő parasztságra terjed ki. A megközelítőleg 1000 lakosú település összesen 2325 kh-t birtokló parasztsága a református vallást követte. Míg az 1737 kh-val rendelkező gróf Károlyi-uradalom cselédjei jórészt katolikusok voltak. A kutatás kiterjed a normasértésekre is, azon belül a lopásra.²

A néprajzkutatók mellett a népi jogélettel foglalkozók is megfigyelték, hogy a nép, a parasztság körében a törvényekben kifejezett értéktételekhez képest az emberi magatartásokat illetően eltérések mutatkoztak. Bűnnek vagy véteknek a nép körében azok a magatartások minősültek, melyeket a közvélemény elítélt és szankcionált.³ A törvényi és a népi megítélés tehát sokszor nem esett egybe.

Sárkeresztesen a vizsgált korszakban nagyon is jól tudták, hogy a lopást a törvény bünteti, elkövetése miatt hatóság vagy bíróság elé kerül az ember. A törvényhozók távoli, a törvénykezők közelebbi világa, eljárása mellett érzékelhetően hatottak az egyházi szabályok, elvárások is. A *tízparancsolat*ot a falusiak gyerekkoruktól ismerték. Idézték a *Bibliából*, Mózes könyvéből az egyértelmű parancsot, mely a régebbi fordításokban így hangzott: „*Ne orozz!*” Az újabbak szerint pedig: „*Ne lopt!*” Ennek megfelelően nevelték a gyerekeket is a családokban, az iskolában és az egyháznál. Az alapvetően fenntartás nélkül elfogadottnak tartott norma a mindennapokban esetenként mégis sérült. Ráadásul a nép a normasértéseknek csak egy részét szankcionálta. Akkor sem mindig arányosan, nem azonos módon és nem azonos mértékkel. Sőt, a lopások egy szűkebb körét elfogadták vagy tudomásul vették, némelykor szemet

¹ Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 747–753.

² A kutatást a székesfehérvári Lánosz-Szegfü Alapítvány támogatja.

³ Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 782–783.

hunytak felette. Jogszokások alakultak ki, melyeknél a megítélés és a szankció tekintetében szempont lehetett, hogy ki volt az elkövető, milyen életkorú, ki volt a sértett, mire és mekkora mennyiségre irányult a lopás, mi volt az indíték, hol volt az elkövetés helyszíne.

„*Régen nem loptak*” – fogalmaztak többen a helyiek közül a két világháború közötti és a korábbi időszakról. Árnyaltabbak voltak azok a vélemények, melyek szerint „*az emberek nemigen nyúltak a máséhoz*”, illetve „*nem nagyon loptak*”. Ezt bizonyítja, hogy a néhány koronát, pengőt meghaladó, tehát nagyobb értékre irányuló, de kisszámú lopást évtized múltán is fel tudták sorolni, vagy a tényállás lényegét ismerték.

A község belterületén

A faluban, belterületen elkövetett lopást a paraszti közösség súlyosabban ítélte meg, mint a határbeli vagy a szőlőhegyit. Jellemző, hogy békés viszonyok között a XX. század közepéig a lakóházakat, a mellettük fekvő gazdasági épületeket alig zárták. Az egész család hajnaltól sötétedésig úgy dolgozott a határban, hogy otthonukat esetleg be sem zárták vagy a kulcsot a széles körben jól ismert helyre tették. Általában nem kellett tartani a tolvajoktól.

A norma megtartása tekintetében a kivételt mindenekelőtt a baromfiak jelentették. A szomszédba, a más telkére tévedt baromfit, különösen tyúkot, csirkét a nők nem mindig adták vissza jogos tulajdonosának. A könnyű haszonnak örvendő normasértő asszonyok azonnal levágták, családjuk megette. Az is előfordult, hogy az elköszált tyúkot, csirkét az ilyen asszony másnap, jó korán, többi falubelijét megelőzve, egyedül, gyalog bevitte a 10 km-re eső székesfehérvári piacra. Rögest el is adta az első vevőnek, nehogy gyanúba kerüljön. Kacsával, libával azonban ilyesmit igen-igen ritkán tettek meg.

Egy-egy eltűnt baromfi megronthatta a szomszédasszonyok, ezen keresztül a szomszédos családok viszonyát. Előbb csak kereste a tulajdonos gazdaasszony az állatát, csak kérdezett, de aztán kisebb vagy nagyobb gyanú esetén kiabált, szidalmazott, átkozódott. Sőt, átment a szomszédba, még az ólba is benézett, hogy állatát önhatalommal szerezze vissza. A vita odáig fajulhatott, hogy az egymással *pörölő, hajba kapott*, azaz veszekedő asszonyok, illetve családjuk esetenként évekig vagy évtizedekig *tartotta a haragot*. Ide vezetett az is, ha a szomszédok kölcsönösen nem adták vissza a másik állatát. A szomszédasszonyok közötti, az eltűnt baromfi miatt kitört veszekedés nagy ritkán átsaphatott verekedésbe is. Ilyen eset még 1965-ben is történt, melynek végén az érintettek *törvénybe mentek*, azaz ügyük bíróság elé került.

Az is előfordult, hogy a tolvaj elengedte a baromfit, ha észrevették, meglátták a máséval. Ilyenkor a tulajdonos kiabált, fenyegetőzött, az eltulajdonításra kísérletet tevő pedig magyarázkodott vagy tévedésre hivatkozott. Az ügy ezzel rendszerint lezárult.

Községen belül nagyobb állat (sertés, szarvasmarha, ló) egymás közötti eltulajdonítása szinte fel sem merült. Azért sem, mert mindenki ismerte a magáét, a szomszédját, sőt, többekét. A pásztorok pedig valamennyiről tudták, hogy kié. Az állatok jó részét tulajdonjellel is ellátták. Az 1930-as években mégis megtörtént egy rendhagyó eset. A módos Nagy Szücs család süldő disznaja a kanász hazahajtásakor H. M. udvarába tévedt be. Ő pedig nem hajtotta ki, nem adta vissza az állatot, hanem becsukta az óljába. Pár hónap múlva saját tulajdonjellel *gyelöve*, azaz jelölve kihajtotta a kanász elé. Az pedig felismerte, szólta Nagy Szücséknek, akik egyszerűen hazahajtották állatukat. H. M. állította, hogy a süldő az övé, de *törvénybe nem ment*, azaz igaza érdekében hatósághoz, bírósághoz nem fordult. A közösség ugyan nem szankcionált, de a sértett részéről alkalmazott jogkövetkezmény nem maradt el, a két család azután nem beszélt egymással.

A vizsgált korszak hatályos törvénye, az 1878. évi V. tc. (Btk.) 336. § 1. pontja a lopott dolog értékétől függetlenül, annak jellege és a lopás helye alapján büntettnek minősítette a vallási szertartásokhoz tartozó vagy kegyes, illetve jótékony célra szánt tárgyaknak vallási szertartásokra rendelt helyiségbeni ellopását. Sárkeresztiesen nem sokkal a II. világháború előtt R. Gy. uradalmi cseléd valósította meg e törvényi tényállást. Szilveszterkor hatolt be a református templomba, feltörte a perselyt, magával vitte, azaz ellopta a benne található pénzt. Az ügyben a nyomozást a helyi csendőrök folytatták le. Ennek során kihallgatták Imrédi Rezső helybeli kocsmáros is. Rákérdeztek, hogy ki fizetett nála az italért mindig apróval. A kocsmáros megmondta, így meglelt az elkövető. A tettes a rá kirótt büntetésen túl szankciót szenvedett az uradalomtól is és a közösségtől is. Az uradalmi majorban nem maradhatott tovább, cselédi jogviszonyát megszüntették. A falu közössége pedig olyan súlyosan ítélte meg a templomi tolvajlást, hogy átmenetileg kiközösítette, közéjük sem költözhett. Így Székesfehérvárra ment.

Egy-egy településen belül mindig akadt egy-két ember, akinek magatartása eltért a közösség normáitól, értékrendjétől. A helybeliek tudták, hogy ki számít ilyennek, jól ismerték ezeket. Hiszen a hagyományos körülmények között nyitott könyv volt egyik ember előtt a másik élete, viselkedése. Így azt is

tudták, hogy alkalomadtán ki kapható a tolvajlásra. Sárkeresztiesen ilyen személy volt a II. világháború körül N. S. Ha módja volt rá, becsapta, meglopta falubeli társait. Maga dicsekedett vele: „*Csak malomküvet nem lopok, meg paraszat. Mer a malomküvet nem bírom el, a parázs meg kiégeti a zsebeimet.*” A falubeliek a lopásoknál többször is rá gyanakodtak. Ketten, de még inkább hárman-négyen férfiak, a kárt szenvedett tulajdonosok és a rokonságból, a barátok közül a rátermettek csendben összebeszéltek, kifigyelték a gyanúsítottat. Éjszaka azután, mikor az az általa kiszemelt tárgyat el akarta tulajdonítani, megfogták és jól helybenhagyták, megverték. Néhány alkalommal így jól megjárta. A verés a falu helyeslésével történt. A lesben álló néhány férfi végső soron egy egész közösség akaratát valósította meg. Egyébként egy-két további tolvajt is hasonló módon elverték, ami a népi jogszokás, az illetén közösségi szankció, a verés folyamatos létét bizonyítja. N. S. a közvélemény büntetések ellenére sem költözött el a településről, könnyedén vette a történeteket. Kiközösítésére nem került sor, de némileg mindenki vigyázott vele.⁴

A szőlőhegyeken

A községnek két szőlőhegye volt: a régebbi *Borbálai-szőlők* és a későbbi keletű *Újhegy*. Az itt található prэшázakat, pincéket – eltérően a falun belüli épületektől – nagyon gondosan zárták. A bennük található értékeket furfangos *falakkal*, illetve fortélyos, biztonságos, lakatos vagy kovács készítette *zárral*, azaz zárral és csavaros kulccsal működő egy vagy két *körösztvassal* óvták. Ezek sokszor megállításra kényszerítették a betörni szándékozókat. Néhány sikeres behatolás vagy sikertelen kísérlet megmaradt az emlékezetben.

A XIX. század második felében az egyik szőlőtulajdonos arra gyanakodott, hogy valaki *bejáratos* a pincéjébe és *rájár* a borára. Elhatározta, hogy kilesi a tolvajt. Elbújt a prэшázban, a nádtető alá, úgy várakozott. Éjszaka jöttek is a tolvajok. Nagy meglepetésére a saját keresztkomájába, a barátjával. Az utóbbi meg is kérdezte: „*Te! Mit csinálnánk, ha gyűnne a komád?*” A válasz megdöbbenett: „*Hogy mit? Hát agyonvernénk, asztán elásnánk!*” Ezek után a tulajdonos moccani sem mert, hanem tűrte az újabb lopást.

A XX. század első felében az Újhegyben *hegyőr* vagy régiesen *hegymester* volt P. J., akinek magának is volt ott *pincés szölleje*, ami prэшázás szőlőterületet jelentett. A szőlőhegyben sokat tartózkodott, gyakran kint is aludt. Ügyes kezű ember, afféle falusi ezermester volt. Ha valaki zárat rakatott a prэшázára, őt bízta meg az elkészítéssel. Más pedig, ha elveszítette a *pincekulcsot*, vele csináltatott újat. Az ilyen és hasonló alkalmakat kihasználva magának is gyártott a kulcsról egy másolatot. Állítólag úgy is készített álkulcsot, hogy háziszappanba nyomta az eredetit és így nyert formát magának. Késő este, éjszaka, mikor elcsendesedett a szőlőhegy, fölkereste egyik-másik pincét. Kulcsmásolatával kinyitotta, körülnézett, ivott egy-két pohár bort. Gyanakodtak rá a szőlősgazdák, észlelték cselekedeteit, de tetten érni senki nem tudta. Évődve azonban odaszóltak neki: „*Mi van P. bácsi, maga is bejár?*” A gazdák tehát szóltak neki, de nem bántották, a csendőroknél sem tettek panaszt. Egyébként is beérte pár pohár borral, mással nem károsított. Meg időnként a hegybeliek rászorultak mesterségére.

A szájhagyomány által megőrzött XIX. századi eset, illetve a P. J-ről szóló több történet jól bizonyítja, hogy a lopás megítélése mennyire függött az emberi kapcsolatoktól, a cselekmény körülményeitől, az elszenvedett kár szerényebb mértékétől.

A betörések némelyikéről a megyei sajtó is hírt adott. 1949 júniusának elején, egy hétvégén ismeretlen személyek három szőlőhegyi pincébe is behatoltak. A károsultak az újság szerint Nagy P. Lajos, Juhász Lajos és özv. Szücs Lajosné voltak, kiktől a tolvajok bort, pálinkát loptak el, melyeken túl minden elmozdítható tárgyat magukkal vittek.⁵ Ezek a pincék a Borbálai-szőlőhegyen feküdtek.

Arra is volt példa, hogy a fortélyos zárral a potenciális tolvaj nem tudott megbirkózni. 1956 után G. J. felesége egy nyári késő délután, pakolás közben szőlőföldjük végében, a 81-es út mellett fejeztette a prэшáz két, méretes kulcsát. A fényes eszközök feltűnhettek valamelyik arra járónak, és magához vette azokat. Éjszaka már vissza is tért velük. De hiába voltak kezében a kulcsok, a csavaros zárral nem boldogult. Dühében feszegette, faragta az ajtót, letépte annak zsalugáter díszét, de nem jutott be. G. J., a tulajdonos a következő éjszaka sógorával, P. L.-el a közeli árokban meghúzódva várta a hivatlan látogató ismételt feltűnését. Tarisznyában ételt és egy üveg pálinkát, az esetleges verekedéshez pedig eszközöket vittek magukkal. A két erős férfi azonban hiába várt, a vélhetően más falubeli személy sem akkor, sem később nem jött, így lopási kísérletét nem kellett önhatalommal, erőszakkal megakadályozni.

⁴ *Gelencsér József*: „Öseink szokásait követtük ...”. (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, 2014. 96.

⁵ Fehérvári Napló 1949. június 5. 2.

A két szőlőhegyben *hegyőr*öket alkalmaztak, kiknek kötelessége volt érés idején a szőlőre, gyümölcsre vigyázni, télen a prэшázak körül őrködni. De azért a falu népe azt tartotta, hogy a *hegyőr* ette meg mindenhol a legkorábbi szőlőt, gyümölcsöt.

Nagy Jánosné Dávid Mária (1940) nagyapját, Nagy Ferencet idézve emlegette a korábbi idők falusi emberei közötti közvetlen viszonyt: „*Szöllőt, gyümölcsöt szedhetett valaki a másiktól, ha csak megkóstulta. Ammit és nem többet. Még adtak is neki, ha kért, ha megkívánta.*” Ez a gyakorlat megmaradt a két világháború között is. Igaz, ekkor már szőlőt, gyümölcsöt inkább kértek a gazdától a helyszínen: „*Vehetek egypár szemet?*” A tulajdonos jóváhagyta: „*Hát, vegyen!*” Ám, ha valaki nagyobb mennyiséget, engedély nélkül szedett, az már lopás volt a falu szemében. Ha a *hegyőr* rajtakapott valakit egy kosár szőlő lopásán, azt *bekésérte a kösségházára*. A tolvajnak megszegyenítésül vinnie kellett a lopott holmit. Ez szintén a közösségi szankció egyik formáját jelentette. Ezen túl a tettesre a törvény szerinti büntetés várt.

A várandós asszony – mint országszerte – itt is kivételes elbánásban részesült. Azt mondták rá, hogy *kivánós*, kívánja a szőlőt, gyümölcsöt. Ezért aztán bárkiéből szedhetett magának.

A szőlőhegyen a lehullott gyümölcsöt, a *másét*, senki nem szedte fel, a szomszéd sem. Az a tulajdonosra várt. A kivételt ősszel a dió jelentette. A szőlőföldek szélén, a kocsit, dúlót közelében a prэшázaknak is árnyékot nyújtó diófák teremtek. Szeles idő után, kora hajnalban egy-egy „élelmes” férfi a tulajdonosokat megelőzve végigment az úton és összeszedte, ellopta másnak a lehullott dióját. Volt olyan személy, akinek termő diófája sem nagyon volt, mégis *pucútt diót* árult a székesfehérvári piacon. Pedig a helyi jogszokás szerint a dió akkor is a fa tulajdonosát illette, ha az útra gurult, esett. „*Majd gyűin annak a gazdájára.*” – mondták. A diótolvajra inkább csak gyanakodtak, esetleg *megkiabálták, megszólták*.

A fiúgyerekek, sihederek gyakran loptak pár fürt szőlőt, néhány szem gyümölcsöt a szőlőhegyen vagy a faluban. Állandó éhségük csillapítására, csemegekénti fogyasztásra vagy csinytevészként. Egyedül ritkán vették a bátorságot, inkább ketten-hárman vagy még többen cselekedtek. Tudták, hogy kinél mi terem, mennyire érett. Kifigyelték a növény állapotát, kilesték az alkalmat a lopáshoz. Elcsenték sokszor a félíg érettet is, szőlőből nem csak a *szelidet*, hanem a *direktermőt* is.

A szőlő, a bor a mindennapi munkához és az ünnepek örömteli pillanataihoz egyaránt szükséges volt, ezért gazdáik, a felnőttek igyekeztek azt megóvni. Intézményesített formában (*hegyőr*) és gyakori szőlőhegyi kintléttükkel kívánták ezt elérni. A szomszédok is ügyelek egymásra. Gyümölcsfa kevés volt: a szőlőhegyben főleg dió, mandula, barack, szilva, cseresznye, a faluban ugyanezek mellett leginkább egy-egy almafa, körtefa termett.

A tulajdonos, ha meglátta, tettenérte a tolvaj gyereket, suhancot, *megkiabálta* vagy nagy káromkodások közepette üldözőbe vette. Általában eredménytelenül, mert a fiatalok gyorsabbak voltak. Menekülés közben sokszor a zsákmányt is elszórták. Akit elfogott a szőlő vagy a gyümölcs gazdája, az könnyen kapott egy-két *pofontot*, de a *pirongatást, szidást* sem úszta meg általában. Volt akit jobban *elverték*, akár bottal is. Petőfi Sándor hasonló szankcionálásról, szomszédbeli körtelopásról, majd az azt követő somfabottal elverésről írt *Szeget szeggel* című helyzetdalában. Máskor, különösen rokon gyereknel csak legyintett a tulajdonos: „*Ilyen a gyerek!*”

A normasértést, a kisebb értékre elkövetett lopást tehát legtöbbször követte a sértett által az azonnali szankcionálás, testi fenyítés vagy feddés formájában. Ilyen módon a hatályos törvényekben rögzített rendelkezések végül is figyelmen kívül maradtak. Azok ugyanis a gyermek- és fiatalkort, utóbbit meghatározott feltételek fennállása esetén, büntethetőséget kizáró okként szabályozták.

A legénykorba kerülő fiatalok általában összefogtak. Együttes erővel, virtusból, gyorsan hajtották végre a lopást úgy, hogy nem tudták megfogni őket. Jellemző eset volt az 1930-as évek második felében, hogy az idős Lángi Imre hiába feküdt éjszaka a ház *gádorába* tett fekhelyen, a *lészán*, körtefája megőrzése végett. Nem tudta annak gyümölcsét megóvni az egymással összebeszélő legényektől. Ezek az egyik holdvilágos éjszakán, mikor már minden elcsendesedett, belopóztak az udvarba. Ketten-hárman nekironítottak a körtefának, megdöngették, megrázták. A többiek fölkapkodták a lehulló termést, aztán már futottak is. Mire az öreg föleszmélt, föltápaszkodott, a fiatalok már árkon-bokron túl voltak. Az idős férfi csak a botját rázva kiabálhatott utánuk, szidhatta apjukat-anyjukat, meg az égieket.

A legények tehát éjszaka, különösen holdvilágnál mentek gyümölcsöt *lopn*yi. Koruknál fogva ők már igazán jól ismerték a falut, a határt. Mentek együtt négyen-ötven-hatan. Mindjárt meg is ették a szerzeményt. Ha esetleg hazavitték, elrejtették, leginkább beledugdozták a szénakazalba. Volt úgy, hogy két *banda*, két korosztály is követte egymást a fák alatt. A kisebbek ilyenkor lapulva megvárták, míg a nagyok továbbmentek.

Otthon a gyerek vagy a suhanc nem dicsekedett tettével, arról sem szólt, ha *megfogták*, netán *elverték*. Mert akkor a szülőktől is hasonló elbánásban részesülhetett volna. A meglopott tulajdonos, ha felismerte az elkövetőt, sokszor „szólt a gyerek aptyának”. Vagy a cselekményt mondta csak el derűsebb, netán neheztelőbb formában, vagy még azt is kérte, hogy az apja ügyeljen gyerekére. Az utóbbi körülmény a gyerekekre jobbra szidáson túli következményt hozott. Mert az apának szégyenkeznie kellett normasértó gyereke miatt. Különösen, ha más is hallotta, hogy a kárt szenvedett mit tesz szavá. A kár megtérítésére azonban sosem került sor.

A legény tettét már nem említették meg a szülőknek. Sokszor fény sem derült az elkövető legény személyére, vagy azért nem szóltak, mert figyelembe vették korát. Komoly, sorozás előtt álló legény már nem is vett részt a gyümölcslopásban. A cselekmény kapcsán a kihágási törvények voltak irányadók, de a károsultak a hatósághoz nem fordultak.

A határban

Külön esetscsoportot jelentettek a határbeli lopások. A szántóföldi művelés alá vett határ – 1945 előtt mintegy 3000 kh – részben az uradalom használatában állt (*nagytarló* vagy *nagyfalló*), részben a parasztságéban. A tulajdont alapvetően mindkettőnél tisztelték, esetenként kisebb lopások mégis előfordultak. Az országos különbségtétellel egyezően a falu közössége az uradalom terhére elkövetett tolvajlást nem ítélte meg olyan súlyosan, mint a parasztember kárára megtett. Az utóbbi cselekmény tette-sét jobban elmarasztalták.

A *mezei lopások* rendszerint a határbeli terményből, termésből egy kis rész vagy néhány darab eltulajdonítását jelentették. Különösen néhány cső kukoricát, pár darab tököt, répát az állatok etetésére. Volt aki ezt egyszer-egyszer követte el, más szinte folytatólagosan. T. N. S. sokszor akkor ment a határba ökrös szekérével, mikor más már jött hazafele. Az út mentén, más földjén le-letört egy cséve kukoricát, azzal etette ökreit.

Az ilyen szerény mértékű meghaladó mezei lopás tettesét *híresztölték* a faluban, egymásnak mondták történetét. A mezőőr, azaz *csősz* a tetten ért elkövetőt a *kösségházára késérte*. Megszégyenítésül a tolvaj ilyenkor is köteles volt vinni a lopott termést vagy terményt. (A közeli Csákváron 1945 előtt a csősz a saját komáját kísérte be, kinek jó kilométernyi távolságon át cipelnie kellett az egy zsák kukoricát.)

A mezei lopások általában kihágásnak minősültek, az 1894. évi XII. tc. (Mtc.) hatálya alá estek. Gyakran azonban a politikai községnél törvényrontó módon, jogszokásként nem folytatták le az eljárást, hanem csak szóáradattal sújtották az elkövetőt, megszüdték. Rendszerint ez használt is. Mások közmunkát végeztek a tettessel, amire a törvény is lehetőséget adott, mint a behajthatatlan pénzbüntetés átváltoztatására. Az illető néhány napig fát vágott, fűrészelt vagy ment a csőszökkel utat, hidat javítani. Ez esetben sem mindig került sor azonban szabályszerű eljárásra, a tárgyalás, a döntés írásba foglalására.

A történetek másképp is alakulhattak, ha a mezei lopás és a legényes csínytevés egybeesett. 1946 őszén a korabeli viszonyok konszolidálódásával az egyik helyi gazda, Örsi Gábor kukoricáját meglopta három legény. G. K., K. L. és Sz. I. Az októberi szüreti bálra akartak némi aprópénzhez jutni. A tulajdonosnak a *Páskomok* nevű dűlőben termő kukoricáját szedték meg és gyorsan el is adták. A némi virtuskodást is magában foglaló dolog azonban kitudódott. Ugyanis el lehetett menni a kocsis csapásán. A legényeket nem jelentették fel, de a károkozást meg kellett téríteniük a tulajdonosnak. A kukoricát Örsi Gábor udvarába kellett elvinniük. A kellő mennyiséget egyikük földjén szedték le, kocsira rakták, aztán a falun át már legényes hetykeséggel, énekszóval, *danúva* hajtották a lovakat, vitték tartozásukat. A hatóság nem járt el, ezen túl a közösség sem alkalmazott szankciót a legényekkel szemben, elnézte, megbocsájtotta egyszeri, fiatalos tetteket. Később valamennyien a faluközösség hasznos tagjai lettek.

Bár ez esetben a legények a határból és mástól loptak, a közösség enye minősítésénél nyilván szerepet játszott, hogy a legények otthonról történő terménylopása általános gyakorlat volt. Az országossal megegyező helyi jogszokás szerint az apa, a nagypapa elnézte, hallgatólagosan tudomásul vette, ha a legény a soron következő bál, mulatság költségeire otthonról terményt lopott és azt az este sötétjében elvitte, eladta a kocsmárosnak, esetleg más személynek.

A felnőttek által elkövetett, nagyobb mértékű mezei lopásnak mind a hatósági szankciókat, mind a közvélemény büntetését illetően komoly következményei voltak. Az e körbe tartozó, talán egyetlen eset hosszabb ideig élt a közösség emlékezetében. 1936 táján D. S. a határból ellopta Varga János négy kereszt búzáját. Am hazafele találkozott a csősszel. Mikor a lopást észlelték, így egyből ő lett a gyanúsított. Ráadásul a szekér csapásán is el lehetett utána menni. A csendőrök – akik szintén gyakran alkalmazták megszégyenítésül vagy preventív jelleggel a büntetési tételt általi meghordoztatását – felrakat-

ták D. S-el a szekerére a kévét és elvitették vele Varga Jánoshoz. D. S. az eset után, rövid időn belül a faluban mindenét eladta és szegyenében Székesfehérvárra költözött. Nagyon jól tudta, hogy a község *kiközsíti, nem állnak vele szóba, köszönését se fogadják*. A község így védekezett és szankcionált, a közvélemény büntetés egyik fajtáját alkalmazta, illetve az elkövető ennek ment elébe.

A falu közössége jól ismerte az egyes személyek jellemét. Tudta, hogy az ritkán változik meg. D. S-ről korábban is maradt fenn elmarasztaló történet. Komáromban, a huszároknál az 1920-as évek végén együtt katonáskodott rokonával, Göllöncsér Sándorral (1908–1970). Mikor együtt jöttek haza szabadságra, kiderült, hogy D. S. elhozta a katonatársaitól ellopott keféket. Göllöncsér Sándor rögvést megmondta neki, többet ilyen ne történjen, mert ő nem fog *szégyenkezni*, hogy milyen *földije* van. Ilyen módon a falu, a község becsülete érdekében is történt a fellépés, háttérbe szorítva a rokoni szálakból származó kötöttséget.

Az erdőben

A 77 kh erdő az uradalom tulajdonában állt, melynek szolgálatában Katona József erdőkerülő tevékenykedett. Övta az erdő minden értékét, annál is inkább, mivel az erőtörvény gyakorlatilag minden eltulajdonítást tiltott. A front 1944. decemberi megérkezéséig, békés körülmények közt szinte elképzelhetetlen volt az erdőbeli lopás. Még az olyan szerény mértékű is, hogy valaki rőzsét szedjen vagy téli munkáról gyalogosan tűzfát vigyen haza. A férfiak legfeljebb odáig mentek el, hogy szerszámnynélnek valót vágtak. Aztán mikor indultak haza, hozzákötötték a munkánál használt szerszámuk nyeléhez, vállra vették, vitték. De ezt is inkább úgy tették, hogy más ne lássa. Karácsonyfának való fenyőt is csak néhányan és óvatosan szereztek: előre kiszemelték a kis fát, ha kocsival, szekérrel arra jártak, gyorsan földobták, vagy sötétben elgyalogoltak érte. Máskor csak fenyőágakhoz jutottak. A legényeknek május elsejére, *májjának* viszont az erdőkerülő szokott adni egy, általa kiválasztott sudár fenyőfát. A legények a jogszokás alapján erre számítottak is.

A falu népe óvakodott az erdei lopástól, nem csak a büntetés, hanem a munkalehetőség, a napszám-ba hívás elvesztése miatt is.

Közvetlenül a II. világháború után viszont mindenki vitte az erdőről azt, amire szüksége volt.

Jogi szabályozás és jogkövetkezmények

A lopással kapcsolatban a vizsgált korszakban több mint két tucat magasszintű jogszabály született és hatályosult.

A központi jogszabályon túl a végrehajtásról további miniszteri rendeletek, valamint helyi jogszabályok, helyhatósági szabályrendeletek kerültek megalkotásra. A jogforrások közé tartozott még a szokásjog és jelentős befolyással bírtak a jogszokások. Az ítélkező szervek gyakorlata tekintetében irányt mutattak a Kúria egyes ítéletei.

A jogi szabályozásból még a kutatás szempontjából érdekes rendelkezések, valamint az ítélkezési gyakorlat ismertetésére sincs itt lehetőség, bár az elemzést elvégeztem. Nagyon röviden mégis utalok néhány előírásra. A sárkeresztesi község tagjai által elkövetett lopás általában kihágásnak minősült. Igen ritkán bűncselekménynek, azon belül vétségnek vagy büntettnek. A 12 éven aluli gyereket a törvény nem büntette, a 12–16, majd 12–18 életév közötti fiatakorút is csak akkor, ha a szükséges belátási képessége megvolt. Az eljáró hatóságok kihágásnál a járási főszolgabíró, illetve a községi bíróság (bíró, egy előljárási tag, a jegyző vagy helyettese) voltak. Vétség esetén a járásbíró, büntettnél a törvényszék hozott ítéletet.

Érdemes megvizsgálni a normasértés után alkalmazott következményeket. Elsősorban a szankciókat, de a pozitív tartalmú jogkövetkezményt is. Továbbá azt is, ki alkalmazta az egyiket vagy a másikat.

A lopást követően, amennyiben az elkövető személyére fény derült, szankcionálhatott:

- a) a tulajdonos vagy a birtokos,
- b) a község vagyis a közvélemény,
- c) a hatóság, mely lehetett közigazgatási, vagy lehetett a bíróság.

Ad. a) A *tulajdonos* vagy a *birtokos* szankciója a lopás cselekményére többféle lehetett. Befolyásolták őt többek között egyéni tulajdonságai, saját körülményei, a helyi jogszokások és a törvények bizonyos mértékű ismerete. Ha nem derült fény a tolvaj személyére és kisebb volt a kár, úgy egyszerűen tudomásul vette azt, vagy bosszúsan legyintett: „*Legyen vele boldog!*” Nagyobb kárnál, súlyosabb sérelemnél szitkozódott, megátkozta a tolvajt: „*Száradjon le a keze!*” Különösen nők nyilvánultak meg az utóbbi módon. Ha kiderült az elkövető személye, különböző következmények merülhettek fel: gyerek-

nek, suhancnak, legénynek, tehát gyereknek és fiatalkorúnak elnéztek bizonyos kisebb lopást. Ugyanőket más esetekben vagy más személyek már tolvajnak tekintve megszidták, utánakiabáltak, a szülőknek szóltak. A gyerek, ha megfogták, az önbíráskodás jegyében testi fenyítést is kaphatott: pofont vagy verést. A felnőtt tolvajra rászóltak, keményen figyelmeztették, összevesztek vele, haragot tartottak, a többi nem köszönt neki. Előfordult, hogy a tulajdonos és a tolvaj összeverekedtek. Volt eset, mikor a sértett *megbosszulta* a tolvajlást, maga is lopással vagy más kártétellel. A hatósághoz csak kivételesen fordultak, még az is gyakoribb volt, hogy visszalopták a dolgot. A nők lopását szigorúbban ítélték meg.⁶ Ugyanakkor másképp járt el a tulajdonos, ha férfi volt, másképp, ha nő.

Ad. b) A közösség vagyis a közvélemény szintén különbözőképpen reagált. Volt úgy, hogy elnézte a cselekményt, megbocsájtott, nem szankcionált. A közösség által alkalmazott joghátrány többféle lehetett. A tolvajt *kibesztették*, *hiresztették*, *megszóták*, tehát negatívan ítélték meg. A közösség tagjainak mindegyike igyekezett tőle távortartani magát. *Megszakították vele a kapcsolatot*. Vagy éppen *megverték* a tolvajt. A legsúlyosabb szankció a *kiközösítés* volt, melyhez a tolvaj elköltözése párosulhatott. A közvélemény az ittas állapotot enyhítő körülménynek tekintette és eszerint szankcionált. Ezt még 1948-ban a törvényi szabályozás (Bn. 3.) is erősítette.

A közösségi szankciók beleillettek a közvélemény büntetések országosan érvényesülő rendszerébe.⁷ Alkalmaztak azonban néhány, a szakirodalom által ki nem emelt szankciót is: a közösségi verést, a lopott tárgy visszaszavítelére kötelezést.

Ad. c) A hatóságok minél távolabb voltak a faluközösségtől, annál inkább az állam által alkotott jog szerint jártak el. Mivel a parasztemberek ritkán fordultak hozzájuk, így csak nagyobb sérelemnél, vagy hivatalból észlelésnél folytattak le eljárást. A helyi hatóságok körében különösen kialakulhatott, érvényesülhetett törvényrontó gyakorlat, illetőleg helyi jogszokás. A megszegyenítést szolgálta, hogy a csendőrség vagy az előjáróság a tolvajt a lopott tárgy vitelére kötelezte vagy a lopott tárgynak a tulajdonoshoz történő szállítására. (Az utóbbit a közösség is érvényesítette.) A helyi közigazgatás, az előjáróság, különösen a bíróság és a jegyző, a jogalkalmazás során meglehetősen szabadossággal járt el. A törvények előírásait kisebb súlyú cselekményeknél mérsékelten tartotta be. Ilyen esetekben vélhetően szabályszerű eljárást sem folytattak le, írásbeli dokumentumot nem készítettek. Hanem anélkül vagy a kár megtérítése mellett szidták meg a lopás elkövetőjét, illetve szabtak ki rá közmunkát. Az így kialakított jogszokás ugyanakkor kapcsolódást mutatott a törvényekhez. A község számára hasznosnak tartották a közmunkára kötelezést, melynek némi megszegyenítő jellege is volt.

Ez az összetett, bonyolultnak tűnő, részben egymással párhuzamos rendszer békeidőben hatékonyan, jól működött. Az is életszerű volt, hogy nem mindig szankcionáltak. Nyilvánvaló, hogy a rendszer nem volt mindig következetes. Eredményességét mégis bizonyítja, hogy a közösség tagjai alapvetően nem loptak. A kevés számú lopás jórészt kis értékre történt. Csak a kirívóbb esetekben kellett a közigazgatási hatóságnak, ritkán a bíróságnak eljárni, és ilyenkor is érvényesült a közvélemény büntetése.

Amennyiben a szolgabíró vagy a bíróság járt el, az eljárás lényegében jogszabályszerűen folyt. A hegyőr vagy a csősz (mezőőr) a falun kívülről érkező tolvajjal szemben fellépett. Községbeli elkövetővel szemben is általában, de esetenként csak észlelte a szerény mértékű termés- vagy terménylopást, ami fölött szemet hunyt. Esetleg szólt a felnőtt elkövetőnek, hogy látta ám a cselekményt, vagy felszólította az elkövetőt: máskor ne tegye! Ezzel törvénysértően kötelezettséget szegett, egyidejűleg a másik személyt lekötelezte maga mellett.

A közvélemény szankciója mellett létezett a pozitív jogkövetkezmény is. Ezt tipikusan a közösség alkalmazta, az egyén véleménye mellett ez is minősített, aztán a közösség tagjai igazodtak hozzá. *Rendes embernek, böcsületes embernek* tekintették azt, aki nem lopott, akire valamit *rá lehetett bízni*. Az ilyen személlyel szívesen tartottak emberi kapcsolatot, kötöttek jogügyletet, dicsérőleg szóltak róla.

⁶ Sok évszázados múltra visszatekintő jogi szabályozás és hagyomány alapján. A női nemhez tartozók lopását már Szent István borzasztóbbnak és visszaszavítóbbnak tartotta, mint a férfiakét. I. törvénykönyve 31. cikkelyében eszerint rendelkezett. *Bartorieck Emma*: Szent István törvényeinek XII. századi kézirata. Az Admonti Kódex. Budapest, 1935. 56.

⁷ *Angyal Pál* elméleti közelítése, *Szendrey Ákos* példaanyaga nyomán *Tárkány Szücs Ernő* rendszerezte a közvélemény büntetéseket. (Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 782, 796.) Az eredményeket tovább gazdagította *Nagy Janka Teodóra*: A „Janus-arcú” megszegyenítő büntetések. (Vajna Károly emlékezete.). Börtönügyi Szemle 2012/2. 79–90.

Jogismeret, jogtudat, jogkövető magatartás

A sárkeresztesi parasztemberek gyerekkoruktól, neveltetésüknél fogva tudták, hogy a lopás tilos. A felnőttek a tételesjogi szabályozás alapjaival tisztában voltak, rendszerint jogkövető magatartást tanúsítottak. Lényegében tudták a lopás viszonylag egyszerű fogalmát. Ismerték, hogy különbség van a bűncselekmény és a kihágás között, ahol is a választóvonalat az ellopott dolog értéke képezte. Egyesek arról is hallottak, hogy ezen túl más körülmény is minősíthetett egy elkövetési magatartást bűncselekménnyek. Tudták, hogy a súlyosabb megítélés alá tartozó cselekmény szankciója *börtön* vagy *pénzfizetés*. A büntetésvégrehajtás fokozati különbségével azonban nem foglalkoztak. Természetesnek vették, hogy helyben a pénzbüntetés helyett közmunkára kötelezés lehet a joghátrány. Részben ismerték a gyerekkorra, fiataalkorra vonatkozó szabályokat. Tudták azt is, hogy a gyerek a törvény szerint nem büntethető, ám a fiatakorút illetően bizonytalanok voltak. A fiatakorúakkal szembeni intézkedések némelyikéről hallottak, sőt, a javítóintézetnél saját engedetlen gyereküket is fenyegették a szülők, különösen az anyák. Lényegében tisztában voltak az eljáró hatóságokkal, bár a részletesebb hatásköri szabályok kívül maradtak érdeklődési körükön.

Az ismeretek nagyságában, mélységében azonban különbségek voltak. A férfiak e téren többet tudtak, mint a nők, a parasztszaládókban mind a törvényt, mind a jogszokásokat illetően több ismeret halmozódott fel, mint a cselédek körében. Az állam által alkotott szabályokról a paraszti közösségekben leg tájékozottabbak a módosabb gazdák közül kikerülő bírók, eljárásági tagok, meg a szegényebb sorsú, őrzést végző személyek voltak. Alapos ismerettel rendelkezett a jegyző és a csendőrörök tagjai. Lényegében ismerte a szabályokat az uradalmi főjegyző is.

A parasztság magatartását a hatályos törvényeknél jobban befolyásolta a helyi jogszokás, mely nagy hasonlóságot mutatott az országos gyakorlattal. Az eltérések inkább az arányokban és a részletekben mutatkoztak meg.

Gelencsér József

HÍREK

Székely közösségi ház Szekszárdon

Bukovinai székely közösségi házat avattak 2016. június 18-án Szekszárdon, a székelyek Bácskába érkezésének 75. évfordulóján. Szilágyi Péter nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkár az átadáson mondott köszöntőjében hangsúlyozta: nincs a magyarságnak még egy olyan csoportja, amelynek annyiszor kellett megtapasztalnia az állandó üldöztetést, mint a bukovinai székelység. Emlékeztetett: az 1764-es madéfalvi veszedelem után először Moldvába, majd Bukovinába kerültek, ott érte őket Magyarország hazahívó szava. Az utolsó vasúti szerelvény, amely a Bácskába szállította őket, 1941 júniusában érkezett meg. Nem sejtették, hogy néhány éven belül azt az otthonukat is el kell hagyniuk. „*A székelyek magukban hozták Bukovinából azt a lelki örökséget, amit a székelységükhöz, magyarságukhoz való szüntelen ragaszkodásuk jelent*” – mondta az államtitkár. (MTI)

Nemzetközi kutatóintézete lesz az Árpád-háznak

Több mint ötmilliárd forintos keretösszeggel elindult az Árpád-ház program operatív része – jelentette be Hoppál Péter, az Emberi Erőforrások Minisztériuma kultúráért felelős államtitkára a székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyen 2016. június 22-én. A munkák ütemezéséről kormányhatározat született. A 2013 óta zajló előkészítést követő megvalósítási szakasz első üteme 2018-ig tart majd, és három nagy pilléren nyugszik. Létrehoznak egy nagy nemzetközi kiállítást, amely az Árpád-ház Európában is párhát ritkító teljesítményét igyekszik megmutatni szerte a világban. Nemzetközi kutatóintézetet alapítanak, amely az Árpád-ház gazdag örökségét többnyelvű publikációkkal a közvélemény elé tárná. A harmadik pillér pedig Székesfehérvárt érinti: komplex városrehabilitációs program részeként a volt Köztársaság moziból látogatóközpont jön létre, onnan indulva egyfajta kulturális körút épülne ki. (MTI)

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

„Szabadulás nélkül”

Az Érd és környékéről a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt honfitársaink emlékére rendezett tudományos előadói ülés után a Magyar Földrajzi Múzeumban e sokatmondó frappáns címmel nyílt meg 2015. október 21-én egy időszaki tárlat. Kurátora Lendvai Timár Edit, a múzeum munkatársa volt. A kiállítást az országosan is kirívó számú, mintegy 3 ezer fő elhurcolt miatt különösen indokolt volt Érden megrendezni. Az elszenvedők közül ugyan már csak kevesen élnek, de a rokonok, akik nagy számban jelentek meg a rendezvényen, nagyon hálásak voltak, hogy végre őszintén szólhattunk szeretteik elhurcolásáról, szenvedéseiről, értelmetlen halálukról. Érden 1945. január 6-án házakból, majd 8-án a vásártérre kirendelve a környék munkaképes, 16–60 éves férfilakosságát málenkij robot és bumáska (igazolás) ürügyével törbe csalva orosz katonák elhurcolták. Sorsuk szovjet hadifogolytáborokban való többéves sínylődés, halál vagy megbetegedés, testi-lelki megrokkolás lett. Kálváriájuk tudományos megvilágítása és az előttük való tiszteletadás, erkölcsi kárpótlás volt a konferencia és kiállítás célja.

A múzeum munkatársain kívül rangos előadók ecsetelték a téma különböző oldalait. Kiemelkedett közülük dr. Bognár Zsolt történész „Málenkij robotra” hurcolás a Kárpát-medencében című előadása. Más helyekről, Ceglédre (dr. Jójárt György), Tápiószentmártonból (dr. Dusek László), Tárnokról (dr. Muskovics Andrea) is érkeztek előadók, akik az ottani eseményekről beszéltek, ezáltal a konferencia országos jelleget öltött. Az előadások kiadványban történő megjelentetését is tervezik.

Történelmi összefüggésekbe állítva a helyi eseményeket, az előadások rávilágítottak az elhurcolások feltételezett okaira (Budapest ostromának elhúzódása miatt a védősergély és hadifogoly létszám felnyitása civilek pótlásával Malinovszkij marsall részéről, oroszországi munkaerőhiány pótlása, élő erővel való kárpótlás, büntető szándék, túlkapás stb.). Bemutatta a kiállítás az orosz légerekek rendszerét és a magyar áldozatok elhurcolásának útvonalát Baján, Temesváron át az oroszországi táborokig. Utalt a kiállítás az oda vezető út során különböző betegségekben, pl. tifuszban elhunytak nagy számára is.

A kiállítás másik része visszaemlékezések és fotók, tárgyi anyagok alapján mutatta be a táborok sanyarú életkörülményeit. A visszaemlékezők leírásaiból kitűnt, hogy mínusz 30–40 fokban kellett dolgozzanak, fűtetlen barakkokban aludniuk, jóformán csak üres vagy káposztával, lucernával, csalánnal, borsóval ízesített levest, esetleg herepörköltet fogyasztva kellett túlélniük a többéves fogságot, amely alatt tetvésségtől sem tudtak megszabadulni. Sokan súlyos betegen tértek haza, és nem sokkal később itthon hunytak el. Belógatott lepleken próbálták a rendezők a fogságba

Részlet a kiállitásból

kerültek neveit teljességre törekvően felsorolni. A látogatók aktivitására is számítva gyűjtőláda várta az elhurcoltak neveit kiegészítő rokonok információit, adatait.

Egy tablón a szabaduláskor kiadott dokumentumokból láthattunk egy kollekciót (orosz, magyar nyelvű közigazgatási iratok, pártterjesztések, orvosi igazolások, levelező lapok stb.). Végül bemutatta a kiállítás azokat az emlékműveket, amelyeknek helyben vagy távolabb érdeke vonatkozásaik vannak. Jellemző, hogy a legkorábbiakat – még az 1990-es rendszerváltozás előtt – az egyházak keretén belül állították, a hivatalos önkormányzati vagy egyéni emlékművek csak később jöttek létre.

A vendégkönyv meghatározó bejegyzései tanúsítják, hogy a kiállítás, amely a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült. A nagy érdeklődésre való tekintettel az eredetileg időszaki kiállítást a múzeum állandóvá minősítette.

Kovács Sándor

TERMÉS

Hány Békés megyei települést említ a százdi alapítólevel?

Mintegy 950 évvel ezelőtt, 1067 körül foglaltatta írásba Aba nembeli Péter ispán (comes) a Szűz Máriának szentelt százdi (Zasty; Zasty) apátság létesítéséről szóló alapítólevelét. Ez az okirat mára már csak átirat formájában maradt ránk,¹ amit 1267-ben IV. Béla (1235–1270) király adott ki a kolostor patrónusa, Aba nembeli Artolf fia, Prügy (Pued) ispán² kérésére. Létezik olyan föltevés, miszerint a *Képes Krónika* Salamon (1063–1074) király és Géza herceg közötti, 1074 elején vívott kemeji csata leírásában szereplő „Salamon Péter nevű vakmerő” vitéze, akit „ebben az ütközetben a Vecellinus nemzetségből való Márton fia, Opus, a híres vitéz párviadalban legyőzte”,³ azonos a százdi monostoralapító Péterrel.⁴ Ennek azonban ellentmond a krónika folytatása, melyben az áll: „a győzelem után a király Thoroydnál [Tokaj] átkelt a befagyott Tiszán, és Péter fiának udvarházánál szállt meg”.⁵ Az alapító ugyanis – miután nem volt fiú utóda⁶ – örökösként csupán Magna nevű lányát, illetve annak fiát említi az oklevélben.⁷ Más elképzelés szerint az alapító Aba Sámuel (1041–1044) király testvére volt,⁸ amit akár alá is támaszthatna – ez esetben egy hajlott korú ember – okiratának néhány végrendeleti jellegű eleme. Mégis hihetőbb inkább az – miután ő rendelkezett az Árpád-házi anyja vélhetően jegyajándékul, esetleg leánynegyedként kapott Pest környéki birtokai fölött is –, hogy ő valójában a kavar törzsfőből lett uralkodó gyermeke volt,⁹ aki a szabolcsi várbelieknek tett adományából kiindulva, akár szabolcsi ispán is lehetett.¹⁰ Az alapító kilétét illető bizonytalanság ellenére annyi leszögezhető: az Abák a nemzetségek sorában az elsők voltak az apátságok állításában. Aba Sámuelhez kötődik Sár (Abasár) – ahol el is temették – és Debrő (Feldebrő) monostora. A folytatást az 1067 körül, Péter által emeltetett százdi jelentette, amit az utódok jóvoltából még követett a széplaki és a prügyi is.¹¹

A korstílus szerint feltehetően nyugati tornyos, háromhajós templom lehetett a százdi is,¹² ami kiegészült a kolostorszárnnyal. A szerzeteseket a kor szintjéhez képest gazdagon ellátta az alapító „szántóföldekkel, legelőkkel, rétekkel, föld- és szőlőművesekkel, szarvasmarhakkal, juhokkal, igavonó barmokkal, disznókkal, méhekkal és a többi szükséges dolgokkal”. Majd hozzáfűzi: „Mi hárman, testvérek falvakat birtokoltunk, s ezeknek harmad részét, amely engem illet, teljes egészében ennek a monostornak adományoztam.” Szám szerint 20-at, amelyek vagy ősi jogon illették meg őt, vagy pedig Salamon királytól és Géza hercegtől nyert új szerzeményei voltak. Olykor megosztva egy-egy birtokrészt juttatott

¹ MNL OL DI. 7.

² Oklevéltár. (Szerk.: *Csorba Csaba*.) Az oklevél latin nyelvű szövegét közli *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. I. köt. Pest, 1860. 24–27. o. Fordította: *Tóth Péter*, az alapítólevelét historiáját írta: *Csorba Csaba*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Tiszakeszi Általános Iskolájának közös kiadása, Miskolc, 1986. 5. o.

³ *Képes Krónika*. Fordította: *Bellus Ibolya*. (Későbbiekben: KK) Helikon, Békéscsaba, 1987. (118) 32. o.

⁴ *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana. I. köt. Történelmi rész. Pest, 1870. 103. o.; *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára, Budapest, 1959. 39. o.

⁵ KK (119) 32. o.

⁶ A magyarok krónikája. (Szerk.: *Glatz Ferenc*.) (Későbbiekben: MK) Officina Nova, Budapest, 1995. 62. o.

⁷ Oklevéltár i. m. 7–8. o.

⁸ *Foltin János*: A zasty apátság. Eger, 1883. 39. o.

⁹ *Györffy György*: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1983. 286. o.

¹⁰ *Foltin J.* i. m. 43. o.

¹¹ *Kristó Gyula*: Tatárjárás előtti bencés monostorokról. In: Századok. (Felelős szerk.: *Pál Lajos*.) 138. évf. 2004/2. szám. 409, 405.

¹² *Csorba Csaba*: A százdi alapítólevelét historiája. In: Oklevéltár i. m. 12. o.

még Magna nevű lányának és annak Heche (Hecse) nevű fiának, valamint a rokonainak és a szabolcsi várnépnek is.¹³ Összesen így 22 birtok fölött rendelkezett.

A Salamon király, Géza és László hercegek, Dersy (Derzs/Dezső) esztergomi érsek,¹⁴ Jeromos és Elek püspökök, Rodovan (Radvány) nádorispán, továbbá nyolc ispán által tanúsított alapítólevél¹⁵ számos értékes adattal szolgál. Nemcsak történelmi ereklye, hanem értékes nyelvemlék is, hisz számos település első írásos említése is megtalálható benne. Mivel az akkori írástudó papok-szerzetesek csak nagy nehézségek árán tudták leírni a latinra szinte lefordíthatatlan magyar hely- és személyneveket, ez alaposan megnehezítette az azonosításukat. E téren azonban napjainkra mind hitelesebb kép kezd kirajzolódni. Néhány esetben viszont megfigyelhető, hogy az alaposabb vizsgálódást nélkülözve, jobbra csak az alaki hasonlóság alapján mondják el egy-egy településről, hogy azt az 1067 körül keletkezett százdi alapítólevél említi.

Az azonosítás nehézségét mindenekelőtt maga Százd példája érzékelteti. A Szent Benedek-rendi kolostor emléke ugyanis olyannyira elenyészett, hogy már a XIX. században hosszas viták folytak arról: hol is állhatott. Ebben közrejátszott az is, hogy hajdan több Százd nevű falu létezett. Így pl. a Léva környékén lévő Százd (1261: Zazd, jelenleg szlovákiai Szadice), ahol a XIII. században premontrei kolostor épült;¹⁶ vagy a Zagyva vizétől kerített, a Bicske nemzetség birtokában állt Százd (Zazth),¹⁷ ma Újszász. Fényes Elek 1851-ben Tiszakeszivel kapcsolatban említette, hogy: „A Tálló tó felett meglehetősen emelkedett dombon állott hajdan Százd falu, melynek templom s épületromait az ekék ma is felszaggatják.”¹⁸ 1870-ben viszont míg Haan Lajos Zastyt Újszásznak vélte,¹⁹ addig Foltin János 1883-ban egy egész könyvet szentelt annak, hogy a százdit a szabolcsi nagyhalászi monostorral azonosítsa.²⁰ Nyilván ez utóbbi is közrejátszott abban, hogy az 1900-ban megjelent Szabolcs vármegyéről szóló monográfiában említették a – tévesen Gutkeled nembelinek mondott – Péter ispán alapította százdi monostor történetét.²¹ Borovszky Samu azonban 1909-ben – immár Aba nembelinek nevezve az alapítót – úgy írja, hogy hajdan Tiszakeszi mellett létezett Százdmonostora.²² A Borsod-Miskolci Múzeum 1922-es, és Lengyel Andor 1935-ös ottani ásatásai²³ után az egy kora középkori település és egyház maradványait észlelő Balás Vilmos 1965-ben végzett feltárását²⁴ követően vált mára a legelfogadottabb nézetté, hogy a százdi apátság a Tiszakeszitől 2 km-re lévő Százd-sziget területén állhatott.²⁵

Az adománybirtokok közül elsőként említett prédiüm, Scenholm biztosan azonosítható a Heves megyei Szihalommal.²⁶ A leírás szerint délebbre található Fancsalmező prédiüma (Fonsol Fenerie) és a Nagykerek-erdő (Nogkerekü). A következő prédiüm az Ondava partján fekvő Szürnyeg²⁷ (Scyrnik; ma a szlovákiai Sirník). A legnagyobb birtoktestet a tiszántúli Hortobágy (Chartybak) falu jelentette.²⁸ En-

¹³ Oklevéltár i. m. 5–7. o.

¹⁴ Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. köt. (Főszerk.: Székely György.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 876. o.

¹⁵ Oklevéltár i. m. 8. o.

¹⁶ Virter Ferenc: Hont vármegye községei. In: Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. (Szerk.: Borovszky Samu.) Budapest, 1906. 65. o.

¹⁷ Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. MTA, Budapest, 1900. (Nap Kiadó Bt.) 1995. 264. o.

¹⁸ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. II. köt. Pest, 1851. 57. o.

¹⁹ Haan L. i. m. 124. o.

²⁰ Foltin J. i. m. 152–163, 174. o.

²¹ Ifj. Reiszig Ede, rev. Borovszky Samu: Szabolcs vármegye története. In: Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. (Szerk.: Borovszky Samu.) Budapest, 1900. 402–409. o.

²² Borovszky Samu: Borsod vármegye története a legrégebbi időktől a jelenkorig. MTA, Budapest, 1909. 21. o.

²³ Szabó Ferenc: Borsod megye Árpád-kori templomai. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-Egyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai. (Igazgató: Gerevich Tibor.) Miskolc, 1936. 8–9. o.

²⁴ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 805. o.

²⁵ F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társas káptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. Pytheas, 2000. 60. o.

²⁶ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 807. o.

²⁷ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 757. o.

²⁸ MK 62. o.

nek szomszédságában áll Tiszacsege (Ceda), mely falu földjét fele-fele arányban megosztva kapta az apátság és az alapító Magna nevű lánya. Ennek közelében terülhetett el az unokájára hagyott Fancsal-föld (terra Fonsol). Majd a mára Gávavencsellő részét képező Vencsellőről (Wensellew) szól az oklevél, melynek földje nagyobbik részét Péter ispán rokonai, a kisebbiket a közeli szabolcsi (Zobolchy-i) vár népei kapták. Újabb adomány a szabolcsi várbirtokot jelentő Timár (Tymar), valamint Rakamaz (Rakamoz) közötti Vencse (Wense) nevű föld is a Tokajról (Kuurew) Szalacs (Zoloch, jelenleg a romániai Sălacea) felé vezető nagy út mellett.²⁹ A Szerencs melletti Bekecs (Bekech) földje utáni újabb prédiумok: a felső-tiszai Dombrád (Damarad), Hajdú-Biharban a Hajdúböszörményhez tartozó Pród (Prouod) és a Felső-Tisza mentén található Zsurk (Suruk). Ezeket követi a szamosháti, szolgáltató népek lakta Kisszekerés (Zekeres) és a nyírségi, szintén prédiум, Levelek (Leveluky). A monostortól nagyobb távolságban lévő adományok: a mára Budapest kerületeit képező Rákoscscaba (Chabarakusa) és az egykori településre emlékeztető Gubacsi utat magában foglaló Pesterzsébet (Gubach), illetve a délebbre elhelyezkedő Alsónémedi (Nywyg) prédiумok.³⁰ Innen ismét a Tisza vidékére tér vissza a felsorolás: előbb Taktaszada (Zalda) prédiумot, majd – Ladan, más közlés szerint Lodan³¹ (olvasata: Ladan) és Scegholm (olvasata: Szeghalm) prédiумok után – utolsóként említik a vélhetően mára Sajtószentpéterhez tartozó Dsnokpuszta (Dsnuky) nevű egykori falut.³²

Az alapítólevélben szereplő Bekech, Ladan és Scegholm településekkel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a megye történetírásában ezeket a településeket Békésbe tartozók közé sorolták. A gondolat Haan Lajostól származik, akinek 1870-ben megjelent művében a százdi alapítólevéllel kapcsolatban olvasható, hogy a Körösök vidékéről „*Békés, Ladány [Körösladány], Szeghalom egy részét Péter gróf a zásty apátságának adományozta.*”³³ Körösladánnyal kapcsolatban jegyzi meg: „*Első tudvalevő birtokosa és így a Nadányiaknak egyik valószínű őse volt a főispánok közt már említett Péter gróf, ki a zásty apátságot alapítván 1067 eszt. erre ruházta ladányi birtokának egy részét is, nevezetesen öt halastavat és hét ekényi földet. Az alapító levélben még pusztának (praedium) nevezetik.*”³⁴ Szeghalommal kapcsolatban pedig megjegyzi: „*Az okmányban Szeghalom pusztának nevezetik, de másrészt említettnek lakói is, kik a zásty apátságra évenként némi adót voltak kötelesek fizetni.*”³⁵

A Haan Lajos szerint Békés megyeinek tartott települések közül míg Bekech 'terra', azaz 'föld' megjelöléssel fordul elő az alapítólevélben, Scegholm és Ladan 'praedium'-ként szerepel.³⁶ A prédiум azonban a XI. században nem pusztát, hanem olyan majorságyszerű földesúri gazdasági telepet, üzemet jelölt Magyarországon, melyet a földesúr maga tartott fenn, ahol saját eszközeivel folytatott mezőgazdasági termelőmunkát alapján véve rabszolga-szolgáállapotú vagy legalábbis rabszolgaeredetű munkaerővel.³⁷ Az pedig, hogy Péter ispán a Nadányiak őseként Békés, Körösladány és Szeghalom birtokában lett volna 1067 táján, nehezen valószínűsíthető. A Nadányiak Borsa nembeli felmenői ugyanis csupán 1245–1247 körül nyerték el Körösladányt.³⁸ Szeghalmot viszont csak 1642. december 6-án, Csáky Istvántól vette zálogba 700 tallérért Nadányi Mihály.³⁹ Békésen pedig a nemzetségnek, illetve családnak sohasem voltak jószágai. Az alapító sem lehetett Borsa, sem Gutkeled vagy más nembeli, hisz az 1267-es átirat új bevezető indoklásából világosan kitűnik, hogy a százdi monostor feletti kegyúri jogot

²⁹ Oklevéltár i. m. 7. o.

³⁰ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 804–805. o.; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 98, 525, 184, 586–587, 344–345, 379, 537, 248, 50. o.; Budapest történetének okleveles emlékei. (Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte: Gárdonyi Albert.) Budapest, 1936. 101. o.

³¹ Ifj. Reiszig E. i. m. 402–409. o. (A közölt alapítólevél latin eredetijében és Királyffy Ödön magyar fordításában: „Lodan” szerepel.)

³² Foltin J. i. m. 104. o.

³³ Haan L. i. m. 18. o.

³⁴ Haan L. i. m. 230. o.

³⁵ Haan L. i. m. 292. o.

³⁶ Oklevéltár i. m. 3.

³⁷ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 47. o.

³⁸ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. (Szerk.: Szabó Ferenc.) Békéscsaba, 1981. 34–35. o.

³⁹ Karácsonyi János: Békésvármegye története. II. köt. Gyula, 1896. 295. o.

Aba nembeli Prügy ispán gyakorolta,⁴⁰ ami a nemzetség, a család tulajdon- és átörökíthető jogát (ius proprium et hereditarium) képezte.⁴¹

A haani elképzelés leggyöngébb láncszemét Bekech Békessel való azonosítása jelentette. Maga a szerző úgy mutatja be, hogy: „Békésmegyének legrégebb és a hajdankorban kétségen kívül legtekintélyesebb helye, mint melytől az egész megye nevét kapta.” A megye első székhelye és maga „A vár a legrégebb időkben a korona birtoka volt s jó védelmi állapotban tartatott.”⁴² Ezek után úgy véli, hogy Géza herceg kiszakított egy részt Békés földjéből, amit Péter ispánnak, ő viszont a százdi monostornak adományozott. Igazolásul pedig az Alföld síkján elhelyezkedő településre rá kívánta erőltetni⁴³ az alapítólevél dombos, völgyekkel tagolt, gyógyvizekről és egy nagy hegyről szóló határleírását.⁴⁴ Ez azonban már a XIX. század vége felé elutasításra talált, rámutatva, hogy az valójában Bekecsre vonatkoztatható.⁴⁵ Itt húzódik ugyanis a Szerencsi-dombság öt egymással párhuzamos, észak–déli irányú, völgyekkel tagolt dombsora,⁴⁶ miként ismert még a gyógyhatású sósvíze és iszapfürdője is,⁴⁷ ami a XIX. század végéig működött. Az okirat „nagy hegyre” („magnum montem”) való utalása pedig – amit Haan Lajos a békési „feltűnő magasságú vásártéri halomra” vetített⁴⁸ – valójában a Bekecs északi oldalán magasló Nagy-hegy (516 m), amit a helybeliek Bekecsi-hegynek hívnak.

Haan Lajos műve után 1896-ban született meg Karácsonyi János monográfiája, amelyben már egyetlen Békés megyei települést sem nevezett meg a százdi monostor tartozékaként. A XX. században aztán ismét a felszínre tört a haani gondolat, de már csak Körösladányra és Szeghalomra korlátozódva. Borovszky Samu 1909-ben – Zemplén megyét kihagyva – úgy közli, hogy az alapító „1067 körül Szent Benedek itt [Százdon] tartózkodó fiait Borsod, Szabolcs, Békés és Pest vármegyében tömérdek birtokokkal gazdagította”.⁴⁹ A köztudatban az elképzelés hihetőségét tovább fokozta, hogy Körösladány és Szeghalom nemcsak az okiratban szerepel egymás mellett, hanem földrajzilag is szomszédosak. A Haan Lajos nyomdokain járó Szeghalmy Gyula 1936-ban Körösladánnyal kapcsolatban azt írja: „Kora egyivású Szeghalomával. Történetének főbb eseményei is ugyanazok”,⁵⁰ de a valóságban nagyon is eltérő a múltjuk. Körösladányt a korai források mindig Nadan vagy Nadany alakban említik, mely helynév szláv személynévi eredetű, de magyar névadású.⁵¹ Az elnevezés kizárólagosságára utal az is, hogy a birtokközpontra váló település helynévéről nyerte a Borsa nemzetség 1329-től Nadányi családnéven feltűnő ága is a nevét.⁵² A magyar nyelv történetében lejátszódó folyamat, az ún. lambdacizmus következtében, amikor is az ’n’ hang több esetben fölcserélődött az ’l’ hanggal,⁵³ elsőként csupán 1466-ból ismert a település Ladan/Ladány alakban is felbukkanó neve.⁵⁴ Körösladány helynévének ilyenféle változása viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy különbséget tegyünk a Nadányból lett Ladány és az eredetileg is Ladan/Ladány nevet viselő helynevek között, amelynek Györffy György szerint egy kavarr törzsnév,⁵⁵ más vélemény szerint viszont a régi magyar Loudan, Laudanus személynév az előzménye.⁵⁶

⁴⁰ Oklevéltár i. m. 5.

⁴¹ Foltin J. i. m. 33–34. o.; Kollányi Ferenc: A magyar kegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest, 1906. 166–180. o.

⁴² Haan L. i. m. 121, 123. o.

⁴³ Haan L. i. m. 124–125. o.

⁴⁴ Oklevéltár i. m. 7. o.

⁴⁵ Foltin J. i. m. 42. o.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 804–805. o.

⁴⁶ Frisnyák Sándor: Tájak és tevékenységi formák. Földrajzi tanulmányok. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. 2. Miskolc, Nyíregyháza, 1995. 8–9. o.

⁴⁷ Vende Aladár: Zemplén vármegye községei. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Szerk.: Borovszky Samu.) Budapest, 1905. 24. o.

⁴⁸ Haan L. i. m. 125. o.

⁴⁹ Borovszky S. i. m. 21. o.

⁵⁰ Szeghalmy Gyula: A szeghalmi járás községei. In: Békés vármegye. (Szerk.: Márkus György.) Budapest, 1936. 389. o.

⁵¹ Kiss L. i. m. 358. o.

⁵² Karácsonyi J.: Békésvármegye... i. m. III. köt. 101–102. o.

⁵³ Szabédi László: A magyar nyelv őstörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 271–272. o.

⁵⁴ Biró Ferenc: Körösladány helynevei. Liceum Kiadó, Eger, 1999. 27. o.

⁵⁵ Györffy György: A magyar törzsi helynevek. In: Névtudományi vizsgálatok. Budapest, 1960. 28. o.

⁵⁶ Kiss L. i. m. 301. o.

Mindenekelőtt ez irányítja a figyelmet arra, hogy fenntartással kell fogadni az alapítólevélben szereplő „Ladan/Lodan” Körösladánnyal való azonosítását.⁵⁷

A történeti adatokból az deríthető ki, hogy Vata 1046-os pogánymegmozdulását követően elnéptelenedett Körösladány királyi birtokba került. Oda az uralkodó vagy a herceg legkorábban 1048-ban, esetleg később besenyő fegyvereseket telepített le. Erre utal az a XVIII. századi átiratban fennmaradt okirat, mely szerint 1245–1247 táján a Borsa nembeliek kapták a „*Nadány nevű pusztát egyházat, amely egykor a besenyőké volt, [és] Békés megyében feküdt.*”⁵⁸ Vata bukása után – már Csolt nemzetségnevet viselő⁵⁹ – utódai kezén hagyott birtokokat övező számos Besenyő, valamint több törzsi helynevű fegyveres telep létesítését Vata maradványainak fűken tartása, az uralkodói hatalom biztosítása indokolta, ami szintén ellentmond annak, hogy Körösladány az Abák, ezáltal a százdi monostor kezére került volna.⁶⁰ Miután pedig fegyveres teleppé vált, így semmi esetre sem lehetett prédiüm, ahogyan Ladant az okirat említi.

Körösladány a tatárjárás után ismét elnéptelenedett. Ennek előzményét abban kereshetjük, hogy a fegyveres szolgálattal tartozó besenyők már a XI. században a nádorispán fennhatósága alá kerültek.⁶¹ Minden bizonnyal a körösladányiak is ott pusztultak 1241-ben az őket is hadba hívó Tomaj nembeli Dénes nádor vezetése alatt álló, a Vereckei-hágót (Orosz-kaput) védő csapatok soraiban, akik az utolsó szálig elvéreztek a betörő Batu kán vezette fősereggel szemben.⁶² A tatárjárás idején tehát újfent lakatlanná vált Körösladányt és környékét a dúlást követő néhány év múltán szerezte meg a Borsa nembeliek egyik ága, a Nadányiak ősei.⁶³ Ez azért is érdemel figyelmet, mert a tatárjárás időszakában pusztulhattott el a százdi monostor is, ami Prügy ispánt arra készítette, hogy az alapítólevelet 1267-ben megújíttassa. Nyilván azzal a céllal, hogy az apátság birtokait kegyúri jogon visszaszerezze.⁶⁴ A források ugyanis a személye által képviselt Aba nembeli Bodrogheresztúri ágat, valamint a velük rokon Debrői ágat még 1352-ben is úgy nevezik meg mint a százdi és a későbbi alapítású prügyi monostor kegyurait.⁶⁵ Ezek ismeretében pedig joggal vetődik fel a kérdés: ha az Abák tulajdonában állt Körösladány, akkor miért nem őket erősítette meg annak birtokjogában az uralkodó, IV. Béla, miért egy új nemzetséget.

Györffy György történeti földrajza, amely nem említi Körösladányt a százdi adománybirtokok között, Szeghalom esetében már csak föltételelesen szól annak lehetőségéről: „1067-ben [Aba nb.] Péter ispán feltehetőleg ezen Szeghalom birtokot adta a százdi apátságnak.”⁶⁶ Kristó Gyula viszont, aki szintén kihagyja Körösladányt, Szeghalmot egyértelműen Aba, illetve százdi adománybirtoknak mondja: „Péter 1067 körül alapított százdi monostorának adományozta a Békés megyei Szeghalmot. Szeghalom nyilván nem lehetett Péter comes ősi szállásbirtoka, hiszen 1046. Vata bukása után a békési terület – mint általában a lázadó vezérek domíniuma – a király kezébe került, s tőle kaphatta Péter Szeghalmot, aki továbbadományozta azt az egyháznak.”⁶⁷

Az Abák részére történt adományozás azonban egyszerű fikció az alapítólevélben szereplő Scegholm helynév alapján, amit nem támasztanak alá valós adatok. Forrásokkal igazolható ugyanis, hogy még a százdi monostor főnnállása idején Szeghalom a Smaragd nemzetség tulajdonába került. Birtoklásának kezdetét 1208-ra tehetjük, amikor Smaragd bihari ispán volt. Az utóda, Smaragd nembeli Egyed ispán pedig 1258-ban a zsámbéki premontrei kolostornak adományozta a szeghalmi Körös melléli földeit, a kúriahelyét és a körösi malomhelyét, de a település többi részén Smaragd nembeli

⁵⁷ Kazinczy István: Nadány. Körösladány története a kezdetektől az Árpád-házi királyok uralkodásáig. Körösladány, 2002. 172–172. o.

⁵⁸ Kristó Gy.: Békés megye... i. m. 35. o.

⁵⁹ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 404–405. o.

⁶⁰ Kazinczy I. i. m. 173–174.

⁶¹ Kordé Zoltán: Besenyők az Árpád-kori Magyarországon. História. (Szerk.: Glatz Ferenc.) XIII. évf. 1991/2–3. szám. 9. o.

⁶² Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-házi királyok kihalásáig. In: Magyarország hadtörténete. I. köt. (Szerk.: Boros József.) Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1985. 43. o.

⁶³ Kazinczy I. i. m. 191–193. o.

⁶⁴ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 805. o.

⁶⁵ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 51. o.

⁶⁶ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 513. o.

⁶⁷ Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. I. köt. A honfoglalástól 1715-ig. (Szerk.: Szabó Ferenc.) Békéscsaba, 1967. 26, 21–22. o.

Sumrakus (Somrákos) fiai, a geregmezei Veérek még 1330 körül is birtokosok voltak,⁶⁸ miként a vele egy birtoktestet képező Csökmön, Irázon és Bökényen is.⁶⁹ 1398-ban aztán pártütésben való részvétel miatt elkobozta tőlük Zsigmond (1387–1437) király a szeghalmi uradalmat, amit 1405-ben Maróti János macsói bánnak ajándékozott.⁷⁰ Mindezek ismerete viszont alapjaiban kérdőjelezi meg az Abák itteni birtoklásának lehetőségét is.

Az alapítólevél a kolostornak juttatandó adományt is részletezi Scegholmmal kapcsolatban: „*Szolgákat rendeltem, akiknek szolgálata ez lesz: minden évben adnak két ökröt, négy köből bort – adtam ugyanis szőlőt szőlőmunkással együtt –, mindenki négy köből sert, 10 kenyeret, egy tyúkot és két telek egy libát.*”⁷¹ A rendelkezésben a legfurcsább a borról, a szőlőmunkásról szóló rész. Hisz a XI–XIII. századra kezdtek körvonalazódni azok a vidékek, amelyek kiváló borokat teremtek.⁷² A természeti adottságai miatt Szeghalom – ahol csak a XVIII. századtól ismert a szőlőművelés meghonosodása⁷³ – nem tartozott ezek közé. Ez újabb kérdést vet föl, hogy akkor miért éppen a Sebes-Körös mentére küldte volna a vincellérét Péter ispán.

A haani gondolat és azt valamilyen mértékben elfogadó követőinek véleménye egyháztörténeti szempontból is ellentmondásba ütközik. A veszprémi, esztergomi, győri valamint az erdélyi egyházmegyék alapítását követően Szent István (1000/1001–1038) király egyházszervezésének második hullámához, az 1009 körüli időre tehető a pécsi, kalocsai és a Szent János evangélista oltalmába ajánlott egri püspökség fölállítása. Utóbbinak alapítását az uralkodó lánytestvére és a nádorispánná lett kavar törzsfő, Aba Sámuel házasságkötésével lehet kapcsolatba hozni.⁷⁴ Területe a kavar szállásokon túl kiterjedt az ország északkeleti és az Alföld déli részeire is, Ajtony territóriumának határáig.⁷⁵ Valószínű még az is, hogy a későbbi alapítású, de 1075-ben már biztosan létező váci püspökség területe kezdetben az egri egyházmegyéhez tartozott.⁷⁶ A Boldogságos Szűz Máriának szentelt bihari püspökség létrehozásával kapcsolatban fölmerül, hogy Szent István uralkodása vége felé, esetleg Vata 1046-os pogánymegmozdulása után szervezték önálló egyházmegyévé, illetve vármegyévé. Az adatok szerint az 1050-es években – tehát a százdi monostor létesítésekor – már állt.⁷⁷ A püspökség másodlagos alapításáról vall, hogy nem ért az országhatárig, s hogy területét úgy szakították ki az egri egyházmegyéből, hogy a Zaránd megyei zombolyai (pankotai) esperesség továbbra is az egri egyházmegye fennhatósága alatt maradt.⁷⁸ I. András (1046–1060) király idején – tehát már a monostoralapítás előtt – hat esperességből állt: a nyíri/bihari, kalotai, homoródi (Biharban), békési, szeghalmi (Békésben), köleséri (Bihar és Zaránd között megosztva). A szeghalmiól északra fekvő, Berettyón túli szerepi részt viszont a későbbi adatok a szabolcsi esperességhez tartozónak mondják.⁷⁹

Szükséges megemlíteni, hogy míg a királyi alapítású monostorok az esztergomi érsekség alá tartoztak, addig a magánalapításúak az adományaikkal együtt annak az egyházmegyének a részeit képezték, amelyben a kolostor feküdt.⁸⁰ Százd az egri püspökség tartozéka volt. Ennek figyelembevételével Békés mellett, a Sebes-Körös menti Szeghalom sem lehetett százd adománybirtok, hisz a bihari egyházmegyéhez tartozó esperesi székhely volt, ahová a pápai tizedet is fizették. Ráadásul az alapítólevél szerinti prédiüm sem lehetett, mert annál egy eperesi központnak jelentősebb településnek kellett lenni.

⁶⁸ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 513. o.; Karácsonyi J.: Békésvármegye... i. m. III. 157. o.

⁶⁹ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 497, 513. o.

⁷⁰ Karácsonyi J.: Békésvármegye... i. m. III. köt. 157. o.

⁷¹ Oklevéltár i. m. 8. o.

⁷² Magyar néprajz. II. k. Gazdálkodás. (Szerk.: Paládi-Kovács Attila.) Szőlőművelés és borászat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. 530. o.

⁷³ Dóka Klára: A Körös- és Berettyó-völgy gazdálkodása az ármentesítés előtt és után. Közlemények 10. Gyula, 2006. 71, 72. o.

⁷⁴ Koszta László: A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből. (Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc.) Szeged, 1996. 110. o.

⁷⁵ Koszta László: A kereszténység kezdetei és az egyházi szervezés Magyarországon. In: Az államalapító. (Szerk.: Kristó Gyula.) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 185. o.

⁷⁶ Koszta L.: A keresztény egyházszervezet... i. m. 110–111. o.

⁷⁷ Kristó Gyula: Tájsemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 65. o.

⁷⁸ Kristó Gy.: Békés megye... i. m. 18. o.

⁷⁹ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. 494–497, 502. o.

⁸⁰ Szovák Kornél: A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Pannonhalma, 2001. 35–47. o.

adományozott Taktaszada és Bekecs. Ehhez kapcsolódott Prügytől délre, a Tisza bal partján fekvő Dada (Tiszadada), illetve a jobb parti Csobaj, melyek szintén ősi Aba birtokok voltak.⁸⁸ Az utóbbival szomszédos Ladány, azaz a mai Tiszaladány,⁸⁹ aminek alapján nem lehet kétséges, hogy ez lehetett az a Ladan prédium, amit a százdi bencések kaptak, melyet az alapítólevél mindjárt a közeli Taktaszada után említ. Az írott forrásokban csak később hallunk újból róla. Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben mint az egri püspökség szabolcsi esperességének zempléni kerületéhez tartozó, Zemlénből Szabolcs megyéhez csatolt egyházas helyként szerepel.⁹⁰ (Az, hogy a váradi püspökség birtokába ment volna át, tévedés. A váradi konvent 1351. évi oklevelében szereplő Ladan nem Tiszaladány, hanem Püspökladány.⁹¹)

Bodrogkeresztúrtól délkeletre kereshetjük az okiratban jól körülhatárolt Vencse nevű földet, tőle északkeletre Vencsellőt (Gávavencsellő része). Bodrogkeresztúrtól északra pedig a Bodrog partján Szeg (ma Szegi), valamint a Bényei-patak melletti Felbénye (ma Erdőbénye) található, szintén régtől fogva voltak Aba jószágok. Ehhez illeszkedett Tuzsa és Kér (ma Abaújker),⁹² melyekhez szervesen kapcsolódott a Debrői ág tulajdonában lévő Pere, Szántó (ma Abaújszántó), Tállya, Rátka, és az Abák Tarjáni ágától megszerzett Golop.⁹³ Miként a birtokok elhelyezkedése, úgy a történeti adatok is azt támasztják alá, hogy a két ágat egészen közeli vérkötélék fűzte egybe, ami miatt az Aba nem e két ágából kerültek ki a százdi és prügyi apátság patrónusai. A Debrőiek csupán 1352-ben mondtak le a százdi és prügyi monostor kegyuraságáról miután a Keresztúriak rájuk hagyták a debrői völgyben lévő javait.⁹⁴ Ennek ellenére 1400-ban a nádor embere mégis Debrői István mestert iktatta be a százdi monostor birtokába, melyet még 1404-ben is említene.⁹⁵

⁸⁸ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 54. o.

⁸⁹ Kiss L. i. m. 646. o.

⁹⁰ Magyarország egyházi földleírása a XI. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. (Szerk.: Ortway Tivadar.) I. köt. Budapest, 1891. 181, 187, 192. o.

⁹¹ Bunyitai Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. 178. o.

⁹² Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 63. o.

⁹³ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 67. o.

⁹⁴ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek... i. m. 63. o.

⁹⁵ Szabó F. i. m. 8. o.

Mindezek után csupán Scegholm kérdése maradt nyitva. Mivel kizárólag olyan települést kell keresni az említettek közül, amely az Abák tulajdonában volt, egyetlen lehetőségként nem gondolhatunk másra, mint Szegre, azaz a jelenlegi Szegire (Sceg, Zegy⁹⁶), amely a közelsége folytán az alapítólevél Tiszaladány utáni felsorolásának is megfelel. A korai említés után a forrásokban csak később felbukkanó település északnyugati oldalán található ugyanis az a településnévhez illeszthető „holm”, vagyis az 1,625 hektárnyi, ma Várhegynek nevezett domb, melynek legmagasabb tengerszint feletti magassága 292 méter, ami mára a világörökség részét képezi.⁹⁷ A nevét arról a várról nyerte, amit valószínűleg a tatárjárást követően az Abák építettek oda, s ami 1315 és 1317 között Petenye fia Péter tulajdonában volt. Töle I. (Anjou) Károly (1301/1310–1342) király parancsára Ákos nembeli Mikcs bán foglalta el.⁹⁸ Maga a település 1317-ben részben még egyházi tulajdonban volt, amikor is az egri káptalan megszerzte az ottani bortized- és gabonadézsma-szedés jogát.⁹⁹ Részben viszont az Abák is birtokosok voltak benne, ugyanis 1327-ben a káptalan ítélkezett a Keresztúri család örökösödési ügyében.¹⁰⁰ Ez a Szeghalom, vagyis Szegi ráadásul olyan vidéken fekszik, ami alkalmas volt arra is, hogy a lakói az alapítólevélben kiszabott tartozások közül még bort is tudjanak szolgáltatni a monostornak, ahová az alapító szőlőmunkást is rendelt. Ezt a bortizedről szóló adaton túl még XIX. század eleji leírás is alátámasztja, mely szerint „a zsadányi [Hernádsadány, jelenleg a szlovákiai Žadaňa] és szegi borok legfűszeresebbnek tartatnak a hegyaljai borok közt”.¹⁰¹

Végül a címben fölített kérdésre, miszerint hány Békés megyei település neve szerepel a százdi alapítólevélben, a fentiek alapján határozottan kijelenthető: egy sem. Ez a véggkövetkeztetés egyben arra is rá kívánja irányítani a figyelmet, hogy milyen bizonytalan és kényes dolog az, ha csupán a helynevekből kiindulva kerül tárgyalásra egy település története, nélkülözve annak minden más adattal való egybevetését. A köztudatba mélyen beívódott tévedések kijavítása ugyanis meglehetősen hosszú időt vesz igénybe. Adott esetben immár másfél évszázadnál járunk.

Kazinczy István

Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban

Írásunkban a csábrági és szitnyai Koháryak közül a két István nevű családtaggal, apával és fiával kívánunk foglalkozni, akik után értékes nyelvi emlékek maradtak fenn. Nem kívánjuk megismételni a genealógiákból ismerteket, csupán azokat az elemeket szeretnénk kiemelni, amelyek az ő életükkel kapcsolatban fontosak voltak, s mindezeket kiegészíteni olyan adatokkal, amelyek új elemek, s kimaradtak vagy pontatlanok az eddigi leírásokban. A két nyelvemlék között körülbelül ötvenévnnyi különbség van. Témájukban is teljesen eltérőek. Az első egy *leltári hagyaték* I. István halála után, amely inkább nyelvéseti-nyelvtörténeti érdekesség. A másik pedig II. István *naplója*, amely inkább genealógiai szempontból került előtérbe a családi adatok pontosabbá tételéhez. Természetesen ez utóbbi is figyelemre méltó adalék a kor nyelvi megismeréséhez, valamint a családtagok életéről fennmaradtak kiegészítéséhez.

Koháry (I.) István 1616-ban született (apja báró Koháry Péter királyi személynök és hadvezér, anyja Kazy Borbála).¹ 1657-től Fülek² várának örökös várkapitánya, 1658-tól pedig Hont megye főispánja

⁹⁶ *Vende A. i. m.* 110. o.

⁹⁷ A nemzetközi egyezmény alá eső terület sorszáma: HUBN 10007, 275/2004.(X. 8.) Korm. Rendelet és a 45/2006. (XII. 8.) KvVM rendelet alapján különleges madárvédelmi terület (HUBN 20073). Tokaj-Hegyalja-Borvidék Világörökség része.

⁹⁸ Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Panoráma, Budapest. 1984. 76–77. o.

⁹⁹ Anjou-kori oklevéltár. IV. köt. (Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula.) Okmánytár, Budapest 1883. 680. o.

¹⁰⁰ Anjou-kori oklevéltár. XI. köt. (Szerk.: Almási Tibor.) Okmánytár, Budapest–Szeged, 2000. 613. o.

¹⁰¹ Magda Pál: Magyar országnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 282. o.

¹ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. Pest, 1859. 289–291.

² Fülek (ma: Fil’akovo Szlovákiában) a Losonci járásban található. Koháry István, a császár hűséges embere volt a vár kapitánya. Ostromakor kényszerből fel kellett adnia, s a törökök a várat fölrobbantották. A várost viszont nem teljesen égették fel, ezért sikerült abban a Koháryaknak egy kúriát, valamint egy barokk stílusú kastélyt felépíteniük. (Ez utóbbi az ún. Coburg-kastély, amely jelenleg gimnáziumként működik.) Ők építették újjá a templomot és a kolostort is 1694–1727 között, amely ma búcsújáráshely.

volt. 1664. július 19-én Léva mellett a törökök elleni harcban esett el.³ Első felesége divékújfalusi Újfalussy Éva volt. Gyermeük nem született, s azt sem tudjuk, hogy a neje milyen körülmények között és mikor halt meg. (A genealógiák nem egyértelműek ebben a kérdésben, néha őt említik ifjabb István anyjaként.) Második felesége gróf gyarmati Balassa Judit volt (* ?–†1711), akivel 1648. január 15–16-án kötöttek házasságot Bicsén.⁴ Ebből a frigyből hat gyermekük született. A Koháry család életrajzána leírói általában csupán négyről tesznek említést. Mindezt érdemes a hat utód nevét és a különböző – elsősorban családi – forrásokban fellelhető adatait a későbbiekben felsorolnunk.

Mint említettük, Koháry István Fülek várkapitánya volt, ezért családjával itt rendezte be állandó lakhelyét. Halála után, természetesen, a család tagjainak el kellett hagyniuk, hogy átadhassák azt a leendő új kapitánynak. Ez nagyon hamar megtörténhetett, s valószínűleg a csábrági⁵ vagy a szentantali⁶ birtokukra költözhettek. Erre utal a később Füleken leírt leltár, amely már nem tartalmazza a még élők személyes holmijait, ruhákat, a házvitelhez szükséges eszközöket, ékszereket, nagyobb pénzösszeget stb. Valamint az is, hogy a leltár elkészítésekor feltűnik: egyes tárgyak nem a szokásos, használati helyükön voltak, hanem valamilyen ok miatt egészen nem várható szobákban, helyiségekben voltak megtalálhatóak.

A hagyatéki leltárt a halálozást követően körülbelül két hét elmúltával, 1664. augusztus 4-én „Asszonyunk ő Ngának” kérésére végezte el két személy. Egyikük Báthory László, aki maga is Fülek várában lakott, ott volt kis kúriája, valamint Michalek Miklós, Nógrád megye későbbi szolgabírája. A feljegyzés teljes szövegét 1885-ben Thaly Kálmán tette közzé.⁷ Ez betekintést nyújt egy akkori főúri család életének mindennapjaiba. Nem célunk a teljes leltár felsorolása, csupán a legérdekesebb részeket és tárgyakat emeljük ki a sok közül a mai olvasónak.

Maga a kapitányi lakhely a következő nyolc helyiségből állt. A „úr háza” (szobája), amely az egyik legértékesebb helyiségnek tűnik. Ugyanis benne voltak az elhunyt főúr személyes holmijai is. Bútorok, az ágya matraccal, derékaljjal, vánkossal, paplan, lepedő. Fegyverek, pecsét, nádpálca, három óra (egyik mutatós, másik folyóóra vagy fővenyóra, azaz homokóra), esernyő, olló, két ezüst fésű és tűkörtökben. Ezekon kívül szőnyegek, képek, zászlók, lobogók, asztalfia tele levelekkel. Érdemes külön kiemelni a könyveit: egy *Biblia*, egy magyar krónika és két imádságos könyvecske. Úgy tűnik, csak ez a helyiség volt fűthető. Ugyan kályháról vagy kandallóról nem tesznek említést, de a tüzeléshez való kellékek mind e szobában voltak: két vasmacska, rézfüstölő, vasvilla a tűz kaparásához.

Az „Asszony házában” már teljesen más jellegű, és csak néhány holmi maradt. Asztalok, ágy, székecske, vadászathoz használt bélelt mente, süveg, nadrág. Egy tokban négy finczanum (findza, fül nélküli talpas csésze), iskatulyákban orvosságok, két gyertya, valamint egy hordó puska (?!). Külön ki kell emelnünk a díszes superlátot, az ágyhoz tartozó baldachint, függönyt. Egy könyvet is összeírtak itt, ez Istvánffy *A magyarok históriája* című, 1622-ből származó krónikája. Ebből a szobából nyílt egy kamrácska, ahol már összevissza voltak nem oda illő tárgyak, például két réz fazék, ráma stb.

A harmadik szobát úgy jegyezték le, hogy a „lányok háza”. A többes szám azért furcsa, mert Kohárynak csak egyetlen leánya volt, Judit. Itt volt található egy székecske, egy almárium (szekrény), selymek, liktárium (lekvár, gyümölcsíz, befőtt), szárított gyümölcsök. És újra olyan tárgy, amely egyáltalán nem idevaló volt: négy tekervényecske, azaz számszerj, a kor egyik legveszélyesebb fegyvere. Innen is nyílt egy kamrácska, amelyben csak egy diófából készült ágy volt. Arról sehol sem tesznek említést, hogy az őt fiú hol lakott, aludt. Talán már a vár katonái között volt a helyük?

Ezután következik a ház középpontja, a „palota”, azaz a díszterem, egyben az ebédlő. Funkciójából adódóan itt volt asztal, négy szék, tizenegy karszék, pohárszék. Csészek, metszett kristály üvegpalcok, aranyozott metszett üvegek, réz borhordó kondér, réz gyertyatartók, egy rézdob (ez az egyik hangszer, amelyről szó esik, a másikat lásd később). És bármilyen furcsának is tűnik, ebben a helyiségben írják össze latin elnevezéssel az éjjeliedényt, azaz a bilit. Egyéb, ide illő evőeszközökről, tányérokról, tállakról nem történik feljegyzés.

³ Eltemették Garamszentbenedeken (szlovákul: Hránský Beňadik) a bencés apátsági templom alatti családi sírboltban. Itt nyugszik a család legtöbb elhunyt tagja.

⁴ Nagybicse (szlovákul: Bitča) Losonctól nyugatra fekvő kisváros.

⁵ Csábrág, később Csábrágvarbók (szlovákul: Čabradský Vrbovok) Korponától 12 kilométerre található. Később ez volt a család nyári rezidenciája. A XIX. század elején hagyták el, s költöztek át véglegesen a kényelmesebb szentantali kastélyba, amely a honti uradalmak székelye lett.

⁶ Szentantál (szlovákul: Svätý Anton) Selmecbányától 5 kilométerre DK-re található. A település 1622-től lett a Koháryak birtoka. 1826-ban a Coburg család szerezte meg.

⁷ *Thaly Kálmán*: Báró Koháry István hagyatéki leltára. Történelmi Tár. Bp., 1885. 605–608.

A következő a palotából nyíló szoba. Itt volt a legtöbb nem odaváló tárgy: nagy sátor, régi sátor, asztal, székek, karosszék, fürdőkádacska, valamint 38,5 mázsa búza. Mindezeket a helyiségeket, ma már nem rekonstruálható formában egy folyosó kötötte össze, ahol csak egy vadászó hálóttal vettek nyilván tartásba.

Magán a főúri lakáson kívül szorosan hozzátartozott egy úgynevezett sütőház, ahol csak egy „sütőtekenő” volt, majd egy konyha, ebben két vasfazék, egy vízmelegítő és egy asztal volt már csak. Ide sorolhatjuk a négy pincét, amelyek közül egy volt a ház alatt több akó borral, a másik három a várbán – az „alsó bót, általmenő bót, bótfele” – helyezkedett el. Közülük az első tűnik viszonylag érintetlennek, amolyan raktárfélének képzelhetjük el, ahonnan felhozták az éppen szükséges eszközöket. A legtöbb tárgy ezüstből készült: medence, mosdó korsóstul, ezüstös bot, porozó, sőtartó, poharak, gyertyatartók, „kalanak”. És újfent olyan tárgyak, amelyeknek nem itt lett volna a helyük: fékágy (a ló állat szorítja), szügyellők (a hám párnázott, széles szíja, amelyet a ló szügyére helyeztek), tizenegy vég posztó, négy kőso, 300 forint, és végül a második hangszer: egy koboz. A következőben élelmeket tároltak: szalonna, sajt, pirított hús, 3,5 hordó liszt és haj volt. A harmadikban átalagokban (boroshordó) bort tároltak, s itt van újra egy oda nem illő tárgy, egy páncéling.

A családot közvetlenül kiszolgáló személyzet közül négy élt a közelükben, s mindegyikük házában voltak olyan eszközök, amelyek a Koháryak tulajdonát képezték – nem is érthető, hogy miért és hogyan kerültek oda. Természetesen a két leltározó mindezeket számba vette.

A következőkben tekintsük át ennek a négy személynek a házáat, miket is őriztek maguknál. A kocsmárosnál volt: asztal, ágy, székek, három karszékecske. A tisztartónál (az uradalomban magasabb rangú gazdasági tiszt) írták össze a következőket: két párdücbőr, csajtár–csótár (lóra háttakaró), szánkóba való hám, 24 nagy és négy kisebb ólomtál, két ólomtányér, egyéb tányérok, ecet. A kulcsár (a gazdasági épületekre és a cselédekre felügyelő alkalmazott) házában asztal és egy sóórló malmocska volt, a szobából nyíló kamrácskában pedig egy superlát (lásd feljebb), három sütőteknő, fürdőkádacska, egy renegő bölcso, egy lóitató zomok (szomok, szomak), azaz bőrből készült lóitató edény, valamint három zsák búza. Végül a sáfárházban (a sáfár az anyagi javak felügyelője, gazdatiszt volt) négy szuszék (láda), egy kis szekrényke, két-két sütőteknő és puttony, két gyertyamártó és három zsák liszt szerepel az összeírásban. A sort két más jellegű dolog zárja. Az egyik az, hogy hol mennyi szénájuk volt, a másik pedig, hogy a Daróczi-majorban szám szerint hány jószág, állat volt az övüké. Nagy számokat olvashatunk itt, például 123 sertés (plusz 36 süldő és malac), 75 lúd, közel 100 szarvasmarha (tehén, tulok, üsző, borjú, ökör stb.).

A leltárban szereplő tárgyakat több szempontból lehetne csoportosítani, ezekből csupán egyet kívánunk itt bemutatni. Mivel egy 1664-es összeírásról van szó, ezért rengeteg olyan szót tartalmaz, amelyek már nyelvtörténeti emlékek számítnak, s a mai olvasó csak magyarázattal tudja azokat megérteni. A magyar nyelv fejlődésének bemutatására, a nagy változások érzékeltetésére gyűjtöttünk össze ezek közül néhányat besorolva, és ahol kellett, magyarázattal ellátva. A nyelvi archizmusokat négy csoportra osztva szokás tárgyalni, mi is ezt követjük az alábbiakban.

Kiavult szavak (más szó kiszorította a régi alakot a nyelvünkben): *holoregium* (pontatlanul leírt szó): horológium – óra; *rása vánkös* – hímzett vánkös; *írott superlát* – hímzett baldachin függöny; *umbra-culum* – esernyő; *hamvvevő* – hamutartó edény; *tulok* – ökör; *zeczel-szék* – karosszék, gyalogszék; *foljó-óra*, *fövény-óra* – homokóra; *bót* – boltozott pince; *kamrácska* – hálókülső; *tonnácska* – kis hordó.

Fogalmi archaizmusok (a szó és a fogalom is kikopott a nyelvünkben): *tekervényecske* – számszerű, tusával ellátott íj, nyílpuska; *vasa* – régi ürmérték; *bagaria szíj* – puha marhabőrből készült szíj; *gyertyamártó*, *sótörő malmocska*.

Formai archaizmusok (a nyelv története folyamán megváltozott a szó alakja): *palaszka*, *asztalfia*, *iskatulya*, *sütő tekenő*, *páncér ing*, *atlaç palan*, *putton*, *kalán*, *bélett* (bélelt).

Jelentésbeli archaizmusok (a szó megmaradt, de a jelentése megváltozott): *palota* – díszterem; *ház* – szoba; *öreg ólom tál*, *öreg sátor* – nagy tál, nagy sátor.

Valójában egy ötödik kategóriát is fel kellene állítanunk, amely a közvetlen (megszólítások) és közvetett (írásbeli és említő funkció) *kommunikációra* vonatkozik. Esetleg a kiavult szavak körét lehetne bővíteni ezzel az alfajjal. Ez megfigyelhető a rokonsági kapcsolatok megnevezésében, valamint az ismerősekre vonatkozólag is. Ezek a kifejezések valaha sokkal több információt közöltek, változatosabbak, pontosabbak voltak. Mindez napjainkra nagyon leszűkült, kevesebb tiszteletet adunk meg egymásnak. Az itt ismertetett feljegyzésekből csupán néhány példa minderre: *asszony anyám ő kegyelme*, *asszonyunk ő nagysága*, *urunk őnagysága*, *húgomasszony* (jelentése: férjezett hűg, lánytestvér), *kalocsai érsek uram*, *Okolicsán Pál uram*.

Most már tudjuk, hogy (II.) István nevű fiuk követte apját Füleken a vár főkapitányi tisztségében. (Egyes adatok szerint már 1664-ben, mások szerint 1667-ben. Ez utóbbit tartjuk elfogadhatónak, bár még így is nagyon fiatalon, 18 évesen kapta ezt a megbízatást.) Utólag leírva: talán fölösleges volt a hagyaték leltározása, illetve a család esetleges gyors elköltözése. Ez viszont akkor nem volt természetes, azaz előre megtervezhető a részükről.

Mint a bevezetőben említettük, Koháry Istvánnak hat gyermeke született. A legidősebb fiú, István 1704-től évente naptárt vásárolt, amelyet Lőcsén, Nagyszombatban, Komáromban stb. nyomtattak. A kor szokása szerint a kalendárium végébe üres lapokat kötöttek be, hogy a tulajdonosa oda följegyezhesse a számára legfontosabbakat. Ezek az úgynevezett noticiák (feljegyzések) az utókor számára nagyon becsesek, mert rengeteg családi, utazási, gazdasági, történelmi adatot, eseményt megőrkítettek. Ifjabb Koháry István jegyzetei szólnak csapatának a vonulási útvonaláról, verseket (a saját költésű latin verseit is) másolt bele, sírfeliratokat stb. (Állítólag az a sírvers, amely a kivégzett Bezerédj Imre halálára készült, talán épp az ő szerzeménye.)

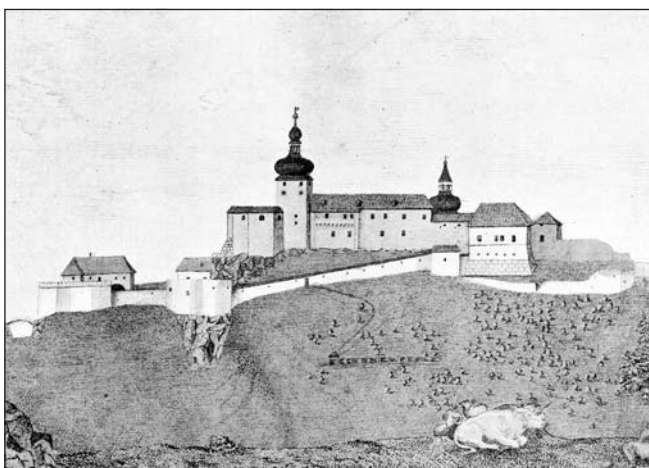
Mivel Eger 1687. évi ostrománál a jobb kezét egy török golyó megsebesítette, emiatt írni többé nem tudott. Ezért a naptárakban olvasható jegyzeteket a levelei írásakor is alkalmazott bizalmas titkárának diktálta le. Jelen témában három kalendárium bejegyzései a fontosak, mivel azok a családjával kapcsolatos eseményeket és annak nagyon pontos adatait rögzítik. Ezáltal pontosabbá teszik a család történetéről írtakat, a genealógiákban megjelent időpontokat és kapcsolatokat. Mindezeket felhasználva, és kiegészítve a már megjelent ismeretekkel kívánjuk összefoglalni a Koháry családfa egy részletét. Ehhez a kalendáriumok közül csupán az erről szólókat használtuk föl: az 1711., 1712. és 1718. évi bejegyzéseket.⁸

Idősb Koháry István gyermekeiről: II. István volt a legidősebb fiú, aki 1649. március 12-én született Csábrágon. Hont vármegye főispánja, előtte – mint említettük – Fülek várának főkapitánya volt. 1682-től 1685-ig rabságban élt, miután Thököly elfogta és fogságban tartotta, mivel nem volt hajlandó átállni a felkelők sorába a császár iránti hűsége miatt. A börtönben töltött utolsó évben I. Leopold király a családot grófi rangra emelte. 1714-től lett országbíró. Költészettel is foglalkozott, versei legtöbbjét fogságában írta. Elhunyt 1731. március 29-én Csábrág várában, élete 82. évében. Abban az időben ez magas kornak számított. Nőtlen volt, utódok híján nem örököltette tovább a Koháry nevet.

Judit (*1650. április 27. – †1718. V. 9. Nagyvárad) életéről keveset tudunk.⁹ Egyes ge-

Koháry (II.) István (Borovszky Samu [szerk.]: Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Bp., é. n., o. n.)

A csábrági vár (Borovszky Samu i. m. o. n.)

⁸ Thaly Kálmán: Gróf Koháry István naptári jegyzeteiből. Történelmi Tár. Bp., 1878. 396–400.

⁹ Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1982. 300–316. A könyvben életének egy részét regényesen dolgozta föl a szerző.

neológikák a nevét nem is említik. Születésének és a halálozásának pontos időpontját a kalendáriumban a báty rögzítette. „*Anno Domini 1718. dje 9. Ma' holt meg Barkóczy Györgyné hűgomaszony, Koháry Judith, kinek is Isten irgalmazzon és vigye bé lelkét maga szent országába*”¹⁰ Imre (*1652. május 10.–†1664.) tizenkét éves korában elhunyt. Halálozásának körülményeiről nem maradt fenn feljegyzés. Farkas (*1654. április 3.–†1704.) felesége gróf Rechberg Mária Lujza volt. Részt vett Buda ostrománál. 1704-ben családotul Horvátországba ment, mivel az ottani zavargások lecsendesítésére rendelték ki. Itt halt meg Dubrava (Dubrovnik?) nevű városban. Nyolc gyermeke volt, négy fiú és négy leány: György, János, András, Ignác, Bora, Éva, Judit és Zsófia. A két első fiú csatában esett el, egyikük Péterváradnál, a másik Belgrádnál. Ignác Nagyszombatban tanult, ott halt meg fiatalon. András nevű fia vitte tovább a Koháry nevet, akinek négy fia és három lánya született. János (*1657. június 13.–†1696) felesége – egy horvát származású nemes lánya – orbovai Jakusith Polixena volt. (Lásd a lábjegyzetet Koháry Juditnál!) Thököly ellen harcolt, amikor az elfogatta, s hadi fogságba vetette. Onnan kiszabadulva még részt vett a budai ütközetben. (Halálának évét egyesek 1690-re teszik, amely valószínűleg nyomdahiba.) Házasságából gyermek nem született, ezért a Koháry név ezen ágon is kihalt. Gábor (*1659. január 10.–† ?) ferences rendi barát lett. Ezért őrá mint szerzetesre, már nem vonatkozott az 1685-ben kapott grófi rang. Nem tudjuk, hogy melyik kolostorban élt, azt sem, hogy mikor halt meg. Csupán feltételezzük, hogy a közeli Garamszentbenedeken temették el a családi kriptába.

István bátyjának erről már nincs a naptárban feljegyzése, mivel a notícia csak 1718-ig tart.

Mint korábban említettük, csak egyetlen férfiágon öröklődött a Koháry név (Farkas fia András), amely azután Farkas dédunokájával, Ferencel 1826-ban végleg megszakadt. Ugyanis neki egyetlen leánya született 1793-ban, Mária Antónia Gabriella (†1862). Őt 1816. január 2-án Szász–Coburg–Gotha Ferdinánd György herceg vette feleségül, ezáltal rászállt a teljes Koháry vagyoni, az uradalmak és a kastélyok.¹¹ A férj 1827-ben Magyarországon honfűsített, örökölte a Koháry nevet is, ezáltal a herceg a Koháry–Coburg vezetéknévet használhatta. Legidősebb fiuk, Ferdinánd 1836-ban feleségül vette II. Mária portugál királynőt, s Péter fiuk születése után 1837-ben megkapta a Portugália királya címet. Innen egészen új történet kezdődik a volt család életében, amely már túllépi ezen írás témáját.

Idősb Koháry István két dolgot bizonyára nem gondolhatott életében. Az egyik az, hogy ez a gazdag főúri család, amely oly sok utódot nemzett, közel kétszáz év múltán ki fog halni férfiágon, s nem lesz közülük egy sem, aki majd tovább viszi a család nevét. A másik pedig az, hogy egy későbbi lányutódja házassága révén nyolc-tíz hercegi, fejedelmi, királyi és cári családdal kerül majd rokoni kapcsolatba (portugál, belga, angol, mexikói, brazil, francia, a Habsburg–Lotharingia-i ház, a bolgár cár stb.), s ezeknek, valamint utódaiknak az ereiben valamennyi kis magyar, Koháry vér fog csörgedezni.

Fülöp László–Barkóczy László

Marsili 1683. évi kapuvári elfogása

A bolognai születésű Luigi Ferdinando Marsili/Marsigli (1658–1730) elképesztően mozgalmas életet élt, tudományos-katonai munkássága pedig annyira szerteágazó, hogy tevékenységét nem is lehet pusztán egyetlen címkével összefogni. Kalandos élettörténetét egy pikareszk regény is megirigyelhetné: a jómódú itáliai családba született tudós utazó természettudományos tanulmányait követően volt isztambuli kém, diplomata, hadmérnök és térképkészítő, majd ásványgyűjtő, földrajztudós és nyelvész. Hadmérnöki-katonai munkássága részeként felmérte a Rába vidékét, és az első részletgazdag, topográfiailag hiteles térképet készítette el a Rábaközről és váráról, Kapuvárról. Buda visszafoglalásánál az éggő várból Mátyás convináit mentette, elsőként szentelt nyelvészeti szakmunkát a rovásírásnak, soproni lábadózása idején mintegy mellesleg megírta a kávéról szóló egyik legkorábbi értekezést.

¹⁰ Báró Barkóczy György 1688-ban Ugocsa megyei főispán volt. Apja III. László, kinek első felesége a horvát származású orbovai Jakusith Erzse volt. Ez utóbbi családdal házasságok révén többszörös volt a kapcsolatuk. Thököly végeztette ki 1688-ban, ugyanúgy, mint Zsigmond nevű testvérét, a király iránti hűségük miatt. Egyetlen leányuk volt, Krisztina (*1669 †1724), akit báró nagykárolyi Károlyi Sándor vett el feleségül. Gyermekeik: László, Klára, Borbála, Mihály és Ferenc, akik közül nem mind érte meg a felnőttkort. Nagy i. m. (1857) 198. Takáts Sándor fent idézett könyvében azt írja, hogy Györgyöt nem végezték ki, ugyanis még később is harcolt Thököly ellen, s „természetes halállal halt meg”. Takáts i. m. 301.

¹¹ A család öröksége eredetileg a királyra, I. Ferencre szállt, aki viszont azt Mária Antónia férjének, Szász–Coburg–Gotha-i Ferdinándnak adományozta.

Ezek a kiragadott mozzanatok jelzik, hogy a reneszánsz emberideálhoz hűen rendkívül sokoldalú és jelentős személyiséggel van dolgunk, mégis magyarországi életművének feldolgozása itthon csak az utóbbi évtizedekben kapott lendületet. A recepció azonban kevésbé állította reflektorfénybe Marsili 1683. évi kalandos rábaközi menekülését és kapuvári elfogását, helytörténeti szinten egyáltalán nem is esik szó róla. Ez a tanulmány Marsili olasz nyelvű visszaemlékezéseinek¹ és más primer források értelmezésével ezt a hiányt igyekszik pótolni.

Miután Marsili előtt a török udvarban töltött hírszerzői ténykedése során kikristályosodott, hogy a Porta a Habsburg-birodalom ellen nagyszabású támadást tervez, 1682 őszén I. Lipót bécsi udvarába sietett, ahol felajánlotta szolgálatait. Minthogy a sok nyelven beszélő kalandor-diplomata belső információkkal rendelkezett, a császári hadvezetés felfogadta. Előbb önkéntesként Lipótvárra, majd a Bécszet védő és a török felvonulások útjába eső Győr (*Giavarino*) várába rendelték, ahol kezdetben muskétásként szolgált. Itt került először kapcsolatba a Rábaközrel, ugyanis Esterházy János (önéletrajzában tévesen *Francesco Esterasinak* írja) győri helyettes főkapitány tájékoztatta őt „különösen a győri generalátus és a határ állapotáról, melynek legfontosabb része a Rábaköz nevű sziget [isola detta Rabachos], és minden segítséget megadott nekem, hogy azt személyesen is szemügyre vehessem”. A vicegenerális arra buzdította, hogy mérje fel a „sziget” vízügyi viszonyait, amire a török elleni óvintézkedés során támaszkodhatnak.

A folyó- és állóvizek természetes védelmének hadművészeti hasznosítása úgyszólván évszázados hagyományra nyúlik vissza a Rábaközben, ahol hegyek hiányában a domborzati viszonyokat nem lehetett – szó szerinti – hadra fogni. Az államalapítás korában a gyeprendszer fontos nyugati átjárója Kapuvárnál volt (melyre neve is utal), ahol az idegen betörés elleni defenzívát a Rába ágainak és a Hanság mocsarainak bonyolult összjátékára építették. Az Árpád-korral szemben az újkorban nem nyugat felől, hanem keletről vártak támadást, melyet a Rábaközben a (Nagy-)Rába vonalának megerősítésével lehetett kivédeni, de legalábbis késleltetni. A török korból több Marsiliéhez hasonló rábaközi felmérés ismeretes. Az első a kapuvári földesúr, későbbi nádor, Nádasdy Tamás végeztette 1544-ben, az előző évi török portya hatására.² Miután a törökök 1594-ben Győrt és Pápát egyaránt elfoglalták, és az éléskamraként szolgáló rábaközi földek a betörések előtt nyitottá váltak, a krízishelyzet közepette Nádasdy Tamás fia, II. Ferenc 1595-ben a Haditanács utasítására ismét tervezetet készíttetett.³ 1664-ben Montecuccoli, aki aztán Nádasdy III. Ferenc után a kapuvári uradalom ideiglenes ura lett, szintén a Rábára alapozta taktikáját. Perjés Géza ennek a vaskorú békébe torkolló hadjáratnak az értelmezésével indította el a „metodizmus-antimetodizmus” néven ismert nagyhatású vitát.⁴ Ebben a szélesebb kontextusba ágyazódik Marsili 1683-as rábai felmérése, melynek során a bécsi udvar Montecuccoli hadjáratához hasonlóan a királyi Magyarországot egyfajta ütközőállamként fogta fel.

A felmérések ezen történeti előzményei után az itáliai hadmérnök 1683 telén, amikor kevésbé lehetett számítani ellenséges támadásra, készítette el első térképét a Rábaközről: „*Erről a szigetről egy nagyon pontos térképet készítettem, és azt, miután visszatértem, megmutattam*” Esterháznak. A győri védelmi tanácskozáson Bádeni Hermann, a bécsi Udvari Haditanács elnöke Marsili rábaközi rajzaira támaszkodott, aminek eredményeképp az olaszt is bevonták a várható török támadás elleni védekezéssel kapcsolatos megbeszélésekbe. Az immár tanácsadói szerepkörbe felemelkedett Marsilit a bádeni örgróf bízta meg a Rábaköz részletes térképének elkészítésével, melyet ő 1683 márciusában kezdett meg.⁵ A második térkép elkészítésének ötlete tehát közvetlenül a Haditanácstól származott, de ezt megelőzte Marsili önkéntes grafikai buzgálkodása.

A kalandor Győrtől egészen a Rába stájer forrásvidékéig járta végig a nyugati határvidéket, írásomban azonban szorosan csak a Rába alsó (északi) szakaszára fókuszálok. Marsili rábaközi térképe a Bolognai Egyetemi Könyvtárban fennmaradt, így vizuálisan is tanulmányozható.⁶ A színes mappa a ma

¹ *Emilio Lovarini* (szerk.): Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili, messa in luce nel II centenario dalla morte di Lui dal Comitato Marsiliano. Bologna, 1930. 40–45.; *Emilio Lovarini* (szerk.): La schiavitù del generale Marsigli sotto i tartari e i turchi da lui stesso narrata. Bologna, 1931. 143–151.

² Forrásközléssel egybekötött szisztematikusan feldolgozása: *Vadas András*: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. közepén egy 1543–44-es folyófelmérés tükrében. Soproni Szemle 2015/1. 16–40.

³ *Pálffy Géza–Hermann István* (szerk.): A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete. 1597–1997. Pápa, 1997. 40. jegyzet.

⁴ *Perjés Géza*: A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. 1–2. rész. Századok 1961/4–5. 507–535. 1962/1–2. 25–45.

⁵ *Sarlai Szabolcs*: Marsili és a Batthyányak a Rába védelmén 1683-ban. In *Nagy Zoltán* (szerk.): A Batthyányak évszázadai. Körmend, 2005. 139.

⁶ *Közli Kisari Balla György*: Marsigli tábornok térképei / Le mappe del Generale Marsigli. Bp., 2005. 390–391.

szokásos tájolással szemben észak felől mutatja a térséget. A matematikai térképezés előtti korszak szokásos térbeli torzulásait leszámítva az ábrázolás meglehetősen pontos, noha a felmérőnek korábban nem volt kapcsolata a vidékkel. Ez a Rábaközről készült első aprólékos, így felbecsülhetetlen értékű térkép a Hanságot szinte összefüggő mocsárvilágnak, a Kis-Rábát kanyargós vízfolyásnak ábrázolja, míg a Répce Kapuvártól nyugatra elterülő ingoványaiból szigetszerűen emelkednek ki a szárazföldek. A kapuvári várát híd, bástyák és palánk erősíti, a későbbi térképekkel egybevéve kettős folyóárat tüntet fel körülötte, és egyértelműen ezt teszi meg a környék katonai központjának. Az, hogy Marsili a településneveket orális közlések alapján jegyezhette le, kitetszik a mindig akkurátus szerző elírásaiból (*Juro* – Győr, *Wetschin* – Veszény). A vár nevét helyesen *Kapuvarnak* írta, önéletrajzában *Caposvar*, József hercegnek írt 1684-es memorandumában *forte di Capoar* néven említi.

A térkép alapján Marsili javaslatokkal látta el az udvart, hol lenne szükséges a folyó szélesítése és tisztítása, partjainak meredek fallá alakítása. Az 1664-es török hadjárat támadási irányával szemben felvetette, hogy az ellenség a gyors előrehaladás érdekében a sík Rábaköz felől fogja megközelíteni Bécs, így itt további erősítéseket szorgalmazott. Ezért az árpási és keszői hidak 500 fős katonasággal és palánkkal (földsánccal) történő megerősítését tanácsolta. Javasolta, hogy a folyó védelmét a nagyobb helyismerettel rendelkező magyarokra, ne pedig az ugyan megbízhatóbb, de tájékozatlanabb császári katonákra bízák. Ezt az ajánlatot a Haditanács meg is fogadta, s miután Marsili 1683 májusában elküldte mappáját a magyarországi hadak fővezérének, Lotharingiai Károlynak, az Draskovich Miklós országbíróra, közvetlenül pedig a beteg Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitányt fiaként helyettesítő Batthyány II. Ádámról bízta a Rába-vonal védelmének megszervezését.

A háborús előkészületeket hátráltatta az a szokásos hatalmi harc, mely az idegen (udvari) és a császáriak által megbízhatatlannak tartott magyar (rendi) vezetés elsőbbségére vonatkozott. Az érdekek kiegyenlítésére rendelték Marsilit és Batthyány Ádámot egymás mellé a Rábaközbe. Marsili részt vett azon a májusi keszői tanácskozáson, ahol a magyar urak megvitatták a teendőket. Tervei végrehajtására 12 000 embert rendeltek a Rábához, de a jobbágyok ingyenmunkájával csak későn, 1683. május végén kezdődtek meg a sáncépítési, medertisztítási munkálatok. Az operatív feladatokat nehezítette az a politikai körülmény, hogy Thököly Imre kurucállama török védnökség alatt az országot immár négy részre szakította. A sziklaszilárdan aulikus Esterházy Pál uralta Rábaközben a magánkatonák közül sokan Thökölyvel, vagyis az ellenséggel szimpatizáltak. Mindemellett jellemző eset, hogy amikor Batthyány II. Ádám hadai a „fölső táborba” tartottak a Rábaközben, a „nyavalyás” vásárosfaluiak arra használták ki a vészhelyzetet, hogy tőlük 34 lovat elraboljanak.⁷ A Rába-vonal védelmi rendszere ilyen késlekedéssel vegyes fegyelmezetlenség hatására szinte szükségszerűen bukott meg a gyakorlatban.

A katasztrófa előszeként június 22-én a Rábaközben tartózkodó Marsili azt jelentette Lotharingiai Károlynak, hogy 21-én este egy a keszői hídon átkelő kuruc arról adott hírt, hogy Thököly már Pápán tartózkodik. Ennek hatására a védelem megerősítésén dolgozó rábaközi jobbágyok megtagadták az engedelmességet Marsilinak, fejvesztve menekültek nyugatra, lehetetlenné téve a további földmunkákat, míg a nemesek, hogy saját birtokaikat védjék a pusztítástól, behódolásra készültek. Az egyedül maradt Marsili ezért Árpásra ment riadóztatni, de ott már lángcsóvák jelezték a törökök előtt segédcsapatként járó tatárok közeledtét. Június 29-én a Rábaköz keleti részét védő Árpás falu helyőrségét a mintegy 5000 fős tatár sereg elkergette. A törökök július elsején éjjel a Rába jobb oldalán állították fel táborukat, majd egy részük úszva átkelt a folyón.⁸ Hogy az ellenség további behatolását megakadályozza, Marsili utasítást adott az árpási híd felgyújtására. A krízishelyzetet azonban tovább súlyosbította, hogy a Rábaközbe július elsején megérkező Batthyány II. Ádám sem tudott parancsolni katonáinak, akik elmaradt zsoldjuk és akadozó élelmezésük miatt kevés hajlandóságot mutattak a harcra. Marsili saját pénzét szétosztva igyekezett harcra buzdítani, hogy legalább a bodonhelyi hidat (*ponte di Budel*) biztosítsák, ő pedig a – nehezen lokalizálható – ásványi mocsarakat (*palude di Asvagn*) védte. Július 2-án a Murád Giráj kán vezette tatárok bodonhelyi betörése a határvédelem maradványát könnyedén felmorzsolta. Marsili, aki az invázióról rajtot is készített, egyedül maradt 60 dragonyossal, az ellenségtől és a mocsaraktól körülvéve, a segítség bármiféle reménye nélkül. A bukás okai a katonaiak (túlér, késlekedés, az erősítés fogyatékosága, fegyelmezetlenség) mellett politikai természetűek (árulás, a császáriak iránti ellenszenv, a hadvezetés és a katonaság belső konfliktusai) is voltak.

⁷ Potyondi Ferenc levele Batthyány Ádámnak, Sárkány, 1683. július 10. In *Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez.* (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből). Első közlemény. Történelmi tár 1887. 122–123.

⁸ Sarlai 2005. 142. *John Stoye: The Siege of Vienna. The Last Great Trial between Cross & Crescent.* New York, 2006. 79.

A bodonhelyi tatár áttörés miatt az erdőkben védelmet kereső Marsili július 2-án lóra pattant, nyugat felé menekült, hogy eljusson a kapuvári várba: „*Mindössze csak ötven maradtak velem, elhatároztam, hogy inkább meghalok, mintsem hogy egy árulóhoz [ti. Thökölyhez] csatlakozzam, szerettem magamnak egy lovat, hogy visszavonuljak, mivel ismertem Kapuvár erősségét, amely a lefejezett Nádasdy grófhoz tartozott.*” Kevés számú császárhű magyar gyűrűjében még aznap megérkezett Kapuvárra, ahol hírszerző múltját kamatoztatva kötelességének érezte azonnal hívatni a vár kapitányát, hogy figyelmeztesse a közelgő tatár támadásra. Az, hogy a vár „erőteljes védelmét” (*valida difesa*) javasolta, és ezzel az ostromra való felkészülést szorgalmazta, mutatja, hogy abban bízott, még megvan az akarat az ellenálláshoz. Az erősséghez érve azonban nem várt meglepetésben volt része, a kapuvári vár ugyanis nem akarta megnyitni előtte kapuit. A várparancsnok a hajdúkkal egyetemben ellenségesen fogadta, a kapitány nemhogy nem akarta megvédelmezni a várat, éppen ellenkezőleg, Thököly kurucainak tervezte átadni. Közölte Marsilivel, hogy nem ismeri őt, és nem tudja, milyen joggal viselkedik úgy, mintha ő parancsolna itt. Az olasz válaszul megmutatta neki Lotharingiai Károlytól kapott megbízólevelét, mire a kapitány gúnyosan felnevetett: „*Örömmel fogom venni, ha szeretne asszisztálni a kapitulációban.*” Hogy a kapuvári várparancsnok motivációit megértsük, az előző évtized helytörténeti eseményeit kell figyelembe vennünk. Nádasdy III. Ferencnek a Wesselényi-féle puccskísérlet miatti 1671-es kivégzése és kapuvári birtokvesztése után ugyanis az uradalomban erőteljes német befolyás érvényesült, melyet elnyomóként éltek meg. A kapuvári dominiumot előbb a kedvelt császári hadvezér, Raimondo Montecuccoli bírta, aki a magyarok megbízhatatlanságának teóriáját vallotta, ami – látva a Thököly-féle felkelést vagy éppen a kapuváriak 1683. évi átállását – nem is volt alaptalan. Ezt követően a vár és tartozéka egy még nem teljesen tisztázott időpontban az Esterházyaké lett, akiknek császárhűségéhez aligha fér kétség. Ezen idő alatt a kapuvári börtönben az ún. „gyászévtized” alatt számos evangélikus lelkész szenvedett,⁹ a kapui vár mellett még Nádasdy idejében, 1663-ban alapított katonatelep (a „Muskatírossok várossa”), Garta pedig gyakorlatilag német kolónia lett.¹⁰ Mindezeket a magyarok joggal érezhették érdekeik háttérbe szorításának, ami logikusan vezette őket az ellenség táborába – még ha utóbbihoz fűzött reményeik még nagyobb pusztítás képében foszlottak is szét.

Marsili Kapuvárnál hiába kért kíséretet, hogy biztonságban eljusson a császári táborba, kérését a várparancsnok elutasította. Miután egyedül útnak indult, csak pár lépésnyire a kapuvári vártól a magyarok megtámadták, megverték, elkobozták fegyverét, és azon kevés javától is megfosztották, ami még megmaradt neki. A támadók Habsburg-ellenessége kitűnik abból, hogy eközben folyamatosan a császárt és a német nemzetet szidalmazták. Majd ezt mondták neki: „*Nagylelkűségünk jeleként meghagyjuk neked a kardod, kapsz egy lovat, hogy elmenj a táborba, hogy elmondhasd a kompániádnak, nem esznek többé a mi kosztunkból a téli beszállásoláskor, mert mi már más urat szolgálunk.*”¹¹ Ez a barátságtalan bánásmód nyilvánvalóan a korábbi években elszenvedett sérelmek megtorló akciója volt, noha ezekhez a bolognai tudósnak aligha lehetett bármi köze. Kapuvári kudarca után, magára hagyva a nagy veszedelemben, ismét kelet felé fordult, hogy a Hanság lápvilágán, s így az ellenség által nehezebben megközelíthető területeken keresztül csatlakozzon a császáriakhoz. Mihelyt azonban eltávozott a kapuvári vár alól, máris két portyázó lovas tatár jelent meg előtte, ezért gyorsan az ingoványba hajította megbízólevelét és Lotharingiai Károlynak saját kezűleg írt összes levelét, melyet a zsebében hordott. Lovát két nyíllövessel leterítették, maga is megsebesült, majd a tatárok elfogták. „*Meztelenre vetkőztetek, csak alsóneműmet hagyták meg rajtam, a tatároktól egy köpenyt kaptam, mely tetvekkel volt tele*” – emlékezett vissza megpróbáltatásaira. A tatárok a Győr melletti török táborba hurcolták. Miközben az 1683. évi rábaközi tatárjárás során az ellenség jelentősebb ellenállás nélkül égette fel és rabolta el a térség javait, Marsili is fogollyá vált.

Kapuvár és Marsili útjai itt elválnak, a kapuvári eseményeket többek között Bél Mátyás eredeti forrásokon alapuló XVIII. századi beszámolója alapján ismerhetjük meg.¹² A soproniak, azért, hogy a tatárok előrenyomulását fékezzék, saját költségükön hadi felszerelést, ágyúkat és katonákat bocsátottak Kapuvárra, ilyenformán a rábaközi vár Sopron előváraként szolgált. A késleltetés annyira hatásos volt, hogy a négyezer fős tatár elősereg nem is a kapui várnál, hanem a Hanságon keresztül vonult Sopronhoz: „*Kapuvárnál nem tudván átjönni, a foglyok útmutatásával átkeltek*” a mocsarakon (ez feltűnően

⁹ Payr Sándor: A vadosfai artikulásis egyházközség Rábaközben. Budapest, 1910. 16–20.

¹⁰ Ez tűnik ki Garta 1674–1677 közti újraterülpítéséből, az 1677-es conscriptio a lakosság elnémetesedését jelzi. Róluk onnan tudható, hogy újonnan érkeztek, mivel az összeíró mindegyiküknél megjegyzi: házaikat most építik (ezért nem is adóképesek). Garta, 1677. július 31. MNL-OL. UC. 12:44/1. 23–24. pag.

¹¹ Lovarini 1931. 150.

¹² Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. / Descriptio Comitatus Semproniensis III. Sopron Város Történeti Forrásai. C sorozat 4. kötet. Sopron, 2006. 127.

emlékeztet III. Henrik császár 1044-es itteni átkelésére). Kapuvárt végül sikerült bevenniük a tatároknak, akik a környéket feldúlták, sőt, egészen Felső-Ausztriáig fosztogattak. A Thökölyvel szimpatizáló kapuváriak tehát ezt a pusztítást kapták „jutalmul”.

Ami pedig Marsilit illeti, a tatárok július 5-e körül a Győr melletti török táborba szállították, miután három napig ült egy tatár ló szőrén. A kémkedése során az álcázásban dörszöltséget szerzett katona nem fedte fel kilétét fogvatartói előtt, annak ellenére sem, hogy kínvallatásnak vetették alá. A táborban kávé kellett mérnie, de ezt is tudományos szűrőn át nézte, ugyanis két év múlva ezen tapasztalatok alapján Sopronban, a ma is meglévő Kossow-házban írta meg *Ázsiai ital* című traktátusát. Regényesen mozgalmas életéhez méltóan Bécs ostrománál lövészárkot ásott, majd a kahlenbergi fordulat után, a császári ellentámadás során olyan pánik támadt a törökök között, hogy Kara Musztafa elrendelte minden 16 éven felüli fogoly kivégzését. Marsilinek sikerült két boszniai katonát megvesztegetnie, így Boszniába került, ahol ágyhoz láncolták, vérhast is kapott. Kalandos úton Velencébe menekült, hogy aztán nemso-kára Buda ostromában vegyen részt, Mátyás corvináit mentve meg a tüztől.

A tudós és pikareszk hős páratlan életművének ez a kevésbé ismert kapuvári epizódja abban nyeri el helytörténeti jelentőségét, hogy rámutat a kapuváriaknak az 1683-as krízis során tanúsított magatartására, a császáriakkal szembeni ellenszenvük okaira, de arra is, hogy a Thököly-féle államalakulathoz irrealis reményeket fűztek. Egyetemes szinten pedig a rábaközi tatárjárás súlya a hadtudományi tapasztalatok mellett többek között a következőkben mutatkozik meg: végső soron ez tette lehetővé Marsili számára, hogy a győri táborban tanulmányozott kávéról írt soproni dolgozatával hozzájáruljon a törökök itálának európai udvarokban való népszerűsítéséhez.

Gerencsér Péter

Székely redemptusok Fülöpszálláson

A XVII. század végén a török kiűzésének idejében a Felső-Kiskunság mai területe jelentős mértékben megüresedett, mivel a menekülő törökök Buda felől déli irányba történő futása alkalmából minden mozdíthatót magukkal vittek. Javakat, állatokat és embereket egyaránt.

Az 1699-es Pentz-féle lakossági összeírás különösen nagy jelentőségű dokumentum lett a későbbi kutatók részére, mert a jelentősen megüresedett területeket újra benépesítő lakosokat származási helyük alapján lehetett azonosítani. E lista szerint a Felső-Kiskunság településeibe nagy százalékban érkeztek telepesek, jobbára Baranyából és Tolnából.

Kunszentmiklóson 39% helyi családot, 25% baranyai családot, 36% egyéb helyről betelepültöt regisztráltak. Kiskunlacházán 13% helyi család maradt csupán, Baranyából 68% jött, egyéb helyről 4% érkezett. Fülöpszálláson 38% volt a helyiek aránya, 47% Baranyából jött, Tolnából 15%.

A sepsirétyi eredetű Székely család 1740 körül érkezett Fülöpszállásra, dunántúli kitérővel. Éppen jókor. 1745-ben már tudtak redemptiót váltani. Nem nagy földet, 180 Ft-ért csak közepes birtok járt nekik. A kiváltságos székely jogokat élvezők a kiváltságos jászkun jogokat élvező Kunságban találtak új hazát. E családnak az útját vázolom fel a régi időktől napjainkig.

Székely család történetét nem nehéz feltárni. Tagjai között szinte minden időben akadtak feljegyző hajlamú atyafiak, és feljegyzéseik nyomán körvonalazni lehet az eseményeket. Összefoglalni, rövidebbre fogni a kiterjedt család történetét annál nehezebb.

Jó néhány híres ember is volt soraikban, akikről a kortársak, vagy a későbbi kutatók könyvekben, tanulmányokban emlékeztek meg. A levéltárak pedig őrzik a család ügyes-bajos-peres és egyéb iratait.

Legutóbbi kutató e témakörben másodnagybátyám, Dr. Székely Tibor rám hagyott egy szekrényi iratot, könyveket, így nemcsak kedves elfoglaltságom, de kötelezettségem is folytatni a család kanyargós történetének kutatását.

Jellemzőnek mondható székely-magyar családtörténet ez, melynek helyszíne a Kárpát-medence keleti végétől a nyugati végéig terjed. Minden történeti korszakból maradt feljegyzés, mely tanúsítja a család aktív szerepvállalását a nemzet életében.

Az 1400-as évek előtti okiratok őrzik a család korai tetteit. A IV–VI. királyi könyvek zömmel a gyulafehérvári káptalan, kisebb részben az Országos Levéltár őrizetében vannak.

Az 1400-as években a Hunyadi család bizalmasai között említik a Báthory, Bodó és Székely családokat. Pálmai József *Háromszék vármegye nemes családjai* című alapművében olvasható, hogy a rétyi

Székely familia egyike Háromszék legősibb jegyzett családjainak, hitbuzgó reformátusok. Páké, Páva és Réty községekben mint lófő nemesek lustráltak, később pedig a primorok rendjébe emelkedtek.

Pálmai könyvében említi, hogy Székely Antalnak két fia volt, Mihály és Mózes, aki 1585-ben harangot öntet a legrégibbnek mondott rétyi református templomnak. Tény, hogy Székely Mózes fejedelem siménfalvi előnevet használta, ami talán egy költözés, vagy nemesi megerősítés következménye. Tény, hogy a siménfalvi címerbe benne foglaltatik a rétyi Székely család oroszlánja mint motívum. A rétyi Székely Mihálynak és fiainak 1609-ben Báthory Gábortól kapott armálisa hátsó oldalán egy 1849-es feljegyzés bizonyítja a fejedelem a rétyi Székely családhoz és Rétyhez való tartozását. (Erről később bővebben.)

Az 1602. évben felvett székely rendi jegyzőkönyvek bizonyossága szerint Székely Mihály Réty községben mint lófőnemes – primipilus – lustrál (a bécsi Pénzügyminisztérium levéltára).

Az 1590-es évek Erdély történetének legbonyolultabb időszaka. Keletről Mihály, havasalföldi vajda, nyugatról a Habsburg-ház, délről a török Szimán pasa támadásaitól kellett tartani. A Székely család két fia katonáskodott kapitányként Mihály vajda seregében, de ők csak a török elleni háborújához szerződtek (István és Péter). Mihály vajda erdélyi betörések már nincsenek a román seregben, akikkel Mózes vette fel a harcot eredményesen.

Márton Apafi Mihály fejedelem étekfogója volt.

1614-ben Székely Mihály fia, Márton rendi helyzete megváltozott; mint primor lustrált.

Az 1635-ben I. Rákóczi György személyes jelenlétében tartott rendi szemle alkalmából Székely Márton a Sepsiszékből élő primorok lajstromán szerepel.

1773-ban Székely Mózes, a család aktuális seniorja két új harangot öntetett a rétyi templom tornyába, amint azok felirata bizonyítja (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*).

1848-ban a szabadságharcban négy rétyi Székely vesz részt tisztí beosztásban: Antal, Dénes, Lajos és Mihály.

A legkülönösebb utat Lajos járta be. 1849. május 19-én a 113-as *Közlöny* (Debrecen) híradása:

„*BEM altábornagy... jelentése szerint a következő egyének a katonai érdemrend harmadik osztályával feldíszítottak: Székely Lajos, Salbek György, Petőfi Sándor századosok.*” Május 20-tól főszázados a zsibói fegyverletételig (aug. 24.). 1860-ban százados Garibaldi seregében az olaszországi magyar légiónál. 1863-ban a lengyel felkelésben harcol, súlyosan megsebesül, szibériai fogságot szenved. 1868-ban Erzsébet királyné és a kormány kérésére hazaengedik az oroszok. Rabköpenyét Jókai Mór jó pénzért megvásárolja, hogy segítse újrakezdését. 1874-es nyugalmazásáig magyar királyi honvéd hadnagyként szolgál.

Székely Mihály, Lajos testvére 1848-ban hadnagy Jászberényben a 24. zászlóaljnál. Délvidéken, Erdélyben harcol, százados. Öregkorában a Háromszék megyei honvédegylet tagja Lajossal együtt (Bóna G.: *Kossuth Lajos kapitányai*).

1849-ben ez a jelentőségteljes feljegyzés történt az 1609-es armális hátoldalára: „... *A muszka tábor HÁSZFORD tábornok alatt 1849 június 8-án Réty község felprédálásához a fejedelmi Székely család levéltárát is feldúlván, abból ezt itt Székely Ferenc atyám a tábornoktól a tábori tüzek mellől nyerte vissza a Völgy hidjánál feküdt muszka táborból, így elszagattva [a pecsétet ugyanis letépték róla; az jól égett!]. Atyám akkor 67 éves volt, én pedig 20. éves és mint honvédfőhadnagy akkor a magyar honvédséggel Moldvában harcoltam a muszka sereggel szemben.*

Emlékezetből feljegyeztem Rétyen 1849 október 9. én

Székely Dénes sk. ”

Dénes a szabadságharc kitörésekor jogot tanult.

A Székely család címere

A rétyi Székely család több tagja nyugszik a templom kriptájában. A család mindenkori tagjainak márványtáblával jelölt üllőhelyei vannak a rétyi templomban. A kriptá régészeti feltárását is a család egyik tagja vezette az 1980-as években, Dr. Székely Zsolt, régész.

1935–37 között a család több kérvényező tagja kapott a Magyar Királyi Belügyminisztériumtól primori jogosultsághoz igazolást 88033/1935 szám alatt.

Székely Dezső honvéd alezredes, az első világháború hősi halott tisztje és családja a Vitézi Rend tagjai közé nyertek felvételt.

A család egyik tagja (Székely Mihály) az 1600-as évek elején katonáskodása és nősülése révén Szatmárnémetiben telepedett le. Vele a Mihály vajda Erdélybe való betörésekor a Habsburg-ház (diplomáciai) megbízottjaként találkoztunk Erdélyben. Egyik leszármazottja, István jelentős gazdaságot tartott fenn Szatmárban.

Fia, Péter Veszprémben költözött és a török elleni harcban életét vesztette. Másik fia, II. István 1655-ben született és 1736-ban halt meg. Élete nagy részét katonáskodással töltötte, alezredesként nyugdíjazták. Simontornyan telepedett le, jelentős tehetséggel gazdálkodott (Varsád, Pápa, Simontornya, Csögle). Két házasságából hat fia született, ők is katonáskodtak. Leghíresebb fia, Mihály György (1703–1773) porosz lovassági tábornok, Nagy Frigyes seregében szolgált, akitől *Pour le Mérite* kitüntetést vehetett át. Sziléziában, Radau városban telepedett le, megnősült és ott is halt meg. Fia, János Ádám Frigyes szintén tábornokként ment nyugdíjba a porosz hadseregből.

Székely Mihály egyik testvére kapitányi rangban az osztrák hadseregben szolgálva elesett egy háború során.

Ezen dunántúli ágra a katonáskodás volt jellemző, de jelentős gazdasági sikereket is elértek. Székely János csöglei közbirtokos előkerült naplójából a Pápai Református Gyűjtemény 2004-ben könyvet adott ki jelentősége miatt. Az 1808–1866 közti időből kapunk információkat e naplóból, a család gazdasági történetéről.

Nézzük, hogyan lesz redemptus egy rétyi székelyből a Kiskunságban!

Székely József Bene Zsuzsannával még Pápán házasodott össze, gyermekei egy része már Fülöpszálláson született 1740 után. 1745-ben József a redemptió részese lett. 8 lánya a helyi családokból választott férjet. Egy fia, aki szintén a József nevet kapta, viszont öt fiút is nemzett az öt lánya mellé, aki a mai napig belakják Fülöpszállást József leszármazottjai.

Érdekesebb atyafiak Fülöpszállásról:

1. Székely István városi szenátor (1775–1847) panaszáradatot fogalmazott meg Ferdinánd császár részére az eljárók visszaéléseiről, a földek tagosításának tarthatatlanságáról. Sírkövén máig látható a nemességét jelentő korona.

2. Székely István, előbbi unokaöccse (1809–1883) parasztköltő, pusztabíró, főbíró. 1848-ban délvidéki nemzetőr, kiskun választmányi tag. Rengeteg feljegyzést hagyott hátra, melyeknek feldolgozása folyamatos feladatot jelent. Főbíróként 1864-ben egy zsidó család betelepülését igyekezett megakadályozni, mert annak rokona „*röndetlen dolgokat csinált a faluban*”.

3. Dr. Székely Tibor jogász, magyar királyi huszár alezredes (1902-ben rehabilitálva), krónikáiról, családtörténet-kutató, református presbiter Budapesten, a Pasaréti Református Egyháznál. Fülöpházán nyugszik, sírján az ősi címer látható.

A Fülöpszállási és a Fülöpházi Református Egyház részére egy-egy úrasztalt csináltatott a Székely család nevében, míveset, címer és hitvallás bevéssével.

Érdekessége és érdeme a családnak, hogy az erdélyi rokonoktól való elszakadás után 330 évvel is folyamatosan tartották és tartjuk a kapcsolatot. Haláláig több ízben volt vendégünk Dr. Székely Zoltán, aki a sepsiszetgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak volt évtizedekig főigazgatója, valamint fia, Dr. Székely Zsolt régész. Erdélyben járva rendszeresen felkeressük a rokonokat és Rétyet.

Az erdélyi eredet kapcsán két híres távoli rokont említenék még, akikkel a fülöpszállásiak a XIX. században is kapcsolatot tartottak.

Szász Károly (szemerjai) református püspök ősei, valamint rétyi őseink kerültek atyafiságos kapcsolatba házasságok révén. A püspök többször meglátogatta a fülöpszállási Székelyeket, először 1858-ban, kunszentmiklósi lelkészége idején. Háromnapos ott tartózkodása alatt verseket írt, melyek életművében megjelentek, így Fülöpszállást irodalmi emlékhellyé tette. Levele, melyet onnan írt feleségének, Bibó Antóniának, szintén a birtokomban van. Szász Károly dédunokája, Varga Domokos engem „édes atyafiának” titulált könyvének dedikációjában. Testvére, Varga Balázs pedig apám osztálytársa volt a kunszentmiklósi Baksay Sándor Gimnáziumban, ők tudtak a távoli atyafiságról.

Rétyi Antos János 1819-ben született, a másik rétyi primori rendi család tagjaként. Családjaink egykori házasságok révén kerültek rokoni viszonyba. A Nagyenyedi Bethlen Kollégium növendéke volt, idős Szász Károly tanítványa. Jogot végzett, katona lett, 1842-ben hadnagy. A szabadságharc alezredeként Aradon 6 év várfogságot szenvedett. Abonyban telepedett le feleségével, Báró Radák Katalinnal. A Kecskeméti ev. ref. egyházmegyének negyven éven át gondnoka volt. Fülöpszálláson többször meglátogatta a Székelyeket. Abonyi sírboltját 1980-ban Dr. Székely Tibor szervezésében restaurálták.

1609-ben Báthori Gábor fejedelemtől kapott eredeti armális (címeres nemesi levél), melyet Székely Antal és két fia Mihály és Mózes kapott, jelenleg egyik családtagunk, Székely Béla őrizetében van Budapesten. Másolatban több családtag is kapott egy-egy példányt belőle.

A Dr. Székely Tibor által készített „családfa” kiterített állapotban 4,2 méter hosszú.

A kolozsvári Farkas utcai református templomban mind a rétyi, mind a fülöpszállási Székelyek mindenkor jóleső érzéssel ülnek le abba a padba, mely fölött az ősi családi címer jelzi az ott megpihenés jogszerűségét.

A Fülöpszálláson élő redemptus Székely család ma már szétszóródóban van, korszakunk jellemző változásainak következményeképpen. Az utóbbi 2–3 generáció már feladta a XX. század elején még hagyományos vidéki gazdálkodási formát, zömében értelmiségiként Budapesten, az USA-ban, Kecskeméten, Ausztráliában élnek.

A család jelmondatát még a XVI. században valamely ősünk választotta ki a Bibliából: „Emlékezzél meg az ősidőkről; gondoldjátok el annyi nemzedék éveit.” (Mózes V. 32:7.)

A legrégebbi ismert családi végrendeletben az elhunyt 1600 körül így utasította az utódokat:

„Tartsátok meg a hitet, és az bizonyosan meg fog benneteket tartani. Szeressétek a hazát, és az bizonyára élni fog. Tegyetek szent fogadást, hogy Isten és a hon előbbvaló lesz nálatok minden világi jónál...”

Fülöpszállási Székely Gábor

Források. *Bóna Gábor*: Tábornokok és törzsiszték a szabadságharcban 1848-49-ben. Budapest: Zrínyi; *Bóna Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest: Zrínyi, 1988; *Bóna Gábor*: Hadnagyságok és főhadnagyságok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest: Heraldika, 1999.; *Demény Lajos*: A székelyek és Mihály vajda. Bukarest: Kriterion, 1977; *Forrai Ibolya* (szerk.): „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Negyvennyolcas idők 2. Budapest: Néprajzi Múzeum, 1999; *Hudi József* (szerk.): Nemes Székely János közbirtokos naplója 1808–1866. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2004; *Kelemen Antal–Kisgyörgy Zoltán*: Iskola a Feketeügy partján (Réty). Sepsiszentgyörgy, 1993; *Kiss István*: Simontornya krónikája. Simontornya: szerzői kiad., 1938; *H. Kiss Kálmán*: Sepsiszentgyörgy. Nagykőrös: Ottinger, 1907; *Márton Ferenc*: Az utolsó Radák (Antos Jánosné Báró Radák Kata). Budapest: Czettel és Deutsch, 1897; *Szabó Károly*: Székely oklevéltár. I–V. Bukarest: Kriterion, 1983; *Szádeczky Lajos*: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599–1601. Budapest: Athenaeum, 1882; *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története. 1595–1601. Temesvár: Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1893; *Szász Károly*: Költemények. I. kötet. Pest: Heckenast Gusztáv, 1861; *Székely Gábor*: „A kis kun fülöpszállási redemptus lakosoknak folyamodások...” Székely István és Adátsi István 1843-ban írt verses panaszáradata „Felséges Királyunkhoz”. Redemptio 1997, 2002; *Székely Tibor*: Törzsképek a pávai és rétyi székely család történetéből. Budapest: szerzői kiadás, 1994; *Székely Zoltán* (szerk.): A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum évkönyve 1879–1954. Marosvásárhely: Magyar Autonóm Tartomány Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága, 1955; *Székely Zoltán*: Adatok a XVI–XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. Klny. Aluta. Sepsiszentgyörgy, 1980; *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest: Rath Mór, 1867; *Tálasai István*: Kiskunság. Budapest: Gondolat, 1977; *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest: Magvető, 1984.

Az utolsó Czobor gróf születése és halála

A nagy múltú czoborszentmihályi gróf Czobor család utolsó físrájának, Czobor József császári-királyi kamarásnak a születési és halálzási adataival még adós volt a hazai történettudomány. Ezért jómagam arra vállalkoztam, hogy megkeressem nevezett gróf életének két legfontosabb dokumentumát, azaz a születésének és a halálának legautentikusabb korabeli forrásait. Kutatásaimat siker koronázta és így, az alábbiakban megismerkedhetünk ezen nagybirtokos família – mely 1588-ban nyerte el a bárói, majd 1652-ben a grófi címet – igen nagy lábón élő, „legendásan” pazarló és birtokait elherdáló tagjának eddig ismeretlen keresztelési és halotti anyakönyvi bejegyzéseinek adataival.

A hazai genealógiai szakirodalom nem közli, hogy czoborszentmihályi gróf Czobor Márk tábornok és Liechtenstein Mária Antónia hercegnő egyetlen, József keresztnévű fia hol és mikor jött a világra. Ez

A bécsi Szent Mihály-templom a XVIII. század elején

1705. augusztus 8-án keresztelték meg a bécsi Szent Mihály-plébániatemplomban, a Michaelerkirche-ben. A keresztszülei Joseph Pueder és a felesége, Maria koldusok (!) voltak. A bábát pedig Barbara Petrascherin-nek hívták.

A gróf Czobor család címere

alól csupán egyetlen kivétel van, egy 2002-ben megjelent monográfia, melyben a szerző azt írja, hogy Czobor József gróf 1705-ben látta meg a napvilágot.¹

Hosszas kutatás után a bécsi I. kerületi Szent Mihály római katolikus plébánia (Pfarre St. Michael in Wien I.) matrikuláiban találtam rá Czobor József eredeti keresztelési anyakönyvi bejegyzésére.² E szerint az ifjú gróf 1705. augusztus 8-án nyerte el a keresztség szentségét. Nagy valószínűséggel ez a nap volt egyben a születésnapja is – esetleg az ezt megelőző nap –, mivel a gyakori csecsemőhalálozás miatt általában már aznap, esetleg másnap megkeresztelték a gyermekeket. Ez pedig fokozottan érvényes volt egy olyan nagyváros esetében, mint Bécs, ahol már a XIX. század elején is számos római katolikus templom és egyházi személy működött. Czobor József gróf – latin nyelvű – keresztelési anyakönyvi bejegyzéséből tehát megtudhatjuk, hogy méltóságos gróf Czobor Márk Ádám Ferenc Ignác úr (*Ill[ustrissim]o D[omi]no D[omino] Marco Adamo Francisco Ignatio Comite de Zobern*) és méltóságos herceg Maria Antonia von Liechtenstein asszony (*Ill[ustrissim]a D[omi]na D[omi]na Maria Antonia Principissa de Liechtenstein*) fiát, József Ferdinánd Ádám Márk Kajetán Lőrincet (*Josephus Ferdinandus Adamus Marcus Cajeta-*

A régebbi magyar genealógiai szakirodalom szerint Czobor József 1771-ben hunyt el.³ Más, újabb publikációk szerint viszont a gróf Pesten, 1785. június 28-án távozott az élők sorából.⁴ Ugyancsak ez utóbbi dátumot erősíti meg czoborszentmihályi gróf Czobor József császári-királyi kamarás végrendelete is, amely 1785-ben kelt.⁵

Pesten, a XVIII. század második felében összesen három római katolikus egyházközség, a belvárosi, a józsefvárosi és a terézvárosi működött és vezetett anyakönyveket. Ezek közül, végül a mai belvárosi plébánia matrikuláiban leltem rá Czobor József – latin nyelvű – halotti anyakönyvi bejegyzésére,⁶ melyből megtudhatjuk, hogy gróf Czobor József úr (*Ill[ustrissim]us D[ominus] Comes Joseph[us] Czobor*) 80 éves korában (*An[ni] 80*) 1785. június 28-án hunyt el és a Pest-belvárosi római katolikus plébániatemplom kriptájában (*ad Cr[ist]am Paroch[iam]*) temették el.

¹ Szluha Márton: Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Bp., 2002. 72.

² Pfarre St. Michael in Wien. Taufbuch der Kirche St. Michael. Bd. 6. Fol. 227.

³ Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye I. köt. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1909. 292.; Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. III. köt. Pest, 1858. 207.; A Főrendiház Évkönyve. Szerk.: Szerencs János. Bp., 1900. 388.; etc.

⁴ Maksay Ferenc: A Magyar Kamara Archívuma. Budapest, 1992. 89.; Szluha: i. m. 72.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). P 1511. Károlyi levéltár. Idegen családok iratai. 18. tétel. Czobor József végrendelete.

Régi szokás volt a nemesi családoknál, hogy a família utolsó fisarjának az elhunyt után befelé fordították a címert a családi kriptá, sírbolt, vagy síremlék homlokzatán. Czobor József elhunyt után azonban erre nem került, kerülhetett sor. A grófot ugyanis – mint ahogy azt fentebb olvashattuk – a mai budapesti Belvárosi Nagyboldogasszony-főplébániatemplom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Távol az 1691-ben elhunyt és Holicson (ma a szlovákiai Holič) nyugvó nagyapjától, Czobor Ádám gróftól, távol az 1728-ban elhunyt és Pozsonyban (ma a szlovákiai Bratislava) eltemetett édesapjától, gróf Czobor Márktól és még sorolhatnám a máshol eltemetett felmenőit, családtagjait.

Említésre méltó adalék még, hogy az utolsó Czobor gróf sírja, sírfelirata – ha volt is ilyen egyáltalán – sajnálatos módon ma már nem található meg a templom kriptájában.⁷

Merényi-Metzger Gábor

Vedres István, „Ns. Magyar Országon hiteles, és S. K. Szeged Várossának eskütt Földmérője”

(Szeged, 1765. szeptember 22.–Szeged, 1830. november 4.)

Ahhoz, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján Szeged, az ország második legnagyobb városa első hites geometrájának sokoldalú, hazája javát szolgáló ténykedését értékelni tudjuk, mindenekelőtt szükséges az országnak és az említett városának színes kulturális, s gazdasági földabroszát szemrevételeznünk.

A töröktől visszatért területeken nem csupán a felszabadító harcok hagytak pusztulást, hanem a török idők mindenáron maximális haszonra törekvő gazdálkodása is egyaránt súlyos nyomot hagyott utakon, folyómedreken, eliszaposodott vagy épp a végletekig kizsákmányolt, termőképessége határára jutott mezőgazdasági földeken. A fölszabadult Kárpát-medencére ráköszönő új évszázad rendkívül mozgalmas, az elpusztasodott területeket újjáépítő és újránépesítő folyamatokat generált.

A központi hatalom elsődleges feladatának tekintette az újjáépítésben hasznos kézművesek, iparosok és a kultúráközvetítésben szerepet vállaló művészek, iskolák, humanista gondolkodók bátorítását, pártolását. Az újonnan benépesedő, prosperáló országrész csábító erőként hatott a francia–porosz háborúkban érintettek számára. Az 1712-ben pusztító árvízvet követő katonai és kamarai építkezések híre is vonzerőt jelentett.

Szeged környéke a XVIII. században stratégiai szempontból kiemelt térségnek számított azért, hogy a Tisza és a Maros összefolyásánál egyrészt az egyik legfontosabb természetes útvonalat, másrészt a hajóhíd révén a Maros mentén kelet felé irányuló legjelentősebb szárazföldi kereskedelmi útvonalat is ellenőrizte.

Szeged geopolitikai helyzetéből következik, hogy a délszláv betelepülők sem kerültek el Szegedet. Két jelentős családot emelünk ki. A dalmát Dugonics család tagja a neves matematikus, paptudós, író, az első magyar regény szerzője, Dugonics András. Az 1760 körül horvát földről Szeged-Főlsővárosra települt szürszabó, Vedrics György 250 éve, 1765. szeptember 22-én született fia Vedres Istvánként szerzett hírnevet: Szeged polihisztor geometrájának nagyságát jelzi, hogy szülővárosa saját Széchenyiként tiszteli.

Mindketten – mintegy másfél évtized különbséggel – a szegedi piaristáknál folytatták elemi tanulmányaik egy részét; életük a későbbiekben is sokszor találkozott.

II. József fontosnak tartotta, hogy átlátható, pontosan felleltározott, egységesen irányítható legyen birodalma. Fölvilágosult földmérőkre, építőkre volt szüksége a katonai térképezési munkálatokhoz, az adókiivetés végett a földterületek kataszteri felméréséhez, a magyarországi közutak rossz állapotának, a folyók szabályozatlanságának megszüntetéséhez és a hatalmas mocsarak lecsapolásához. A földmérők

⁶ MNL OL. X 2003. A Budapest-belvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. 48. köt. 235. fol.

⁷ <http://www.templom.hu/phpwcm/bp5-belv.html>.

képzésére az uralkodó 1782-ben a Budára telepített egyetem bölcsészeti karán belül megalapította az Institutum Geometricumot, Európában elsőként egyetemi rangra emelvén a mérnökképzést.

A fiatal Vedres István nyelvek megismerését és a humanista kultúra tanulmányozását követően az újonnan alapított Institutum Geometricum alapító évfolyamán kezdte meg mérnöki tanulmányait, ahol Dugonics András is tanította. 1784-ben kitüntetéses eredménnyel vizsgázott le mennyiségtanból. Kétévnyi vándorlása alatt a Dunántúlon zajló ármentesítési és egyéb gazdasági építkezésekbe, valamint a modern mezőgazdasági folyamatokba tekintett bele. Terepen szerzett tapasztalatai birtokában 1786-ban tette le gyakorlati földmérőtan vizsgáját, mely nem csupán a mérnöki oklevelet hozta meg számára, hanem egyben szülővárosának, Szegednek a frissen megüresedett földmérői állását is.¹

Szeged Vedres személyében egy valóban európai műveltségű, a humán és a matematika tudományokban egyaránt jártas, a művészetek iránt elhivatott, kiemelkedő tudású, fiatal, mérnöki diplomával bíró geometrával gazdagodott. Őneki is meg kellett küzdenie elődjének, Sax geometrának generációs féltékenységével, aki a városi tanácsnokok által igyekezett irányítása alá vonni a fiatal kollégát.

Az ország területileg második legnagyobb városa bőven nyújtott munkát a hivatása gyakorlásához ifjonti lendülettel hozzátartó mérnök számára. Különösen igaz ez, amennyiben az elhanyagolt partfalai által folyton kiöntéssel fenyegető Tiszára, Marosra vagy éppen a homokhátság futóhomokjára gondolunk. Az állandó árvízveszély-elhárításon túlmenően mind a város utcáinak, tereinek kialakításában, a várostervezésben, mind a mélyedések, csöpörkék feltöltésében egyaránt a korszellem leginkább előre mutató eszméit képviselte.

Városépítő ténykedései közben a tudomány és művészet egyéb területei ugyancsak kiemelt hangsúlyt kaptak. Nem csupán kőből, sárból, fából épített, hanem igyekezett az emberek lelkéhez is szólni: az általa megvalósított színházterem, a Grün Orbán nyomdája révén terjesztett poézise vagy éppen egy-egy témát körüljáró tanulmánya által.

Városi hivatalnokként erejét gyakran prédálták azáltal, hogy apró határviták rendezésére kárhozatták. Őt magát mindig az átfogó, a jövőbe mutató feladatok, hosszú távra szóló megoldások foglalkoztatták. Igaz ez akkor is, amikor másfél évtizednyi huzavona után megbízást kapott a város új székházának megtervezésére. Különös figyelmet fordított arra, hogy az ne csupán a bürokráciát, hanem a szellemieket is szolgálja azáltal, hogy abban – az országban az elsők között – álmodja és valósítsa meg a magyar színjátszás otthonát. Gondolt egyben a fenntarthatóság szempontjaira is, amikor a színháztermen túl árendába adható vendéglőt is tervezett az épületbe.

A homok legyőzéséhez a leghathatósabb eszköznek az erdősítést látta.² 1795-ben javaslatot tett a közlegelők erdősítésére; egyrészt a favasárlással kiáramló, tetemes összeget akarta lecsökkenteni, másrészt a legelőket, szántókat veszélyeztető futóhomokot kívánta megkötni. Javaslatára a városi tanács 1799-ben rendeletet fogadott el: „minden házas gazda esztendőnként 100 drb fát az inzenér által kimutatandó helyen [...] a közjó hasznára ültetni tartozzon”. Jelentős eredménye volt 1804-ben az *erdei tisztartóság* felállítását, ami az ország első erdőhivatalának tekinthető.³

A gyakori járványok megelőzésére javaslataiban foglalkozott az utcarendezésekkel, az utak, járdák kiépítésével, a szennyvízelvezető csatornák létesítésével, a csatornázásnak és a posványos területek kiszáritásának gyakorlati rendezésével. 1817-ben például részletes javaslatot nyújtott be, hogy „Mi módon lehetne a városnak némely utcáit és piacait kövekkel kipadolni, és szép, azonkívül hasznos fákat ültetni, és erdőt is abból szaporítani.”⁴

Igazi logisztikai gondolkodásról tett tanúságot, amikor nagyszabású tervet készített a Duna–Tisza-csatorna építésére, valamint a tiszántúli hajózható és öntözőcsatorna létesítésére. A holland példákat alapul vevő, közlekedési és öntöző célokat szolgáló csatorna-elgondolásait 1805-ben kitűnő szakmunkákban ismertette.⁵ A csatorna torkolatához a szegedi várból monumentális építői elgondolással kialakítani szándékozott, méreteiben is impozáns Kereskedői Tárházat képzelt.

Építői munkásságát több templom, középület és rangos polgárház őrzi napjainkig annak ellenére, hogy városát az 1879. évi nagy árvíz szinte teljesen elpusztította.

¹ Miskolczy István: Néhai idősb Vedres István élet-rajza. Regélő 1834. 79. sz. 637–638.; 80. sz. 644–646.; 81. sz. 653–654.; 82. sz. 661–662.; 83. sz. 668–670.; 84. sz. 675–677.

² Nagy Zoltán: Vedres István művészi munkássága (1765–1830). Bp., 1956. p. 17.; Szeged története 3. (1. rész 1849–1919. Szerk.: Gaál Endre.) Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991. p. 290, 325.

³ Nagy Zoltán 1956. i. m. p. 23.

⁴ Nagy Zoltán 1956. i. m. p. 35.

⁵ Nagy Zoltán 1956. i. m. p. 24.

Szeged első főmérnöke napi hivatalán túlmutatva alkotott igazán nagyot és példamutatót, amikor a várostól kibérelt – közel négyezer holdnyi – tiszaí árterületen, saját vállalkozásában hatalmas gátak építésével létrehozta mintagazdaságát, Vedresházát, a korszerű berendezkedésű és működésű, különböző ipari növényeket termesztő, agrárkapitalista uradalom mintapéldáját.

Még életében munkásságát számos kül- és belföldi elismerés kísérte. Azt még megérte, hogy I. Ferentől 1826-ban magyar nemességet, var(a)sányi előnevet és Biharban birtokot kapott. A beiktatáson azonban már csak fia és unokája vehetett részt.

A Vedres István által tervezett szegedi városháza

1830-ban bekövetkezett haláláról az általa is szorgalmazott szegedi kaszinó mint legnagyobb veszteségről adott hírt. Életét tömören összegzi sírfelirata:

„E' gyász hantokkal fedetik tekintetes nemes idősb Vedres István ur tettes Csongrád és több vmegyék táblabírája, a' bécsi, és brünni tudományos társaságok tagja, szabad királyi Szeged városa hajdani földmérője, végezzén pálya futását érdemeikkel teljes életének 65-ikén sz. András hava 4-én 1830. esztendőben.”

Ozsváthné Csegezi Mónika–Ozsváth Gábor Dániel

A köz szolgálatában

Halla Aurél érdi és országos hatókörű tevékenysége

A jogász és közgazdász végzettségű Halla Aurél (1880–1959) államtitkár sokat tett a Trianon utáni Magyarország gazdasági-kereskedelmi életének fellendítésében. Életpályája, országos hatókörű, ezen belül érdi vonatkozású tevékenysége kevesek előtt ismeretes. A következőkben betekintést nyújtok sokoldalú gyakorlati és teoretikus, szakírói munkásságába – érdi visszaemlékezések, levéltári források és saját művei tükrében.

Halla Aurél Budapesten született 1880. május 26-án, római katolikus családban.¹ Középiskoláit a székesfehérvári Cisztercita Gimnáziumban végezte, majd visszatért Budapestre. Jogi tanulmányokat folytatva előbb ügyvédi pályára készült, aztán a bíróság szolgálatába lépett. A kereskedelmi és váltótörvény-széknel volt albíró, majd törvényszéki bíró.²

Az első világháború utolsó évében, 1918-ban berendelték az Igazságügyminisztériumba, itt különböző osztályokban működött. 1921-ben a Kereskedelmi Minisztériumban kinevezték osztálytanácsossá, ahol a törvényelőkészítő osztály helyettes

Halla Aurél

¹ Az érdi plébánia anyakönyve szerint.

² Halla Aurél 1938. október 25-én kelt levele, saját kezűleg összeállított életrajza az Új Idők Lexikona számára, MOL, K245, 5. doboz.

vezetője, később vezetője és miniszteri tanácsos lett.³ Több nyelvet beszélt, többször járt kiküldetésben, tanulmányúton külföldön, például 1926-ban Prágában folytatott kereskedelempolitikai tárgyalásokat. Tudott románul is.

Nagy szerepet vállalt a Trianon utáni Magyarország gazdasági-kereskedelmi életének fellendítésében. Levéltári források és helyi adatközlők állítása szerint Halla budapesti lakása mellett 1925–26-ban építtetett házat Érden, az Érd-Óváros Római út 24. szám alatt. Ez is adhatott ösztönzést számára, hogy érdi viszonylatban sokat tegyen a közlekedés, a közúti hálózat fejlesztése érdekében. Érden az 1920-as években kezdődtek a parcellázások, mely révén sok nincstelen földhöz juthatott. Mindezekkel együtt haladt az infrastruktúra fejlesztése, úthálózat kiépítése stb. Az 1930-as években Halla ösztönzésére épült meg az Érd-Óvárosba vezető betonút, mely a Molnár utcáig tartott. Az államtitkár, kikerülendő azt a vádat, miszerint „magának épített utat”, nem vezette el a saját házáig – a visszamaradó rövid útszakaszt a lakosság hálából, saját költségen és fáradságával építette meg adományozójának, jótevőjének.⁴ Egy HÉV nyomvonalának a tervei is elkészültek, mely a mai Magyar Földrajzi Múzeum épületétől vezetett volna kb. a mai Fő utcai óvodáig (Érd-Óváros, Fő u. 12.).⁵

Útépítés Érden

zetőt. A következő évben, 1935-ben először írt Dobsa László–Zsámár József *Kéményseprő-kódex* (Monopol, Bp., 1935) című munkája elé.

1936-ban tettek javaslatot dr. Halla Aurél magyar királyi iparügyi minisztériumi miniszteri osztályfőnök államtitkárrá való kinevezésére a Magyar Királyi Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztériumba. A javaslat elfogadásra került, Halla 1936–1938-ig töltötte be az államtitkári posztot. Adatunk van róla, hogy ezzel egyidejűleg, még 1936-ban kilépett a Honszeretet Egyesületből.⁶ Ekkoriban Dobrovics Károllyal közösen írta, szerkesztette a *Magyarország története különös tekintettel az iparra és kereskedelemre* című művet (1936), melyben a szerkesztők azt tűzték ki célul, hogy „a történelmi eseményekkel kapcsolatban a gazdasági vonatkozásokat, különösen az ipar és kereskedelem helyzetének a vizsgálatát” kimélyítsék.⁷

Gazdasági hetilapokban és napilapokban jelentek meg írásai. Írt a kereskedelmi szakoktatás időszerű kérdéseiről, az elméleti oktatás és a gyakorlati képzés összekapcsolásáról a felső kereskedelmi iskolában. Írásai jelentek meg *Munkajog*, *Az ipar és kereskedelem szerepe a községben*, *A kereskedelem és ipar szociális jelentősége a város életében* címmel.

1937 márciusában országgyűlési választásokat tartottak Szombathelyen. Miután Kozma Miklós lemondott belügyminiszteri posztjáról, visszalépett Szombathely város képviselőtéből is, 1937-ben pót-

Halla országos szinten is nagy szerepet vállalt a Trianon utáni Magyarország gazdasági-kereskedelmi életének fellendítésében. Gyakorlati tevékenységét teoretikus munkásságával is alátámasztotta. Több gazdasági-ipari témájú szakmunkához írt bevezetőt, például Dobrovics Károly (1838–1873) bányakerületi vegyelemző, szakíró *A kartelek helyzete és működése Magyarországon* (1934) című művéhez. A közszállítási szabályzat kapcsán 1934-ben kiadott kormányrendeletre és a villamos energiáról szóló 1931-es törvény végrehajtása tárgyában kelt 1934-es kormányrendeletre is ő írta a beve-

³ Halla Aurél 1938. október 25-én kelt levele, saját kezűleg összeállított életrajza az Új Idők Lexikona számára, MOL, K245, 5. doboz.

⁴ Érdi lakosok közlése.

⁵ Ábel András érdi lokálpatrióta helytörténész közlése, 2014. dec.

⁶ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2013. 267. p.

⁷ Előszó. In: *Magyarország története különös tekintettel az iparra és kereskedelemre*. I., szerk. Halla Aurél–Dobrovics Károly, Monopol Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1936. 6. p.

választásokat kellett kiírni. 1937. február 8-án jelölték Halla Aurél kereskedelmi államtitkárát a szombathelyi mandátumra. Az ellenzék jelöltje gróf Csekonics Iván volt. Az eredmény nem lehetett kétséges, a leadott érvényes szavazatok kétharmadával nyert Halla Aurél, országgyűlési képviselő lett. Bár ez inkább a mandátum átjátszásának tűnt, mint egy komoly sajtó- és szócsatát hozó időközi választásnak. A korabeli sajtóban (*Vasi Szemle*, *Vasvármegye*, *Zalai Közlöny*, *Honderű Magazin* stb.) több cikk is tudósít az eseményekről.⁸

Halla széles körű társadalmi szerepvállalására utal, hogy például 1937 júniusában szombathelyi postahivatalok sportcsoporthoz invitálta mint legfőbb védnököt egy sportbemutatóra.⁹ 1937 decemberéből való a szombathelyi Izraelita Jótékony Nőegylet köszönőlevele a karácsonyi adományért, melyet Halla és felesége tett.¹⁰

1938 elején a Közel-Keleten járt, erről részletes jelentésben számolt be.¹¹ Az út egyik folyamodványaként 1938. február 17-i keltezéssel fennmaradt P. Vados Pál ferences plébános levele Halla számára, melyben kifejezi köszönetét a Halla által a szombathelyi ferences plébániának ajándékozott kis keresztért, melyeket az államtitkár a Szentföldről hozott.

Halla gazdasági cikkeiben rámutatott a reklám nagy jelentőségére az ipari és kereskedelmi életben. Mint a Magyar Reklámszövetség elnöke, és mint államtitkár is sokat tett a magyar reklám fejlesztése és népszerűsítése terén. A *Reklámélet* című folyóirat 10 éves jubiláris száma vezércikkét is ő írta. 1938 elején, a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület közgyűlésén elnökhelyettesé választották.¹² A főváros társadalmi és politikai életében kiemelkedő szerepet játszó Sol-Club választmányában is ott találjuk ez évben.

Nem sokkal az ún. győri program meghirdetése után – mely a hadsereg korszerű felfegyverzésének megindításán túlmenően új gazdasági és politikai irányvonalat, a közlekedés fejlesztését szolgáló beruházásokat is jelentett volna, benne a közúthálózat további fejlesztésével – Halla államtitkár lemondott. A korabeli sajtó, többek között az *Est* című folyóirat 1938. május 18.-i száma tudósított Halla államtitkár lemondásáról.¹³ Új politikai államtitkárát nem neveztek ki. Kunder Antal, a Külkereskedelmi Hivatal elnöke lett a kereskedelmi minisztérium adminisztratív államtitkára. A lemondás valószínűleg összefüggésbe hozható a kormányváltással, Imrédy Béla május 14-étől vette át a miniszterelnökséget Darányi Kálmántól.

Halla a Szent István Emlékév alkalmából Székesfehérvárott (1938) már mint nyugalmazott államtitkár mondta az ünnepi beszédet. Társadalmi szerepvállalása ezután is jelentékeny maradt. 1938 szeptemberében például Szombathelyen járt, újabb ügyek elintézése kapcsán.

A második világháború idején kereskedelmi, szociálpolitikai jellegű gyakorlati és szakírói tevékenységét tovább folytatta. A szociálpolitikának is az étellel és a politikával való kapcsolatát hangsúlyozta: „*Nem azon fordul meg a szociálpolitika eredményessége, hogy vajjon egy társadalmi jelenség fogalmát miként töltjük meg szótartalommal, hanem azon, hogy a szociálpolitika mennyiben tudja a politikával a maga nemzeti gondolatban gyökerező ama követelését elfogadtatni alapelvül, hogy mindenkinek megélhetését biztosítani kell; tehát nemcsak az életét és erre milyen módszereket ajánl.*”¹⁴

Érden közreműködött a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete) 1940. október 1-jén megnyíló bentlakásos népfiiskolája létrehozásában, itt kulturális, vezető- és gazdaképző tanfolyamokat tartottak.

Érden többször sújtotta árvíz, például 1941–42-ben. 1942-ben fejeződött be a jelenlegi gát alapjainak lerakása. Az itt működő Sportrepülőtér, a parcellázások miatt a Duna legerősebb gátját építették meg a trianoni Magyarország határain belül. Halla Aurél az Érd-Nagytétényi Ármentesítő Társulat elnöke-

⁸ Szalainé Bodor Edit: Szombathely kronológia. 1848–1945. Készült a Vas megyei Lapok és a Vasvármegye című hírlapok sajtóanyagából, <http://193.225.149.5/vdkweb/publikaciok/kronologia1.html>

⁹ Meghívó sportbemutatóra. Szombathely, 1937. június 28. Halla Aurél államtitkár iratai, MOL, K245, 7. doboz.

¹⁰ A szombathelyi Izraelita Jótékony Nőegylet levele. 1937. december 26., MOL, K245, 4. doboz.

¹¹ Beszámoló (jelentés) Halla államtitkár közel-keleti útjáról. MOL, K245, 4. doboz.

¹² Dr. Gödölle István: A Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület 100 éve: történeti és archontológiai vázlat. In. Válogatás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület „Tudományos múlt, jelen és jövő a szellemi tulajdon területén” címmel megrendezett emlékülésének és „Aktuális iparjogvédelmi kérdések '06” címmel megtartott konferenciájának (2006. november 21–22.) anyagából, 25. p., www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200705-pdf/703-kulonszam.pdf

¹³ Halla államtitkár lemondott. *Est*, 1938. május 18., 2. p.

¹⁴ Halla Aurél: Politika a szociálpolitikában. Szociális Szemle, 1939–1940. 1. évf. 2. sz., 61. p.

ként nagy szerepet vállalt ebben. A gát építését támogatta és szervezőmunkájával segítette a KALOT Népfőiskola vezetése, itt dolgoztak a népfőiskola Érden tanuló növendékei. A védvonal jelenlegi kiépítettségét többszöri erősítéssel érte el.

1943-ban Halla a Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt. (1941–) vezetőségi, igazgatósági tagja lett.¹⁵ Ugyanezen évben Dr. Lantay István, Pest vármegye főjegyzője szerkesztésében, Halla Aurél irányításával jelent meg *A M. Kir. Közellátási Minisztérium és az Árkormánybiztosi Hivatal által kiadott rendeletek összefoglalása alapján készült törvényes árszabályozás* (Bibliofilia, Budapest, 1943). Ez az akkori években kiadott általános érvényű, ill. egyéni ármegállapítást tartalmazó hatósági rendelkezések és leiratok gyűjteménye.

Halla a kereskedelem aktuális problémáiról *A kereskedelem időszerű kérdései* (1943), *A kereskedelem fejlődésének útja és annak következményei a gazdasági jogban* (1943) címmel jelentetett meg írásokat. Ebbeli munkássága egyik csúcspontjaként 1945-ben már mint a Kereskedők Országos Egyesülete (KOE)¹⁶ elnöke tevékenykedik.

Halla Aurél és felesége sírja Érden

Az érdi Halla-ház

Halla Aurélt a Rákosi-korszakban az MKP nemkívánatos személynek minősítette, a kistarcsai internálótáborba kitelepítette, Magyarországról kiadott történelmi, illetve iparügyi könyveit tiltott listára helyeztette. Erdi ingatlanát 1952-ben államosították.¹⁷ Halla az 1956-os forradalom után került vissza Érdre. Betegen halt meg, 1959. július 31-én. Augusztus 6-án, az érd-óvárosi Öregtemetőben helyezték örök nyugalomra feleségével, Polczér Izabellával (1891–1951) közös sírhelyen. A temetésen Kudó József plébános búcsúztatta.

Ingatlana, az ún. Halla-ház az 1956-os forradalom után közösségi házként működött, a helyi sportkör is itt kapott helyet. Később a nyugdíjas klub, a rendőrség, közületi szolgálattelakások, szükséglakások voltak az ingatlanban elhelyezve. 1963-ban itt rendezte be Jovicza Ignác Érd első helytörténeti gyűjteményét. Egy időben itt működött a városi könyvtár kihelyezett fiókkönyvtára. Manapság a nemrégiben felújított házban az orvosi rendelő mellett a rendőrség és a polgárőrség kapott helyet, több helyiség pedig közösségi célokra van fenntartva.

Szolgáljon ez a cikk tiszteletadás-ként és az első lépések egyikeként, mely felhívja a figyelmet e kiemelkedő személy érdi – és országos szintű – működésére.

Vasné Tóth Kornélia

¹⁵ Kováts Lajos: A Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt. története 1941–1950., 165. p., http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=1778

¹⁶ A KOE 1945. március 2-ai ülésén mint elnök tevékenykedik. Jegyzőkönyv, MOL, K245, 8. doboz.

¹⁷ 1951-ből még fennmaradt egy Halla Auréltól származó bejelentés, mely erre az ingatlanra vonatkozóan több használatot nevezett meg: Grozdics Mária (Halla házvezetőnője), Péter András, Andrics László személyében. A Községi Tanács lakásügyi osztályának (bejelentés), 1951. május 3., Halla Aurél államtitkár iratai, MOL, K245, 7. doboz.

Irodalom. A M. Kir. Közellátási Minisztérium és az Árkormánybiztosi Hivatal által kiadott rendeletek összefoglalása alapján készült törvényes árszabályozás. Szerk. *Dr. Lantay István*. Bibliofilia, Budapest, 1943; *Halla Aurél* államtitkár iratai. Magyar Országos Levéltár, K245, 5. 7. 8. dobozok; *Halla Aurél*: Politika a szociálpolitikában. Szociális Szemle, 1939–1940. 1. évf. 2. sz. 58–61. p.; *Kováts Lajos*: A Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt. története 1941–1950., 165. p., http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=1778; Magyarország története különös tekintettel az iparra és kereskedelemre. I–II. Szerk. *Halla Aurél–Dobrovics Károly*. Monopol Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1936; *Szalaiiné Bodor Edit*: Szombathely kronológia. 1848–1945. Készült a Vas megyei Lapok és a Vasvármegye című hírlapok sajtóanyagából, <http://193.225.149.5/vdkweb/publikaciok/kronologia1.html>; *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer mérlege. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2013; Válogatás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület „Tudományos múlt, jelen és jövő a szellemi tulajdon területén” címmel megrendezett emlékülésének és „Aktuális iparjogvédelmi kérdések '06” címmel megtartott konferenciájának (2006. november 21–22.) anyagából, 25. p., www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200705-pdf/703-kulonszam.pdf

Rudnay művésztelepe

„Ez a jellegzetes táj, ez a társadalmi kisvilág számtalan alkalmat kínál a festőnek, hogy a nyers látványtól eljusson az egyetemes érvényű mondanódig, hogy megsejtse és kifejezze a részletekben az egészet, a változásban a maradandót.”

(Lator László)

Szerencsésnek mondhatja magát az a település, amelynek folyója van. Igaz a megállapítás, ha néha a víz bősége kellemetlenséget okoz. Szeretett folyónkkal, a Marossal így vagyunk, a város lakói tisztelik és magukénak érzik. Gyors folyással Erdély vizét hozza, táplálja az ártéri erdő dús növényvilágát. Ezt a panorámát az idelátogató művészek felfedezték, és ez is hozzájárult, hogy Makón Rudnay Gyula festőművész tanítványaival művésztelepet hozzon létre.

Az eseményről az első hiteles forrás a rendezett tanácsú város 1925. évi júniusi keltezésű, Gorcsa Péter főjegyző által vezetett jegyzőkönyv feljegyzése: „*Rudnay Gyula festőiskolai tanítványai 1925 nyaratól, három éven keresztül néhány hetet Makón töltenek. Az ifjú festőket a patronáló Espersit János ügyvéd, a helyi irodalmi, művészeti élet meghatározó alakja osztotta be sorkosztra, szállást a kollégiumban kapnak.*” A képviselőtestület a művészeti megmozdulást anyagi erejéhez mérten támogatta, a költségekhez ezer pengővel járult hozzá. Dr. Nikelszky Jenő polgármester műpártolása és megértése például szolgált, mert a festmények vásárlását előmozdította Somogyi Istvántól, Torma Imrétől és az ifjú művészekről. A képek a városháza hivatali szobáinak falát díszítették.

Ecsődi Ákos gimnáziumi rajztanár a *Csanádi Kalendáriumban* írta: „*A Rudnay-iskola egykori művésztelepén Istokovics Kálmán és a jelenlegi tanár, Barcsay Jenő emlékezetes vendég.*” A város képzőművészetének jeles ismerője, Kelemen Ferenc tanár az *Ötven év Makón* című írásában emlékezik: „*Espersit János közreműködésével Rudnay növendékei érkeztek a városba.*”

A festőállványok hamarosan megjelentek az utcákon, tereken, meg a Maros-parton. A fiatalok megismerkedtek a lakókkal, „*belesimultak*” a város társadalmába. Szorgos munkájuk nyomán különböző témájú alkotás született, amelyek közül néhány jelenleg is lakásokat díszít. A tágas polgári házak megörökítése mellett a honvédi putrik is vászonra kerültek, kint a határban témát ad a szántó-vető ember. Látványosan megjelenik a szénakazal kútágassal. A Maros-parton a matuzsálemi kort megért nyárfákat a grafikusok rajzolták le. A patrónusnak, az emlegetett Gorcsa Péter bácsinak a fiatalok karikatúrával kedveskedtek.

Minden évben a gyakorlatot kiállítások zárták, amelyeket megmérettetésnek, vizsgának tekintették. Az első bemutatónak a megyeháza nagyterme adott otthont, amelyet Nikelszky Jenő ajánlott a közönségnek. Az 1926. évet a lánypolgáriban rendezték, Bánffy József főügyész közreműködésével. Emlékezetes az utolsó, 1927. szeptember 2-án, amelyet Rudnay jelenlétében Juhász Gyula nyitott meg. A festő és a költő között már 1925-től alakult ki bensőségesebb barátság. Erre emlékezik vissza a Kassák Múzeum kiadványában megjelenő tanulmány 2000. március 26-án, amely szerint: „*Rudnay makói tartózkodását megszakítva, kizárólag azért utazott pár órára Szegedre, hogy személyesen találkozhasson Juhásszal.*”

A művésztelep első, kezdeti szakasza három évig tartott, azonban a város polgáraiban felkeltette az érdeklődést a művészet iránt. Mindig voltak „*fáklyahordozók*”, ők a világosságot biztosították. Ilyen lehetett Rudnay, aki megszervezte művésztelepét. Az évente itt alkotó festők magukba szívták ennek a

városnak lelkét, múltját, jelenét. A fiatalok távozása után a szabad teret az igazán makói Torma Imre festészete töltötte ki. Azután megjelentek az igen tehetséges rajztanárok: Bánszky Tamás és Dehény Lajos, a gimnáziumban Ecsődi Ákos, a Csók-tanítvány.

Az idős művészetbarát makóiak szívesen emlékeztek Rudnay festőművész telepére, az évenként visszatérő alkotókra. Történetem befejezéséhez érdemes felidézni Kiss Tóni bácsi személyét, aki a húszas-harmincas években híres vendéglőt működtetett az Uri-Hajnal utca sarkán, az apósától örökölt Dániel-házban. A Kakasos Kiss, mert ezen a becenéven ismerték, a finom étkek mellett a frissen csapolt, kiváló minőségű Dreher-sörrel alapozta meg vendéglőjének jó hírét. A finom nedűt lerakatába közvetlenül a gyártól kapta. Külön látványosságnak számított Adorján muralovaival, a nagy fahordóknak a vasúttól történő beszállítása, keresztül a Fő téren. Vendégei az orosz fertály felől a Fő térre igyekvők közül kerültek ki, de látogatták a megyei hivatalnokok, az úri vendégei, akikre büszke volt. Megfordultak nála nagy kapacitású sörívők, így a természetes Beke állatorvos. Nem szerette a túlzottan sietőket, mert amint hangsúlyozta, a sörivásnak is meg kell adni a módját. Bevált receptje szerint a sörnek addig kell a korsóban pihenni, míg a kemény hab az ezüst pengőst elbírja. Módszere, vidám természete vonzotta a szomjazókat. De az éhezők is megismerték nejének, Juliska néni konyhájának finom ízeit. A sarki kiskocsmá híre a fiatal művészekig eljutott, hamar látogatásukat tették. Pénz szűkében magukkal vittek egy-egy rajzot, vázlatot, amit fizetőeszközülnél használtak. Szerencsájukra, mert a művészetpártoló Tóni bácsi szívesen fogadott minden alkotást, mint „*nemes valutát*”. Az eltelt évek alatt komoly gyűjteményre tett szert.

A háború után a kiskocsmá színvonalát még néhány évig lehetett tartani. A döntő változást a fordulat éve hozta, amikor a vendéglátás állami kézbe került. Tóni bácsi önérzete nem engedte, hogy saját tulajdonában alkalmazott legyen, inkább feladta a vendéglátást. A mozgékony kis ember nem maradt munka nélkül, visszatért eredeti szakmájához, a szabómesterséghez. A ruhakészítés tudományát sem felejtette el, hiszen legény korában Svájcban, Németországban tanulta. Most nem volt anyagi lehetősége, hogy önálló szabószárműhelyt létesítsen, ehhez a politikai helyzet sem kedvezett. Választás hiányában a nem régen alakult szabó szövetkezetbe lépett. Az új munkahelyén szívesen fogadták, ahol tudása, precizitása jól érvényesült. Egyéniségével, humorával életet vitt a Köteles-féle szövetkezeti műhelybe. Itt lett apám munkatársa, ahol kettőjük között jó barátság alakult ki. Egyik alkalommal Tóni bácsi vendégségbe érkezett hozzánk, meglepetésünkre szüleimet két művésztelepi rézkarccal ajándékozta meg, amit mint becses emléket én őrzök tovább.

Siket István László

HÍREK

Benedek Elek-szobrot avattak Hajdúböszörményben

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karának kertjében, Hajdúböszörményben 2016. május 20-án felavatták Benedek Elek félalakos portrészobrát, Lestyán-Goda János szobrászművész alkotását. Rétvári Bence, az Emberi Erőforrások Minisztériuma parlamenti államtitkára avatóbeszédében a nemzeti identitás szempontjából egyedülálló örökségnek nevezte a magyar népmesekincset, amelynek egyik legjelentősebb művelője, terjesztője volt Benedek Elek. – Rendkívül fontos, hogy a népmesekincs megismertetése, ápolása része legyen a pedagógusképzésnek – mondta az államtitkár. (MTI)

Felújított várkastély Szászváron

Ünnepélyesen adták át 2016. június 14-én a felújított szászvári várkastélyt, amely Magyarországon egyedülálló középkori műemlékegyüttes. Az Európai Unió támogatásából és a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodási Zrt. saját forrásából elkészült középkori vár nemcsak a település turisztikai vonzerejét növelheti, hanem az egész dél-dunántúli régióét is. A projekt több mint hatszázmillió forintból valósult meg.

KRÓNIKA

A XLIV. Országos Honismereti Akadémia

Makó, 2016. július 4–8.

Sorsfordító idők, sorsfordító magyarok

Ünnepi megnyitó

Tisztelt Miniszter Úr, Polgármester Asszony, Elnök Úr, Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kedves Honismerők!

Sok szeretettel köszöntöm a XLIV. Országos Honismereti Akadémia határon innen és túlról érkezett résztvevőit Makón, Csanád vármegye egykori székhelyén, és különös tisztelettel azokat, akiket a mai napon kitüntetésben részesíthetünk. Idén a Honismereti Szövetség újra Csongrád megyében tartja éves nagy konferenciáját, a Kárpát-medence legnagyobb honismereti, helytörténeti fórumát. Azt mondtam, hogy *újra*, hiszen húsz évvel ezelőtt, 1996-ban is ebben a megyében tartottuk akadémiánkat, akkor Csongrádon találkoztak a honismereti mozgalom tagjai és emlékeztek meg egyik legnagyobb nemzeti sorsfordulónkról, a honfoglalásról, annak millecenáriumán. Idei akadémiánkon nemcsak egyről fogunk beszélni, hanem több is szóba kerül a következő napokban, remélem sok olyan gondolattal, amely inspirálón hatathat közösségünkre.

A történelmünkéről, közös múltunkról gondolkodni kötelességünk. Sokszor idézünk is jeleseinktől olyan mondatokat, amelyek arról szólnak, hogy a múlt ismerete nélkül nem tudunk eligazodni a jelenben és nem lehet jövőt építeni se. Ez nagy igazság, és nem túlzás, ha azt állítom, hogy a honismerők táborának minden tagja is így gondolja és ennek a szemléletében él és munkálkodik. Ennek fényében aztán azt is kijelenthetjük, hogy nemzetünk történelmi sorsfordulóival még inkább foglalkoznunk kell, ha meg akarjuk érteni elődeink életét, döntéseit és ha a személyes életünkben, a zajló történelemben is jól szeretnénk dönteni. Mert ez ugye ma sem könnyű, mint ahogy sohasem volt az. *De Historia est magistra vitae – A történelem az élet tanítómestere!* Ezt a latin bölcsességet is majd mindenki ismeri és mégis újra és újra elkövetjük ugyanazokat a hibákat, mint elődeink, mert nem ismerjük a históriánkat. És így aztán az mindig ismétli önmagát. Természetesen nem teljesen ugyanúgy, de ismétli. Mert bár ifjúkorunkban tanították, és sok-sok könyvben, folyóiratban megírták, sok játékfilmben, dokumentumfilmben megmutatták nekünk, mégsem tudtunk tanulni belőlük. Anélkül, hogy részletesen belemennék európai jelenünk taglalásába, jól látható: ma is ez bajaink egyik fő forrása. Múltunk, kultúránk rossz és felszínes ismerete, de fogalmazhatunk úgy is, hogy a saját múltunk, kultúránk elhagyása, megtagadása az, amellyel már évtizedek óta szembesülnünk kell(ene).

Tévednek, vagy még inkább: tévútra visznek tehát azok, akik azt mondják, szajkózzák állandóan, hogy *„Hagyjuk már a múltba révedést!”* Természetesen annyira azért érdekli őket a múlt, hogy időnként átirják, hogy megszabják, hogy értelmezzék, amikor érdekük úgy kívánja.

Mi, honismerők meg szeretnénk ismerni történelmünket, benne a helyi személyes történelmet, kis közösségeink történeteit, hagyományait, amelyekkel aztán felvérteződhetünk a jelenben a jövőbeli küzdelmekre és az alkotásra. Alkotni és tenni a közösségért – nem lehet egyszerűbb célkitűzésünk és nehezebb feladatunk. Ez az igazi lokálpatriotizmus, amely szüli a patrióta embert. Ma a világban és benne Európában harsog az egyéni érvényesülés célkitűzése, a *„Valósítsd meg önmagad!”* hangzatos felszólítása. Ami ezzel ellentétes: a közösségről szól, a családról, a nemzetről – az pusztítandó. Igen, folyik az értékpusztítás egyre nagyobb erővel. Gyökértelen, hitehagyott emberek kellene, akiket lehet irányítani, akiknek minden szemetet el lehet adni.

Vámos Miklós író azt mondta egy nemrég vele készített interjúban, hogy *„Történelmünkben például a legnagyobb nemzeti sorsfordulók mindig nagyon tragikusak, de más szempontból mindig komikusak, hogy ne mondjam, röhejesek.”* Ezt a véleményét aztán nem fejtette ki jobban – talán nem is baj –,

Az akadémia ünnepélyes megnyitása (Mándli Gyula felvétele)

Prof. dr. Blazovitch László, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnöke és dr. Lázár János miniszterelnökséget vezető miniszter, fővédnök a megnyitóünnepségen (Mándli Gyula felvétele)

bár azért Mohácsra, a Csele-patakba fulladt Lajos királyra tett egy utalást. Számomra persze kérdés, hogy a honfoglalástól mondjuk 1956-ig akár dicső, akár gyászos sorsfordulóink miért lehetnének röhejesek. Sajnálatos, sőt, felháborító módon vannak (szerencsére egyre kevesebben), akik az ilyen kijelentésekkel is bagatellizálni szeretnének olyan eseményeket, amelyek fontosak egy nemzet számára. Amelyek meghatározzák identitását. Általában az ilyen emberek a nemzetet, a hazát, a magyar hagyományokat is anakronisztikusnak, értelmetlennek tartják. Azon dolgoznak nap mint nap, hogy semmi se legyen szent. „*Olyan, hogy magyar, nincs is!*” – hallhatjuk oly sokszor, hol általában nemzetünkre, hol a nagy magyar teljesítményekre. (Ha jól belegondolunk, ez részben igaz is lehet – már legalábbis a legsötétebb fajelmélet szerint, amivel mi azonban sohasem érthetünk egyet.) Az ilyenek azok, akik azért drukkolnak, hogy a magyar futballválogatott vereséget szenvedjen. Ezek azok, akiknek lételeme a gyűlölködés, akik nem tudnak összefogni, más véleményét tolerálni, pedig nap mint nap ezek szükségességéről beszélnek és írnak.

Debreczeni-Droppán Béla, szövetségünk elnöke megnyitja az akadémiát (Mándli Gyula felvétele)

Az ilyenek azok, akik azért drukkolnak, hogy a magyar futballválogatott vereséget szenvedjen. Ezek azok, akiknek lételeme a gyűlölködés, akik nem tudnak összefogni, más véleményét tolerálni, pedig nap mint nap ezek szükségességéről beszélnek és írnak.

Ezt a gondolatsort azonban semmiképpen sem szeretném így zárni, úgyhogy idézem „a legnagyobb magyar”-t, aki ezekkel a szavakkal fordult „Magyarország kiváltságos lakosaihoz”: „*Nemzeteknek úgy vannak bizonyos pillanatai mint egyedeknek, mely pillanatokot ha haszon nélkül engedik leperegni, s azok kedvezéseit meg nem ragadják, magok lökik magoktól el s rendszerint örökre, a jobb szerencse és a szebb élet kínáló malasztait, s előmenet és virágzás helyett, apály által sodortatva, egész létük többé nem egyéb, mint sýnló tengés és szomorú hervadás. Oh ne hagyjuk, drága honfiak, elsurranni a mai időt, de bájljuk szent hazafiságunk varázsa által a szerencsét hozzánk! hadd mosolyogjon elvégre ránk szerencsétlen magyarokra is, kiknek eddigelé, s alkalmasint egyedül meg nem szűnő irigy versenygésink és egymás elleni agyarkodásink miatt, örökké hátat fordított.*”

De miért beszélek minderről egy honismereti konferencia megnyitó ünnepségén? Mert ma kezdődő akadémiánkon nemzeti sorsfordulóinkról fogunk tanácskozni, egy gazdag történelmi múlttal rendelkező közösség sorsának alakulásáról, egyben a magyarság mai sorsáról, amit mi magunk is alakíthatunk. Ezt kérem senki se tekintse egy naiv kijelentésnek! Inkább azzal az önfelmentő kijelentéssel, illetve hozzáállással kellene felhagynunk végre, amely úgy szól, hogy „*A magyarok sorsa máshol dől el, mi kicsik vagyunk, semmit sem tehetünk!*” És erre az önsorsrontó lelkiiségre mindig eszembe jut egy nagy formátumú magyar politikus, Esterházy Miklós nádor mondása: „*Örültség semmit sem tennünk, ha mindent nem tehetünk is.*” És ez így van nagyban és kicsiben is. Nem másra kell várnunk, hogy megoldja bajainkat, nehézségeinket, hogy megóvja értékeinket. Mi nekünk kell tudnunk, hogy milyen sok értékkel rendelkezünk és azokat egy közösség hasznára meg kell mentenünk. A düledező kúriát, az üresen, ablak nélkül romló kastélyt, a megmentésre váró régi parasztházat, az utolsó óráiban lévő középkori templomot megmenthetem én is. Persze nem egyedül kell, szervezhetek egy kis közösséget ebből a célból vagy megkereshetem a megfelelő hatóságokat. Igaz, ez általában nem könnyű, kitarás kell hozzá, de az eredmény meglehet és egy-egy épített örökség megmentése közösséget kovácsolhat egy vegetáló lakosságból. Rögtön lesz igazodási pont, közösségi tér vagy csak egy olyan megszépült épület, amelyre büszke lehet az ember, hogy „*Nekünk is van ám!*” Ez a büszkeség ma még nagyon sok helyen hiányzik! Mi, honismerők tudjuk, hogy a magyar büszke lehet kultúrájára és elmondhatja, hogy legkisebb falvaiban is olyan értékek vannak, amelyek erősíthetik a közösség identitását, szülőföld iránti ragaszkodását. Milyen büszke lehet egy veleméri, egy feldebrői, egy jáki, egy székelyderzsi egy

óföldreáki vagy egy kiszombori magyar a templomára, egy bajnai, egy dégi, egy füzérradványi, egy újkígyósi vagy egy nagymágocsi a községe kastélyára és hosszan sorolhatnánk az egyéb ipari vagy népi műemlékeket, hogy a helyi néphagyományok gazdagságáról ne is beszéljünk és akkor imént szándékosan csak falvakat, községeket említettem. (Mert hát még Makó, hát még Hódmezővásárhely, Szeged, Csongrád, Szentes...)

De folytatva az előző gondolatot: nem sorsfordító-e az az egyén vagy közösség (pl. önkormányzat), aki és amely megmentett egy omladozó régi házat, hogy helytörténeti gyűjtemény legyen benne, esetleg egy színház a pajtában (gondoljunk csak az őrségi Viszákra, Szarvas József színművész kezdeményezésére)? És, ha netalántán még ez a pozitív élmény újabb értékmentésre is sarkall, micsoda közösség jöhet ott létre – amely már hisz magában, hisz a jövőjében, már nem másra mutogat, hogy azért nem boldogulhat, mert..., hogy azért nem tesz semmit, mert ugye mások... Egyre több a jó példa és ezek a példák mutatják, hogy nem lehetetlen megfordítani a sorsunkat, még akkor sem, ha első látásra minden ellene mond annak. Ez a nemzeti, polgári hozzáállás kell, ami nem kirekeszt, hanem összehoz, nem másokra mutogat, hanem előre mutat, a felmerülő nehézséget nem problémának, hanem megoldásra váró feladatnak tekinti. Én ezt a hozzáállást szeretném uralkodónak látni hazánkban és akkor újra összetartozhat a Kölcsény által együtt használt két szó: *haza* és *haladás*.

Amikor történelmi sorsfordulóinkról, illetve a nemzet sorsáról beszélünk, mindig felmerül az összefogás hiánya vagy annak igénye. Sokszor mondjuk, hogy mi magyarok csak a bajban tudunk összefogni, hogy „*Nekünk Mohács kell!*”, mert különben széthúzunk, acsarkodunk... Valljuk be, ez azért még mindig eléggé erősen jellemző. Mindenesetre ebben is nagyon segíthetnek a helyi közösségekben tapasztalható jó példák: számos településen láthatjuk például, hogy a polgárok egy szép célért össze tudnak fogni vagy két szomszédos önkormányzat ugyancsak egy olyan célért, amely sokaknak megélhetést adhat és nézhetünk tovább a kistérségi együttműködésekre és egyre felsőbb szintekre is. Ezek reménykeltőek, még akkor is azok, ha voltak olyan példák is az utóbbi egy-két évtizedben, ahol már a fejlesztések iránya sem volt jó. Nemegyszer ez abból is adódott, hogy nem a település történelmi adottságaira, hagyományaira építve hoztak létre valamit, hanem csupán a trendekre, a máshol sikert hozó beruházásokra tekintettek és építettek például óriási termálfürdőt oda, ahol nem lehetett rentábilis, mert körülötte már számos jól működő és kedvelt fürdő volt. Sorsfordítók tehát sajnos továbbra is lehetünk negatív irányba is, ha nem figyelünk a múltra, és annak tapasztalataira nem vagyunk figyelemmel. Igen, egy közösségi fejlesztéshez mindig szükséges az odafigyelés, az adatgyűjtés, az alapos tervezés. Ide vonatkozhat „*a legszögédibb szögédi*”, Bálint Sándor megállapítása (még ha nem pont ezzel kapcsolatosan is fogalmazta meg azt): „*Minden tudománynak kettős feladata van, az első: az igazságnak önzetlen megismerése; a másik: a megismert igazságnak célszerű alkalmazása a nemzet és az emberiség javára. Eredményt azonban csak kitartó munkával lehet elérni, amely az adatgyűjtéssel, megfigyeléssel kezdődik.*”

És Bálint Sándort idézve meg is érkeztünk a sorsfordító embörhöz, akadémiaánk alcíméhez: *Gellért püspöktől Bálint Sándorig*. Igen, Széchenynek abban is igaza volt, hogy „... *hazát nem alkot holt föld, hanem élő ember...*” Amikor nézzük a múltunkat és abban történelmi sorsfordulóinkat, akárcsak benne kisebb-nagyobb országrészek fontos, sorsfordító eseményeit, teljesítményeit, akkor mindig azokra kell nagyon figyelniünk, akik szereplői voltak azoknak és akkor valóban elhihetjük azt, amit már korábban hangsúlyoztam: hittel, elszántsággal, kitartással, a múltra és a közösségre való odafigyeléssel mi is lehetünk sorsfordító emberek és részt vehetünk egy község, egy város, egy ország és végeredményben egy nemzet megújításában, megerősítésében.

Sokan jártak előttünk, akikre felnézhetünk, akiknek jó példáját folytathatjuk, akiknek nagyszerű életéhez hozzátehetjük a miénket is. Egy Széchenyi Istvánt, egy Klebelsberg Kunót vagy egy Bálint Sándort jó követni, de nagy megtiszteltetés követni a 100 éve született, a mindig népben-nemzetben gondolkodó Kanyar Józsefet, a Honismereti Szövetség első elnökét is, aki húsz esztendővel ezelőtt csongrádi megnyitóbeszédében többek közt ezeket mondta mozgalmunkról: „*Amikor tartóssá vált a nemzet nyugtalansága a diktatúra kemény esztendeiben, azonnal észrevette, hogy írni kezdte a nemzet ellen a történelmet. Ekkor támadt fel és állt csatasorba egy misszionáriusi elhivatottságú, a nemzet élni-akarástól megfertőzött szekértábor, amely egészséges patrióta ösztönével, vonzó haza- és szülőföld-szeretetével kiépítette a maga számára a honismereti mozgalom keretében nemzeti tudata környezetvédelmét, és azt szolgálni kezdte a magyarság mandátumos értelmiségi »összeesküvésével«: a Notitia Hungariae történelmi gyökérzetű mozgalmanak a kereteiben.*” Kanyar elnök úr azt vallotta, amit mi is: a honismeret, a helytörténet hozzá tud járulni az egészséges nemzeti önismerethez, a magyar identitás megerősítéséhez és így végső soron ahhoz, ami már Árpád fejedelem óta állandó célunk: gyarapodni, boldogulni csodálatos hazánkban, a Kárpát-medencében.

Végül köszönetet mondok az akadémia megszervezéséért Bartha Éva országos titkár asszonynak és vendéglátó megyei tagszervezetünknek, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek és nem utolsósorban köszönöm Lázár János miniszter úrnak, hogy elvállalta akadémiaánk fővédnökségét és ma jelenlétével, köszöntő szavaival megtisztelt minket, és hogy támogatta rendezvényünket. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki a Nemzeti Kulturális Alapnak és Makó Város Önkormányzatának anyagi támogatásáért, és mindazoknak a hozzájárulását ötnapos konferenciánk sikeréhez, akiknek a nevei ott sorakoznak a meghívón.

Ezekkel a gondolatokkal a XLIV. Honismereti Akadémiát megnyitom. Kívánok mindenkinek jó tanácskozást, szellemi és lelki feltöltődést!

Debreczeni-Droppán Béla

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek

BALOGH MIHÁLY

Balogh Mihály 1943. május 30-án született Kunszentmiklóson. Az ELTE BTK magyar–latin szakán 1966-ban szerzett tanári diplomát. Pedagógusi pályáját is szülővárosában kezdte, majd művelődési felügyelőként, tanácselnökként, könyvtárosként dolgozott, miközben könyvtáros diplomát szerzett az ELTE-n. 1998 nyarán az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója lett. 2006 szeptemberében innen vonult nyugdíjba.

A honismerettel való kapcsolata még a Hazafias Népfront égisze alatt működő mozgalom aktivistájaként, az 1960-as években kezdődött, s tart a mai napig is. Harmadéves egyetemistaként vett részt először nyelvjárás- és földrajzinév-gyűjtő tanulmányutakon Lőrincze Lajos és Bárczi Géza professzor vezetésével. Szakdolgozatát is Kunszentmiklós földrajzi neveiből írta, majd Szankon vett részt egy komplex, a nyelvjárási sajátosságokra és a földrajzi nevekre és a hozzájuk kapcsolódó népetimológiai magyarázatokra, hiedelmekre is kiterjedő gyűjtőmunkában.

Gimnáziumi tanárként tanítványai számára honismereti szakkört szervezett. Tanári tevékenysége mellett részt vett a Bács-Kiskun megye földrajzi neveinek összegyűjtését és közreadását célzó programban, és közreműködött a Dunavecsei járás honismereti bizottságában. Iskolai könyvtárosként gondozta a nagy múltú, muzeális értékekben gazdag kunszentmiklósi gimnázium könyvtárát. Nyugdíjas-ként sem szakadt meg kapcsolata a könyvtárral, önkéntesként végzi volt iskolája könyvtári állományának számítógépes feldolgozását. Érdeklődése és figyelme is ehhez kötődően irányult Kunszentmiklós és a Felső-Kiskunság helytörténetére és művelődéstörténetére. A kunszentmiklósi „Pusztai Rádió” szerkesztő-műsorvezetőjeként a *Szülőföldemen* című élő beszélgetéssorozatban közel kétfélszáz helytörténeti témájú írása, valamint közel száz pedagógiai és könyvtári tárgyú tanulmánya, cikke jelent meg.

Társadalmi, illetve szakmai megbízatásai közül legfontosabbnak tartja, hogy több mint egy évtizedig, előbb a Magyar Könyvtáros Tanács Egyesületének elnöke, majd a Magyar Könyvtárosok Egyesületének alelnöke lehetett. Számos, szülővárosához kötődő, megyei, szakmai, állami és tudományos kitüntetésben részesült.

Balogh Mihály a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület egyik legrégebbi és a mai napig tevékeny tagja. Az 1960-as években került kapcsolatba a honismereti mozgalommal, egyesületünk munkájában a hivatalos megalakulástól, az 1990-es évek elejétől részt vesz. Pályafutása során, valamennyi munkahelyén fontos szerepet kapott a honismeret-helytörténet. Tudományos munkássága elsősorban Kunszentmiklóshoz és a Kiskunsághoz kötődik, de megjelent könyvei és tanulmányai az egész magyar művelődéstörténet számára nélkülözhetetlenek. Példaértékű ismeretterjesztő munkássága és magas

színvonalú honismereti munkája mellett emberi értékei, a mások tiszteletén alapuló humánus magatartása, szerénysége és a szülőföldhöz való ragaszkodása is közismert.

Mindezek alapján javasolja a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület Balogh Mihálynak a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakett* adományozását.

DR. HUDI JÓZSEF ATTILA

Dr. Hudi József Attila, a történettudomány kandidátusa – írói nevén Pénteszkúti Attila – 60 éve született a Veszprém megyei Tapolcán. Iskoláit Péntesgyőrről és a veszprémi Lovassy László Gimnáziumban, majd a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–történelem szakán, illetve Budapesten az ELTE levéltár szakán végezte.

Pályáját a Veszprém Megyei Levéltárban kezdte, majd a székesfehérvári Városi Levéltárban dolgozott, aztán a pápai Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának vezetője lett. Ezután a Veszprémi Hittudományi Főiskola szociális munkás szakán lett oktató, illetve óraadó a Pápai Református Teológiai Akadémián. 2007-től a Kálvin Intézet, jelenleg a Szisztematikus-történeti Intézet tudományos kutatója.

Kutatási területe a XVIII–XIX. századi magyar társadalom művelődési és közigazgatási története. Eddig számos monográfiája és több mint 600 cikke, tanulmánya jelent meg a helyi, regionális és országos folyóiratokban, hazai és külföldi tanulmánykötetekben. Soros-ösztöndíjasként a nemesi községek történetét, OTKA-ösztöndíjasként a dunántúli köznemesi elitet kutatta.

Tagja az MTA köztestületének, az MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának. Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottságának alelnöke, a Településtörténeti Munkabizottságnak elnöke volt. Tagja, alapító tagja és különböző vezető tisztséget betöltő vezetője a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesületének, a Magyar Levéltárosok Egyesületének, a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesületének, Péntesgyőr Baráti Körének, a Pápai Művelődéstörténeti Társaságnak. A *Comitatus Önkormányzati Szemle* egyik alapítója és az *Acta Papensis* történeti folyóirat főszerkesztője.

Munkáiban foglalkozik Pápa város önkormányzatának a késő feudalizmus korával, Péntesgyőr történetével, a dunántúli nemesi községek státútumaival a XVII–XIX. században, Lovas, Németbánya, Litér és Olaszfalu történetével, a pápai református kollégium diákjaival 1585–1861 között, a balatonfüredi színházak és színészet történetével, valamint a könyvkultúra és művelődés történetével a XVI–XIX. századi Veszprém megyében.

Sajtó alá rendezte Franciscs Károly visszaemlékezéseit, Pápa város 1848/49. évi történetének forrásait, a XVIII. századi dunántúli egyházleírásokat, Hunkár Antal, Kacz Lajos, Voyta Adolf visszaemlékezéseit és iratait, a fogyasztás társadalomtörténetét; Bánd és Vaszar történetét, Pályi Zsófia Katának *A Pályi prédikátori család öröksége – Egy református lelkészcsalád nemzedékeinek történetét*.

Dr. Hudi József Attila 1979-ben kapcsolódott be a honismereti mozgalomba. Az elmúlt évtizedekben számos ismeretterjesztő és tudományos előadást tartott, konferenciákat szervezett, részt vett a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület munkájának irányításában, melynek 1995-től 1999-ig elnöke, 2002-től alelnöke volt.

Mindezek alapján a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöksége 2016. április 1-jei ülésének határozata alapján javasolja dr. Hudi József Attila kiemelkedő honismereti tevékenységének *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakett*tel való elismerését.

PÁL LÁSZLÓNÉ SZABÓ ZSUZSANNA

Makón született, és egyetemi éveit leszámítva egész eddigi életét itt töltötte. A makói József Attila Gimnáziumban érettségizett, majd a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett történelem–orosz szakos tanári diplomát. Egykori gimnáziumába visszakerülve, 41 éven át diákok generációját tanította, nevelte.

Pedagógiai munkájában jól kamatoztatta sokoldalú személyiségét. 21 évig vezetője volt a gimnázium Reneszánsz Művészeti Körének, amelyről önálló kötetet is megjelentetett. A Makó Kistérségi Történelemtanári Munkaközösségben a helytörténeti oktatás megvalósításán és Makó történetének különböző korszakai témakörökben munkálkodott. Tanári és honismereti munkájában mindig elsődleges volt az értékteremtés és értéktáadás, megőrizve a múltból a jelen és a jövő számára is hasznosítható gondolatokat.

latokat és értékeket. Iskolai honismereti munkájának kiemelkedő értéke a József Attila Gimnázium Helytörténeti Körének vezetése, programjainak szervezése, melynek során helytörténeti kutatásainak eredményeit is beépítette a történelemtanításba. A diákok számára helytörténeti kutatómunkát igénylő alkotópályázatokat hirdetett, segítette és irányította kutatótevékenységüket, részt vett az elbírálásban, a zsűrizésben és kiállításokat rendezett a honismereti gyűjtőmunkák eredményeiből.

A honismereti mozgalomhoz a Honismereti Szövetség középiskolásoknak rendezett nagy történelmi–művelődéstörténeti vetélkedőkön szerepelt csapatainak szép eredményei vezették. Ma már több tisztséget tölt be a Honismereti Szövetségben, az országos elnökség és a Pedagógiai Munkabizottság tagja. Az egyetemi hallgatók számára rendezett Hon- és Népismeret Konferenciák népszerűsítője és előadója. Rendezője és fő szervezője volt a szegedi Ifjúsági Honismereti Akadémiának, a III. Országos, és a VI. Regionális Határ Menti és Határon Átívelő Anyanyelv és Honismeret konferenciáknak, illetve a jelenlegi makói Országos Honismereti Akadémiának.

Hatodik éve a Csongrád megyei egyesület titkára. Munkájával az egyesületi élet összefogásának egyik meghatározó irányítójává vált. Feladatait jól áttekinti, és nagy munkabírással végzi, programterveket készít, honismeret napi konferenciákat szervez. Összeállította a Csongrád megyei egyesület két évtizedes történetét bemutató vándorkiállítás anyagát, pályázatokat ír, az egyesület tagjai számára vonzó programokat, kirándulásokat szervez. Jelentős kapcsolatokat épített ki a határokon túli régiók civil szervezeteivel és iskoláival, akikkel közösen konferenciákat, tanári műhelytalálkozókat, történelem versenyeket szerveztek. A Makói Honismereti Kör vezetője, programjainak szervezője és rendszeres előadója. Szerkeszti a kör kiadásában évente megjelenő *Makói Honismereti Híradót*, amelyben a kör tevékenységének ismertetése mellett a helytörténetírók írásait jelentetik meg.

Publikációs tevékenységének kiemelt területe az iskola-, a város- és a régiótörténet kutatása, a helytörténetírás. Ebben a témában eddig három önálló kötete jelent meg, melyek közül kiemelkedik a *Város a Maros mentén* helytörténeti olvasókönyv, melyért megkapta az *MTA Pedagógus Kutatói Pályadíját*. Különböző folyóiratokban közel 200 írását közölték. Kiemelkedő kötet szerkesztői munkássága. Nevéhez fűződik a megyei honismereti egyesület honlapjának létrehozása, melynek szakmai-tartalmi szerkesztője, frissítője és gondozója.

Kiemelkedően eredményes tanári és helytörténetkutató munkája alapján iskolája és városa emblematisztikus személyisége. Teljesítményét az Oktatási és Kulturális Minisztérium, Csongrád Megye és a Honismereti Szövetség számos szakmai elismeréssel és díjjal ismerte el. Pál Lászlóné Szabó Zsuzsannát a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület szakmai felkészültsége, elhivatottsága, helytörténeti kutató munkássága, a honismereti mozgalomban végzett tevékenysége alapján ajánlja a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* kitüntetésre.

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntettek

GUBICZA ILONA

Gubicza Ilona Veszprémben született. Iskoláinak elvégzése után pályáját a petőházi Cukorgyárban mérlegképes könyvelőként kezdte. Férje halálát követően gyermekeivel Veszprémbe költözött és a Veszprémi Vegyipari Egyetemen a számítógépes adatfeldolgozás és informatikai részleg vezetőjeként, majd a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Kémiai Kutató Intézet gazdasági igazgatójaként dolgozott. Innen Budapestre vitt az útja, ahol a Gazdasági Minisztérium Költségvetési Főosztályának főosztályvezető-helyetteseként, végül a Magyar Energia Hivatal gazdasági igazgatójaként működött nyugdíjazásáig.

Gubicza Ilona hivatása, a számok és a közgazdaság világa messze esett a honismerettől, de saját családjának története előcsalogatta belőle a helytörténetést. 2001-ben lett a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület tagja, azóta foglalkozik behatóan családjával – a Gubicza, a Soós és a Leitold család – történetének kutatásával. Anyai ágon a Soós család gyökerei Bakonyszentlászlóra, a Gubicza ágé Olaszfalura, Térsre és Bakonyszentlászlóra vezetnek, de a Gubicza család után kutatnia kellett Balatonszabadiban, valamint a Dél-Alföldön: Békéscsabán, Szegeden és Zenta térségében is. Férjének családja, a Leitold család barnagi és vöröstorói eredetű. Gyűjtőmunkája során a három család történetében tíz-tizenegy generációt dolgozott fel.

Kutatásai alapján bizonyítottnak látszik, hogy a Gubicza ősök Sziléziából érkeztek a zirci ciszterci apátság olaszfalui birtokára az 1730-as években. A Gubicza vagy Gubicza névváltozatokban is megjelenő családokban többen is magas állami tisztségeket töltöttek be. Bakonyszentlászlón 1998 és 2013 között a Soós, illetve Gubicza családoknak már hat találkozót szervezett, amelyeken 160–180-an vettek részt az egész ország területéről. 2006-ban az I. Gubicza találkozón határozták el, hogy a Gubicza Antal és neje, Kovács Eleonóra által 1914-ben Bakonyszentlászlón állíttatott kőeresztet felújítják. Ez száz család támogatásával 2007-ben valósult meg.

A Leitold családok kutatását 2009-ben kezdte el. Róluk az derült ki, hogy a Rajna mentéről a Zichy grófok által kezdeményezett betelepítés során, az 1720-as években jöttek Magyarországra. Az I. Leitold családtalálkozót 2010-ben rendezték meg Vöröstón és Barnagon, amelyen 183 családtag vett részt.

Gubicza Ilona rendszeresen tart előadásokat a családkutatásokban részt vevőknek, amelyeken szemléletes prezentációkban mutatja be a feldolgozott családok történetét, a megőrzött emlékeket és a kialakult helytörténeti kapcsolatokat. Például a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának nemzetközi konferenciáján, és a XIV. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencián tartott sikeres előadásokat. Állandó résztvevője az Országos Honismereti Akadémiáknak. Honlapján, a www.csaladfa.info-n a Gubicza, a Soós és a Leitold családokkal kapcsolatos kutatási eredményei, származási helyei, a családfák, a találkozók fényképei, videofelvételek, emlékek, régi tárgyak, visszaemlékezések és a megjelent publikációk találhatók, amelyek gazdagítják a megye helytörténeti kutatási eredményeit. Cikkei és tanulmányai mellett önálló kötete: a *Gubicza családok évszázadai*.

A fentiek alapján a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület 2016. április 1-jei elnökségi ülésének határozata alapján Gubicza Ilona családkutatónak a *Honismereti Munkáért Emlékérem* adományozását javasolja.

KOLICS PÁL

Kolics Pál tanár, a „Baranya szélén” működő kollégánk 1944-ben született a Somogy megyei Bolhón. Szigetváron érettségizett, tanítói diplomáját Baján szerezte. Ezután Szegeden szerzett egyetemi diplomát pedagógia szakon. Következő diplomáját a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi karán szerezte. Élete és pedagógus pályán töltött munkája Szigetvárhoz és környékéhez kötődik. Tanított és igazgatott Riticspusztán, Gyűrűfűn, Patapoklosiban, Rózsafán, Nagydobszán és Szigetváron. Munkája során mindig igyekezett az általa vezetett intézményeket jelentősen bővíteni. Az országban az elsők között hozott létre Általános Művelődési Központot. Négy éven át a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet megbízásából szaktanácsadóként segítette a megyei általános művelődési központokat. Tevékenysége alatt a kistérségi szakmai együttműködés kialakításával, a pedagógiai információs központ megszervezésével, a közösségi iskola rendszerének kialakításával, a kompetencia alapú oktatás megvalósításával, valamint az iskolák infrastruktúrájának megújításával foglalkozott. A térségben tett fejlesztéseket, a kultúra és művelődés terén szerzett tapasztalatait három kiadványban összegezte. Művelődési szakemberként, tanárként és iskolaigazgatóként is mindig nagy hangsúlyt fektetett a helytörténeti, honismereti munkára, a hely szellemének, a város történetének, értékeinek megismertetésére. Tanítványai számára gyakran szervezett helytörténeti rendezvényeket, versenyeket, vetélkedőket, városismertető sétákat.

Kolics Pál három cikluson át szakértője volt a Baranya Megyei Önkormányzat Oktatási, Ifjúsági és Sport Bizottságának és országos tanügyi igazgatási szakértőként is tevékenykedett. Tagja volt a TIT Baranya Megyei Elnökségének és a Baranya Megyei Tanács Művelődési Bizottságának. Számos szakmai elismerés birtokosa.

2007 óta nyugdíjas, de napjait továbbra is aktívan tölti. Publikációi között sorra jelentek és jelennek meg írásai Szigetvár környékének megszűnt kisiskoláiról. Szorgalmazza az elnéptelenedett települések és megszűnt iskolák emléktáblával való megjelölését is. A Szigetvári Várbaráti Kör által kiadott *Lámpások Szigetvár és vidékén* című sorozatban számos írása jelent meg. Jelenleg is aktív munkát végez a Baranya Megyei Honismereti Egyesületben, melynek oszlopos tagja.

A fenti eredmények alapján a Baranya Megyei Honismereti Egyesület Kolics Pált a *Honismereti Munkáért Emlékéremre* javasolja.

MOLNÁR ENDRÉNÉ

Molnár Endréné magyar–történelem szakos tanár, aki évtizedek óta Domoszlón és Kislánán végez kisközösségekben honismereti munkát. Lakókörnyezete Domoszló és Kislána, ahová a XVIII. században szlovák anyanyelvűek települtek, amit levéltári források is bizonyítanak. Molnár Endréné ősei is a Felvidékről jöttek, akik közt magyar és szlovák anyanyelvűek is voltak. Ez az oka, hogy igen elhivatottan foglalkozik a szlovák kisebbség történetének kutatásával és vett részt a Magyar–Szlovák Szövetség munkájában mintegy 10 évig.

A Nyugdíjasok Megyei Szövetsége szervezésében Domoszlón működő Nyugdíjasok Klubja lelkesen őrzi a település hagyományait, és megalakulásuktól fogva szervesen kapcsolódik a Heves Megyei Honismereti Egyesülethez. Molnár Endréné a régió kisközösség-vezetőivel együttműködve szervezett és szervez napjainkban is hagyományörző találkozókat Bodonyban, Parádon, Kislánán és Domoszlón. A szlovák hagyományörzésről írt munkájával országos második díjat nyert az országos néprajzi pályázaton. Molnár Endréné lelkes, szakszerű közreműködésével sok fiatal ismerkedhetett meg a kislánai vár történetével. Esztergomban, az Országos Iskola és Honismereti Konferencián előadóként ismertethette meg évtizedes pedagógiai tevékenysége alatt megszerzett tapasztalatait a *Hogyan segíti a hagyományörzést, a honismereti munkát az iskola*, illetve a *Taníthat-e diák diákok?* témákban. Vezetésével és szervezésében kapcsolódott Domoszló és környéke a Pétervásárai járásban megalakult Heves Megyei Értéktárhoz. Lakóhelyén, a Honismeret Napján Szlovák Napokat szervez, mely egyben a Heves Megyei Egyesület központi ünnepje is. Ennek aktualitását az adja, hogy a szlovákok első családjai 1716-ban telepedtek le Kislánán.

Munkássága a magyarok mellett a szlovákok hagyományainak őrzésével, felkutatásával is gazdagítja hazánk történetét, néprajzát, kultúráját. Ezen a területen Heves megyében múlhatatlan érdemeket szerzett. Munkássága elismeréseként a Heves Megyei Honismereti Egyesület javasolja, hogy Molnár Endréné honismereti, hagyományörző tevékenységét a *Honismereti Munkáért Emlékérem* adományozásával jutalmazza.

DR. RÓBERT PÉTER

Dr. Róbert Péter tanár, helytörténetkutató 1942. február 5-én, Budapesten született. Gimnáziumi érettségi után könyvkereskedelmi, majd könyvtári területen dolgozott. Tanult a jogi karon, dolgozott népművelőként. A tanárképző főiskolán könyvtár–pedagógia szakos, majd az ELTE BTK történelem–népművelés szakán középiskolai tanári diplomát szerzett. Tanított a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, a Nemzetvédelmi Egyetemen, a Kiss János Tanítóképző Főiskolán, napjainkban az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem docenseként dolgozik.

Jelenetős és széles körű publikációs tevékenységet folytat, elsősorban Budapest helytörténetét kutatja. Gondoza a XIII. kerületi *Helytörténeti Füzetek* megjelentetését, melyek közül több kiadványnak szerzője is volt. Foglalkozott a „védett házak” történetével, a XIII. kerület fürdőivel és uszodaival, postatörténetével, a kerületben élő nemzetiségekkel, az angyalföldi zsinagóga és a Szabolcs utcai kórház történetével. A *Bethlen Téri Füzetek*ben is publikál. Tanulmányainak nagy része a *Budapesti Helytörténeti Tanulmányok* több kötetében olvasható. Sok írása jelent meg különböző lapokban, elsősorban hadtörténeti témában. Rendszeres szerzője a *Honvédségi Szemlének*, Budapest kerületi lapjainak, valamint a *Városunk* címmel megjelenő *Budapesti Honismereti Híradónak*. Negyedszázadon keresztül gyűjtő munkatársa volt a *Magyar Irodalomtörténet Bibliográfiája* MTA-kiadványnak. Önálló kötetben írta meg az 1848–49. évi szabadságharc zsidó vonatkozásait, az első világháborúban harcoló zsidó katonáknak *Egyenlő jog a hősi halálra* címmel állított emléket, és írt a 100 éves MAZSIHISZ Szeretőkórházról és jelentek meg kötetei a két világháború közötti időkről.

Dr. Róbert Péter a budapesti XIII. kerületi Helytörténeti Klub tevékeny tagja, melynek sok éven át elnöke is volt. Tevékenysége során helytörténeti vetélkedőket szervezett és szervez, emléktábla-avatásokat kezdeményez, Wallenberg-megemlékezéseket tart, budapesti helytörténeti séták vezetője. Tizenkét éven át a TIT-országjárás vezetője volt. A Budapesti Honismereti Társaságnak 2004-től tagja, amelyben Társaságunk kerületeket összefogó Területi Bizottságának elnöki tisztségét tölti be.

A fentiek alapján a Budapesti Honismereti Társaság elnöksége ajánlja, hogy a Honismereti Szövetség dr. Róbert Pétert a *Honismereti Munkáért Emlékérem* kitüntetésben részesítse.

FÜLÖPSZÁLLÁSI SZÉKELY GÁBOR

Fülöpszállási Székely Gábor helytörténész és magángyűjtő életének első helytörténeti és néprajzi témájú kiállítását fülöpszállási iskolájának tantermében rendezte 1960-ban, 12 évesen, egy ünnepség alkalmával. Azóta is szorgalmasan és lelkesen gyűjti a régi használati tárgyakat, fotókat, iratokat, a helytörténeti szakirodalmat.

1989-ben a szibériai Petőfi-kutatás és az azt követő viták hatására ő is keresni kezdte „saját Petőfi”-jét. Ennek során összegyűjtötte a Petőfi-kultusz 170 éve alatt kiadott magyar és idegen nyelvű könyveit, szakirodalmát, szobrokat, képeket, jelvényeket, plaketteket és egyéb tárgyakat, mintegy 6000 darabot. A legnagyobb értékeket a költő életében kiadott művei, rölpapjai, használati tárgyai képviselik. Ebben a témakörben eddig 60 kiállítást rendezett.

Elsőször a fülöpszállási őseinek házában rendezett be helytörténeti kiállítást az összegyűlt anyagból. Ezt kinőve, a falu központjában nagyméretű házat vásárolt, melyet Kanyar József, szövetségünk akkori elnöke avatott fel. A következő kiállítás megrendezésére egy Kunszentmiklóson vásárolt házban került sor, ahol egyesítette gyűjteményeit Felső-Kiskunsági Emlékek Háza elnevezéssel. A kiállításon szerepelt a Petőfi-kultusz-gyűjtemény, felső-kiskunsági helytörténeti, néprajzi tárgyak, Fülöpszállás és Kunszentmiklós kultúrtörténeti emlékei, híres atyafiak irodalmi és tudományos termékei, Szász Károly református püspök munkái, kéziratai, fotói, levelei és használati tárgyai, egy eszperantó kultuszgyűjtemény és könyvtár, egy népikerámia-gyűjtemény és a felső-kiskunsági ősi emlékek a Pannon-tengeri csigáktól napjainkig.

Megvásárolta Kunszentmiklóson Diószegi Balázs festőművész szülőházát és hagyatékát, több ezer rajzát, vázlatát, festményét, kéziratait, dokumentumait, melyekből már több városban rendezett kiállítást. Rendszeresen kölcsönöz közgyűjtemények kiállításaihoz is. Gyűjteményét folyamatosan gyarapítja. Belföldi és külföldi aukciókon vásárol a szakterületéhez tartozó dokumentumokat, tárgyakat, könyveket. Magyarországon az övé a legnagyobb magángyűjtemény Szász Károly, a Petőfi-kultusz és eszperantó témakörökben. A kiállításai jelenleg Kunszentmiklóson tekinthetők meg. Vendégkönyvei alapján látogatóinak száma meghaladja a 100 ezer főt.

Néprajzi, kultúrtörténeti és Petőfi vonatkozású cikkei rendszeresen megjelentek és megjelennek a *Nyugati Magyarság*, a *Honismeret*, a *Redemptio*, a *Petőfi Népe*, a fülöpszállási *Kurjantó* és a kunszentmiklósi *Bakér-Mente* c. lapokban. Önállóan adja ki a *Fülöpszállási Emlékek* sorozatot, melyben saját írásai jelennek meg. Honismereti-helytörténeti munkája során jelentős konferenciákat is szervezett Kunszentmiklóson. A helyi Pusztai Hangja Egyesület rendezésében előadásokat vállal országsszerte a Kunszentmiklóshoz és a gyűjteményéhez kapcsolódó témakörökben.

Tevékenységet több kitüntetéssel jutalmazták, illetve ismerték el. A Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület tagja. A Honismereti Szövetségnek 1997-től 2013-ig volt kuratóriumi elnöke. A fenti érdemek alapján Fülöpszállási Székely Gábort a Bács-Kiskun Megyei Honismeret Egyesület a *Honismereti Munkáért Emlékéremre* javasolja.

Honismereti Emléklappal kitüntettek

Budapest: Bartos Mihály, Kadlecovits Géza, Neubrandt Istvánné; *Borsod-Abaúj-Zemplén megye:* Alabán Péter, dr. Bodnár Mónika; *Csongrád megye:* dr. Halmágyi Pál, Lantos Imre, dr. Markos Gyöngyi, Pintér Istvánné Szurovecz Irén, Siket István László, Tímár Ferenc, Urbancsok Zsolt, Szegedi Móravárosi Szakképző Iskola Honismereti Köre (közösségi); *Féjér megye:* Braun Réka, Szabó Imréné, dr. Kisari Sándorné; *Heves megye:* Bukolyi Ferencné, Gyöngyösi Sándorné, Katonáné Hajdú Ilona, Kis Beáta, Kis Kitty, Kiss Endréné, Kovács Istvánné, Tóth Enikő, dr. Vargáné Lukács Tünde; *Jász-Nagykun-Szolnok megye:* Farkas Dezső, Farkas László, Forgács József, Hajnal Csabáné, Kohajda Zoltán, Varga András, Első Jászkun Honvéd Emlékszázlój (közösségi), Jákóhalmiak Baráti Társasága (közösségi); *Tolna megye:* Rühl Gizella, Dull Zoltán, dr. Kiszler Gyula, Endreffyné Takács Mária, Miskolczi Zoltánné, Ékes László, dr. Gesztesi Tamás, dr. Gere Lászlóné dr. Vizi Márta, I. Béla Gimnázium, Szekszárd (közösségi); *Vas megye:* Bors Géza, Balogh Péterné, Szalainé Bodor Edit, Kapornaky Sándor; *Veszprém megye:* Faa Judit, Jákói Bernadett, Mayer Rózsa, Horváth Lajos, Petrovics László, Áment Márton.

*A Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakettel kitüntetettek (balról jobbra):
Balogh Mihály, Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna és dr. Hudi József Attila (Mándli Gyula felvétele)*

*A Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek (balról jobbra): dr. Róbert Péter;
Molnár Endréné, Gubicza Ilona és Fülöpszállási Székely Gábor (Mándli Gyula felvétele)*

A szekcióülések beszámolóí

1. szekció:

Sorsfordító történelmi események tanítása határon innen és túl

A szekció a Makói József Attila Gimnázium rendezvénytermében ült össze, 35 honismerő részvételével. Szekcióvezetőként ismertettem a különleges téma bemutatásának előkészületeit, amelynek során Csongrád megyei középiskolai történelemtanárokat kértem fel a magyarországi történelemtanítás kéréteinek, lehetőségeinek és a diákok számára legvonzóbb és leghatékonyabb módszereinek ismertetésére, az általuk sorsfordítónak tartott történelmi események problematikájának kiemelésére. Személyes ismeretség tette lehetővé, hogy összehasonlításként Fodor Enikő temesvári történelemtanárnőt is megkérjük, jellemezze a határon túl, szórványban működő magyar iskolák történelemtanításának helyzetét. Szlovákiai magyar iskolákból Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismerő barátaink segítségével kaptunk írott véleményeket. Sajnos a kárpátaljai és délvidéki iskolákba eljuttatott kérésünkre nem érkeztek válaszok.

Elsőként Gergelyné Bodó Mária, a Szeged-Móravárosi Szakképző és Általános Iskola magyar-történelem szakos tanára vetített képes hozzászólásában ismertette a magyarországi történelemtanítás kereteit: NAT – kerettanterv – helyi iskolai tanterv – tanórak száma – tanórán kívüli foglalkozások lehetőségei. Röviden bemutatta a magyarországi kétszintű érettségi rendszerét.

Kiemelkedően problémás történelmi kérdéskörként kiemelte a Kárpát-medence népeinek eredetét, a megtelepülésük és államalakításuk időszakának meghatározásában tapasztalható bizonytalanságokat, történelmi vitákat (szláv népek, dákóromán elmélet). Egyik sorsfordító időszak legfontosabb dokumentumaként az 1848. évi áprilisi törvények jelentőségét hangsúlyozta. Elemzésében a szabadságjogok, az autonómia, valamint a jobbágyi függőség és terhek eltörlése után felerősödő polgári fejlődés fontossága mellett a megoldások hiányosságait, az azok következtében kialakult társadalmi feszültségek hatásait, az Erdéllyel való unió megvalósulásának későbbi következményeit emelte ki. Véleménye szerint a dualizmus korának kiemelkedő problematikáját alkották a nemzetiségek autonómiájának és asszimilációjának kérdései. Ezek megjelenése az oktatási törvényekben tendencia jelleggel tükrözött a politikai szándékokat a nemzetiségek számára a jogbiztosítástól az asszimilációs szándékig.

Széll Gábor, a csongrádi Batsányi János Gimnázium történelem–latin szakos tanára hozzászólásában kiemelte, hogy a tantervek órakeretében igen elhanyagolt a hon- és népismeret tantárgy, az 5. osztályban heti fél órát adnak rá. A társadalomismeret tanítása is csorbul, hiszen a terjedelmes történelem tananyag javára átcsoportosítanak órákat a társadalomismeret rovására. Prezentációjában látványos térképsorozat, grafikonok, kördiagramok szemléltették a trianoni békediktátum következtében kialakult területi változásokat, és az általuk létrejött demográfiai, gazdasági, kulturális, családi veszteségeket, egyetemi rendszerünk átalakulását, kiemelve a szegedi egyetemre gyakorolt hatását. Széll Gábor rövid, fotókkal illusztrált összefoglalót adott 1848, valamint 1956, illetve a Nemzeti Összetartozás Napjának iskolai megünnepléséről, hangsúlyozva az élményszerű közös ünneplés érzelmi hatását a diákság identitástudatának erősítésében. A történelemtanítás fontos tényezőjeként emelte ki a nemzeti kisebbségek 1920 utáni jogvesztését, a lakosságcsere keserű kényszerét, a vissza-szlovákosítás politikájának és a szomszédos magyarellenos politika erősödésének lélekromboló negatívumait. Konkrét példaként szolt Csongrád és a csongrádi gimnázium kapcsolatáról a délvidéki Magyaritabé szóránymagarságával, az ottani magyarellenesség megnyilvánulásaival (a Kossuth-emlékmű megcsonkítása), dicsérve a szóránnyban működő civil közösségek erejét, összefogását, amellyel újra felállították a Kossuth-emlékművet.

Fodor Enikő, a temesvári Bartók Béla Elméleti Líceum történelemtanára azokról a nehézségekről szolt, amelyek a határon túli magyar iskolákban nehezítik a történelem tanítását: pl. nem megfelelő tankönyvek, a heti egyórás történelemtanítás rendkívül leszűkített lehetőségei, a vegyes házasságokban született gyermekek identitásformálásának lehetetlenségei. Hozzászólása egy felelősségérzettől átitatott tanárember segélykiáltásaként hatott. Kivetített olyan tankönyvi oldalakat, amelyeken aláhúzással jelölte a helytelen, a magyar történelem fontos csomópontjait eltorzító mondatokat, amelyeket korrigálnia kell a tanárnak, ha valós tényeket, folyamatokat akar diákjainak megtanítani. Ez is a határon túli magyar pedagógusok küzdelmének része, nem csak a szóránny magarság rohamos fogyása ellen tett erőfeszítések sora.

Egy szlovákiai történelem szakos tanár véleményét a szlovákiai történelemtanításról Mándli Gyula, a Honismereti Szövetség egyik alelnöke olvasta fel. Megtudhattuk, hogy a szlovákiai történelemtanítás helyzete – összehasonlítva az anyaországgal – igen súlyosnak mondható. A négyosztályos gimnáziumban az első 3 évfolyamban heti 2 történelemóra van (volt, amikor csak heti 1 óra volt!), a befejező 4.

osztályban egyáltalán nincs, a történelem nem kötelező érettségi tantárgy. Az érettségizni szándékozó diákok szemináriumon próbálnak felkészülni történelemből. A történelemtanár állandó időhiánnyal küzd, hisz 3 év alatt heti 2 órában kell átvennie a világtörténelmet, a magyar, a csehszlovák, a szlovák, a szlovákiai magyar történelmet, s nem utolsósorban a helytörténetet is. Ez lényegében lehetetlen feladat.

Az alapiskoláikban sok esetben megfelelő képzéssel nem rendelkező, más szakos kollégák, gyakran az osztályfőnökök oktatják a történelmet. Míg a szlovák nemzetiségű diákok számára biztosítva vannak a megfelelő tankönyvek saját nemzetük történelmének elsajátításához, addig az oktatási minisztérium a magyar iskolákba tükörfordítással eljuttatott tankönyvei alkalmatlanok arra, hogy azokból a magyar iskolák diákjai a saját nemzeti kultúrájukat és történelmüket kellő szinten megismerjék. A magyar történelem sorsfordító eseményeinek, időszakainak tanítására a történelemórákból mindössze 13% fordítható, ami nagyon kevés.

A gimnáziumban még van lehetőség – kellő érdeklődő diák esetében – történelem szakkört tartani, ahol nemzeti történelmükkel részletesebben is foglalkozhatnak a történelmet kedvelő diákok, akik bekapcsolódhatnak a magyarországi történelemversenyekbe is.

Dr. Bodnár Mónika, a BAZ Megyei Honismereti Egyesület titkára közvetítette az akadémia tagjainak Krompasky Tünde tornai pedagógus tapasztalatait, aki a *Kincskeresők* mozgalom jelentőségét emelte ki a helyi regionális értékek kutatásában, feldolgozásában. Ennek révén ismerkedett meg a 95 éves Kulcsár Józsi báccsal, aki mesélt a második világháború után, a fogságban átélt borzalmakról. Csodával határos módon átélt a 6 évnyi orosz fogságot és 1949 őszén érkezett haza. A fogság éveiben erős élni akarás motiválta. Mindennap újabb kihívást jelentett, amit le kellett küzdenie, át kellett élnie, végig kellett harcolnia. Hazatérve mindig előre nézett, sohasem hátra. A fogságról évekig nem beszélt. A tanáró véleménye szerint sok elkeseredett ember meríthet erőt az ő életútjából. Életének fontos üzenete: a legmélyebb pontról is van kiút, ha van az embernek hite, kitartása és élni akarása.

Hanesz Júlia visszaemlékezését Titkos Sándorné, a BAZ Megyei Honismereti Egyesület elnöke ismertette. A kassai Márai Sándor Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium és Alapiskola volt diákjának, jelenleg magyar egyetemistának a véleménye, hogy a kassai magyar iskolában magyar szemszögből tanulták az egyes korszakokat, a tárgyi adatokra fektették a hangsúlyt, az összefüggésekre, következményekre nem mindig maradt idő.

Az Árpád-házi királyok uralkodását nem tanulták részletesen, de a tatárjárást és IV. Béla uralkodását elemezték. A nemzeti sorsfordulónak tartott 1526-os mohácsi csatát nemcsak történelemórán, de magyar irodalomból, sőt, a szlovák irodalmi művek kapcsán is többször, részletesen említették. 1848–49 időszakát nagyon kiemelték, történelem- és magyar-órán is. Az I. világháborút inkább világtörténelmi szempontból tanulták, Magyarország szerepére külön nem tértek ki. A párizsi békekonferencia kapcsán szerepeltek a tárgyaló felek követelései, a békediktátumok legfontosabb pontjai, hogy Magyarországot milyen súlyos emberi és területi veszteségek érték, és mindmáig ennek milyen hatása van, hogyan zajlottak a tárgyalások, a győztes nagyhatalmak mennyire elnyomták a többi államot. Főleg a globális szemléletmód érvényesült, nem tartották igazságosnak a döntést, de nem „síránkoztak”. A II. világháború előzményeit, a háború menetét, csatákat, konferenciákat főleg világtörténelmi szempontból tárgyalták, Magyarországot illetően a zsidótörvényeket emelték ki.

A II. világháború utáni történésekkel, 1956 eseményeivel, mivel negyedik osztályban nem volt történelemórájuk, nem nagyon tudtak foglalkozni, ill. magyarirodalom-órán filmeket is néztek, kiemelték a magyarok hősiességét, a bukás okait: az oroszok ígéretüket megszegve bevonultak, és a nyugati nagyhatalmak nem nyújtottak segítséget.

Titkos Sándorné szólt azokról a nehézségekről, amelyekkel a szlovákiai magyar diákok küzdenek, ha meg akarnak felelni a magyar felsőoktatás érettségi-felvételi rendszere követelményeinek. Óriási hiányokat kell nagyon rövid idő alatt pótolniuk.

Székely András Bertalan a magyarországi tankönyvek hibáiról szólva a tévedések lélek- és identitásromboló hatásait említette.

Dr. Böszéné Szatmári-Nagy Anikó hozzászólásában a határokon átnyúló magyar–magyar kapcsolatok fontos formáit elemezte, köztük az iskolások közös helytörténelmi régiós vetélkedőit, pl. Esztergom–Párkány és térsége iskolásainak barátságokat is létrehozó élvezetes versengéseit. Civil szervezetek és önkormányzatok támogatásával jelenhetnek meg azok a helytörténelmi feldolgozó kiadványok, amelyek a lokális kötődés erősítésével hozzájárulhatnak a fiatalok gyökereinek és távlati céljainak, honszeretetének kiépítéséhez, biztosításához.

Összegzősképpen elmondható, hogy a szekció résztvevői feltárták a hazai és határainkon túli magyar történelemtanítás kereteiben, lehetőségeiben meglévő jelentős különbségeket, felismerhető volt, hogy a romániai és a szlovákiai magyar iskolák történelemtanáraik hasonló nehézségekkel küzdenek a

magyar történelem fontos nemzeti sorsfordító eseményeinek tanítása során, amiknek leküzdését illetően is hasonló módszerekkel próbálkoznak: órák anyagainak átcsoportosításával időnyerés, tankönyvek alkalmazása jelentős kritikával és korrekcióval, kapcsolatépítés magyarországi iskolákkal, látogatások Magyarországra, illetve határon túli nemzeti emlékhelyekre. Fontos feladatnak tartják a megfelelő óraszám, a szakmailag hiteles tankönyvek és a jól képzett szaktanárok biztosítását az oktatáspolitikai kormányzatok részéről, ami megkönnyítené a tanárok és a diákok munkáját, segítené nemzeti történelmünk árnyalt és elemző elsajátítását. A hazai oktatási struktúrát illetően mindenképpen elérendő célként fogalmazódott meg a hon-és népismeret beépítése több éven át kötelező tantárgyként.

Köszönet a szekció résztvevőinek őszinte, hasznos, konstruktív jellegű hozzászólásaikért!

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

2. szekció:

Kiemelkedő helytörténeti kutatók a megyékben

A 2. szekció a *Kiemelkedő helytörténeti kutatók a megyékben* témát járta körbe. A szekcióvezető – Dr. Marjanucz László, a SZTE Legújabb Kori Történeti Tanszékének vezetője – Csongrád megye jeles kutatóit mutatta be Bél Mátyástól Blazovich Lászlóig. Bél Mátyás kapcsán kiemelte, hogy ő majd’ minden megye első „krónikásának” tekinthető, hisz a *Notitia* megyéenként gyűjtött anyagából egy országleírás állt össze, amelyből minden helytörténeti kutató meríthet. Csanád és Csongrád megye esetében rendelkezésre áll a latinból magyarra fordított leírás. Munkájának forrásértékű tényezője, hogy szisztematikus anyaggyűjtést végeztetett diákjaival az 1720-as évek végén – III. Károly anyagi támogatásával –, és az 1715/20-i országos összeírás adózó háztartásainak statisztikai adatai mögé a településekig ható társadalmi, gazdasági-földrajzi állapot valóságát teszi. Ezzel a török világ hagyatékát helyi szinten vizsgáló kutató jól használható forrásanyag birtokába juthat.

A továbbiakban a polgári kor nyomot hagyó megyei histográfusait vette számba (Zsilinszky Mihály Csongrád megye egykori főispánja, Szirbik Miklós, Szeremlei Sámuel, Reizner János, Eperjessy Kálmán), akiknek munkái azért megkerülhetetlenek a mai kutatók számára is, mert a levéltári forráshasználat és elemzés első mintáit szolgáltatják. A föltárt tények kronológiai sorát tovább folytathatjuk, s eredményeikre építve finomíthatjuk a földolgozás módszerét. Napjaink tudományos törekvései közül utalt a számos helytörténeti monográfia megjelenésére, kiemelve közülük a legnagyobb vállalkozásokat (Szeged és Hódmezővásárhely története). A korábbi történeti összefoglalóktól eltérő tartalmi és módszertani újdonságát abban jelölte meg, hogy a polgártörténet-írás súlyt veszített a társadalom életének és mozgásának bemutatása, az iskoláztatás, valamint a kulturális fejlődés hatásainak ábrázolása javára.

A továbbiakban az egyes megyék küldöttei szólaltak fel, jórészt aktuális állapotokat ecsetelve, s mondanivalójukat tekintve három nagy csoportba oszthatóan.

1. A helytörténeti kutatás személyi, intézményi háttere

Veszprém megye főlszólalója kifejtette, hogy ott inkább az intézményi kezdeményezés és szervezés dominál. A kutatás egyaránt kötődik civil szervezetekhez, mint intézethez (pl. a levéltárhoz). A kutatói érdeklődésre számot tartó törekvésnek tartja az érsekség koordinálta egyházmegyei kötetek sorozatot, amelyeknek eddig negyven kötete jelent meg, újabbak kiadására készülnek. Kiemelte még a Veszprémi Törvényszék történetéről szóló kötetet, amelyet a bíróság adott ki. Szabolcsban is főként az intézmények a helytörténetírás istápolói. Vas megye képviselője a püspöki levéltárak gazdag anyagát ajánlotta a kutatók figyelmébe, mert az ott föllelhető forrásanyagok „belbecsével” fordítottan arányos a történeteszerre irányuló érdeklődése.

Civil szervezetek vállalatában különböző „Szemlék”, „Füzetek” jelentek meg, többnyire résztanulmányokkal, vagy apró közleményeknek helyet adva. (*Pápai Füzetek, Füredi História* stb.). A *Bácsország* képviselője (Szabó Lajos) ugyancsak a civil támogatás erejére utalt, s arra, hogy sajátos körülmények miatt fontosak a Historia Domusok, pl. a szabadkai ferencesek templomának könyve. Jelentős vállalkozás a *Bács-Bodrog Vármegyei Történeti Társaság Évkönyvének* reprint kiadása, meglódíthatja a „Bácsország”-ra irányuló figyelmet.

Heves megye – szemben a föntiekkel – a személyekhez kapcsolható tudományos törekvésekre és eredményekre hívta föl a figyelmet. Ennek során Bakó Ferenc (a Vármúzeum volt igazgatója), Csiffáry Gergely, Nemes Lajos munkásságát emelte ki. A régi sikerek okaként a szervezett gyűjtőmunkát nevezte meg, amikor Zalából Hevesbe és fordítva szerveztek táborokat gyerekeknek, kidolgozott gyűjtési

konceptióval. A hagyomány tovább él ma is a honismereti táborokban, amelyek 1954 óta folyamatosak, és gyakran „cseretáborok” formáját öltik. Ez a munka a fölkészült személyekből álló szakmai stábnak köszönhető. Ennek bizonyítására a földrajzinév-gyűjtésben, a hevesi háziipar és kézművesség tárgyi eszközeinek begyűjtésében és a Vass Lajos irányításával zajlott zenei és szüreti hagyományok lejegyzésében elért sikereket hozta föl.

2. Tartalmi kérdések

Szabolcs megye küldötte megyéjük megosztott jellegére utalt (Ugocsa, Ung, Bereg, Partium, Szatmár), ugyanis a Trianon óta fennálló területi fragmentáltság a források szétforgácsolását vonta maga után. Nemzetközi kapcsolatokat kell ápolni, hogy a kutatást teljes körűvé tegyék. A szocialista kor kutatásának nehézségét abban látja, hogy a kulturális fejlődés vizsgálatára nem fektettek kellő hangsúlyt. Ezt egyébként többen is megjegyezték: a helyi közösség állapotváltozásának fontos mutatója az iskolázottsági szint alakulása, a kórus-, a táncművészmozgalom alakulása, a korábbi kezdemények fölújítása, tehát a kultúra befogadása.

A szocialista korban sok várost létesítettek papírral, de gyökér és múlt nélkül. Ezek történetének feltárása a lokális kutatás jövőbeni feladata. A holokauszt kérdéséről megjegyezte, hogy annak objektív feltárása fontos, hisz a zsidók ott éltek az emberek között, egymás földijeként, lakótársaként, természetes emberi együttélési közegben. Ennek értelme a mikrokörnyezet valóságában válik megfoghatóvá.

Fölmerült a családkutatás helyzete is. Ez részben tartalmi, részben módszertani kérdés. Tartalmi, mert a „leglokálisabb” értelmű téma, hisz a települési közösségeket családok alkotják, s a közösség sorát formáló, irányító, példát adó családok kutatása egyszerre helyi és szélesebb társadalomtörténeti jelentőségű is. Módszertani a kérdés annyiban, hogy ez nem genealógia, vagyis családfakutatás, amelynek más a célja, műfaji szabálya, s szinte kizárólag anyakönyvekből dolgoznak, míg a családtörténet narratív forrásokat is igénybe vesz.

Jász-Nagykun-Szolnok megye képviselője a Csete Balázs Honismereti Egyesület negyvenöt évét ismertette. Kiemelte a Damjanich János Múzeum által kiírt, de közösen értékelt pályázatokat, amelyek mind a mai napig a megye szellemi-kulturális örökségének feltárásába a legszélesebb köröket tudja bevonni. Ugyanakkor visszásnak érzi, hogy az ötszáz fős jászkiséri iskolából még senki nem látogatta meg a Helytörténeti Gyűjteményt.

Fodor Ferenc *A Jászság élete* c. munkáját tartja olyannak, amely a megye helytörténetére kíváncsi emberek enciklopédikus tudást nyújt, azaz minden településről talál benne rövid leírást, vagy szócikket.

3. Módszer

Was megye főlshózálója (Zsámboki Árpád) a telepölések türelmetlen kezdeményezéseire hívta föl a figyelmet. A küölbnözö ünnepi alkalmak (alapítási, születési, átalakulási stb. évfordulók) a méltó megemlékezésre készletnek, az alapos munka elvégzésére azonban gyakran kevés az idő. Így a gyors munka a történeti hitelesség rovására mehet. Tehát időben és kellő személyi-szakmai köröltekintéssel készüljünk az ünnepi alkalmainkra való érdemi megemlékezésekre. A helytörténeti munkák egyenetlen színvonala gyakran abból adódik, hogy egyik helyen a jóindulatú tanár áll, a másik helyen bevetett akadémikussal szemben. Csökkenethető az egyenetlenség a jó szakmai előkészítéssel.

Ehhez kapcsolódik a szolnoki küldött észrevétele, hogy a helytörténeti kutatás nem kap elég elismerést, nem kezelik szakmai rangjához méltóan. Szerinte a lokális impulzusok is erőteljesebbek lennének, ha a gyűjtő- és feldolgozó munka valamilyen szinten hivatalos elismerést is kapna.

Marjanucz László

3. szekció:

Helyi értékek, értéktárak

A szekcióülést szövétséüünk elnöke, Debreczeni-Droppán Béla vezette le. Bevezetőjében – többek között – az alábbiakat emelte ki.

A 2012. évi 30. törvény a Magyar Nemzeti Értékekröl és a hungarikumokröl szöl. Ezzel együtt létrejött a *Nemzeti Értékpiramis*, amely alulról, az egyének vagy a civil szervezetek javaslataiból építkezik. A javaslatok az értékpiramis első szintjére, a Telepölési vagy Tájegységi vagy Külhoni (Telepölési vagy Tájegységi) Értéktárakba futnak be. Onnan az arra érdemesek a következő szintre, a Megyei vagy Ágazati vagy Külhoni Értéktárakba kerülhetnek. A kiemelkedő nemzeti értékekre tett javaslatok a Magyar

Értéktár Bizottság asztalára kerülnek elbírálásra. De valamennyi magyar értékre tett javaslat végső célja, hogy *hungarikum* legyen. Így a magyar honismerők, helytörténészek nagy álma, hogy a közel 60 éve tevékenykedő *honismereti mozgalom* is *hungarikummá* váljon.

Nagyon változatos javaslatok érkeznek az értéktárak bizottságai elé. Sokan nem ismerik kellőképpen a 2012/30. törvény részleteit, ami sokszor kellemetlenségekhez vezethet. Nem az értékek mennyiségére van szükség, hanem a helyi, megyei és nemzeti minőségi értékek feltérképezésére. Az országos pályázatokon való indulás feltétele, hogy a Települési Értéktár Bizottságok megalakuljanak, azokat az önkormányzati testületi üléseken jóváhagyják. Az országos koordinálást a Földművelésügyi Minisztérium végzi, és erre a kiemelt feladatra a kormány évi másfél száz millió forintot szavazott meg, ami az évek múlásával – az ígéreteknek megfelelően – emelkedni fog.

A Hungarikum Értéktár Bizottság (amelynek meghívott, oszlopos tagja Honismereti Szövetségünk elnöke is!) szakmai albizottságok keretében működik, a felterjesztett helyi értékek szakterületenkénti kategóriái alapján, úgy mint: 1. *agrár- és élelmiszer-gazdaság*; 2. *egészség és életmód*; 3. *épített környezet*; 4. *ipari és műszaki megoldások*; 5. *kulturális örökség*; 6. *sport*; 7. *természeti környezet*; 8. *turizmus és vendéglátás*. Ne feledjük, hogy hungarikummá csak az válhat, ami a magyarság csúcsteljesítményét jelenti, és a határainkon túl is elismert eredményeket tud felmutatni. Így a hungarikumokat külön védjeggyel is ellátják.

Az országunkban működő honismereti egyesületek vagy azok tagjai egyre nagyobb aktivitással vesznek részt a helyi értékek felterjesztésében, leírásában, történeti előzményeinek kidolgozásában. A cél az, hogy minél több honismereti munkásunk legyen aktív részese a helyi és megyei értéktár bizottságoknak, nem csak felkért, külső szakértője, akik a munkák oroszlánrészét elvégzik, de döntési helyzetbe nem kerülnek. A Honismereti Szövetség készül kimutatást összeállítani a honismereti egyesületi tagok értéktár bizottsági részvételi arányáról, amely hű képet fog adni honismereti mozgalmunk szakmai megbecsültségéről. Ez a kimutatás felkerül a szövetségünk honlapjára is!

A helyi értékek, értéktárak szekció résztvevői hozzászólásaikkal gazdagították a fenti ismereteinket. Az elhangzott 18 hozzászólás az ország és a határon túli magyarság véleményének hű tükrö volt.

- Az ország több területén honismereti egyesületek (pl. Csongrád megye) vagy helyismereti körök (pl. Balatonalmádi) bátran vállalkoznak a helyi értékekről *útmutatók* kiadására.

- A *helyi értékek megmentése* sok esetben az értéktár bizottságok tevékenységének eredménye, pl. az irredenta örökmécses megmentése Balatonalmádiban.

- Tervezik a *hungarikum-törvény módosítását*, amely szabályozná, hogy mik kerülhetnek be többek között a megyei értéktárakba, és az egyházi értékeket külön kezelnék.

- Néhány város *értéktár bizottsága túlméretezett* (pl. Veszprémben 18 fős), ennek ellenére a helyi értékekről 80-100 oldalas tanulmányok elkészítését külsős, honismereti munkásokra bízzák, akiknek a neve végül a feledés homályába kerül.

- Többben panaszolták (pl. Kecskemét), hogy a helyi értéktárakból egészen nagy dolgok kimaradnak, de egészen apró dolgok bekerülnek, és *sok gyatra javaslat* is érkezik.

- Az anyaország városai, falvai segítséget adnak pályázatok és konferenciák útján a *külhoni magyarság értékeinek feltérképezéséhez*. Pl. Kecskemét Beregszásznak, Baja a Vajdaságnak, Nyíregyháza a Kárpátjának, Miskolc a Felvidéknek stb.

- A *példa értékű értéktár bizottságok* munkája (pl. Emőd városa, ahol mindhárom tag honismereti munkás) nagyban függ a település polgármesterének szemléletétől, az értékekhez fűződő viszonyától.

- Több hozzászóló a helyi értékek *publicitásának fontosságára* hívta fel a figyelmet! Pl. a *Bácsország* folyóirat 2013-tól foglalkozik a vajdasági értékekkel, vagy a helyi értékekről készült főiskolai szemináriumi dolgozatok kerültek a bizottságok asztalára.

- Többben javasolták, hogy a *megyei értéktárakba tagként kerüljenek be a megyei honismereti egyesület tagjai*, erre átfogó, országos előterjesztésre lenne szükség. (Országos elnökünk ezt a Hungarikum Értéktár Bizottság tagjaként el is vállalta!)

- Az *Erdélyi Értéktár Bizottság* központja Kolozsvárott van, jó hogy a 10 tagú bizottság szakemberekből áll, de nehézkes a munkájuk, mert sok erdélyi településen (a Partiumi Honismereti Társaságon kívül) nem dolgozik honismereti munkásunk, mert megyei szintű értéktár bizottságok egyelőre nem léteznek, és az RMDSZ segítsége e tekintetben is kikerülhetetlen.

- Alapos, sokrétű és nagyon hasznos munkákat a honismereti tagok évtizeden keresztül ingyen végeztek, az értékek felmérésében is ezt a tendenciát várják el tőlünk. *Miért? Változtatni kell a berögződéseken!*

• Sok településen *érdektelenség* tapasztalható (pl. Kunszentmárton), ugyanakkor a nagy fáradtsággal elkészült helyi értékek leírásának a helye sincs szabályozva (a múzeumok adatait és a települési honlapokat javasoljuk!)

• Az élő személyek (de a már megholt kiemelkedő egyéniségek) munkásságának értéklísta kerülése nagy viharokat kavart a szekcióban, ugyanis ezekkel a kiváló személyekkel parttalanra tesszük a helyi, megyei és magyar értékeket, ugyanis ők töltenék ki az értéktárba felkerülők 80–90%-át. *Több településen elutasították a személyek munkásságának értéktárba kerülését.*

• Többek véleménye szerint a Felvidék e nemes feladat feltérképezése tekintetében is feledésre van ítélve. Mások szerint nem, csak az önállóságukat meg szeretnék őrizni!

A szekció kiváló és eredményes munkát végzett.

Rémiás Tibor

Baranyai megemlékezések

2016 tavaszán Baranya megyében sikeres megemlékezésekre került sor az Ormánság két kiemelkedő kutatója, Kiss Géza és Zentai János tiszteletére.

Kiss Géza személyében az Ormánság néprajzi és nyelvjárási hagyományainak első tudományos szintű leíróját és rendszerezőjét tiszteljük. 2016 tavaszán Pécsen, Sellyén, Kémesen és Kákcson ünnepeltük születésének 125. évfordulóját.

2016. február 26-án Sellyén megkoszorúztuk Kiss Géza szobrát. A Fő téren, a Kiss Géza Múzeum előtt kis ünnepség keretében Elmajer Tiborné ismertette és méltatta az Ormánság jeles kutatójának néprajzi munkásságát. Versek és ormánsági dalok után Lovadi István sellyei református lelkész emlékszedében azt emelte ki, hogy az ünnepelt a néplélek gondozója, igei formálója volt. Rámutatott arra, hogy Kiss Géza a társadalom lelkiismeretét ébresztgette akkor, amikor bátran feltárta az egyházak igazi okait. Magányos harcosként küzdött a szegényparasztság felemelkedéséért, jobb életkörülményeiért. A Fő téri kis ünnepség után a református templomban folytatódott a megemlékezés. Németh Róbert református lelkész a népéért küzdő, jövőlátó és áldozatos prédikátor példáját állította elének Kiss Géza életútjának részletes ismertetésével. Beszélt továbbá arról, hogy az ünnepelt a népe iránti felelősségétől vezérelve világgá merte kiáltani az 1930-as évek végén az egyházak mögött meghúzódó mélyszegénységet, az ehhez kapcsolódó egyéni és társadalmi bűnöket.

Március 5-én Pécsen a Belvárosi Református Egyházközség gyülekezeti termében rendeztünk emlékülést. Itt Andrásfalvy Bertalan professzor arról beszélt, hogy Kiss Géza *Ormánság* című monográfiáját méltán ünnepelték kortársai a néprajztudomány új eredményeket hozó műveként, ám egyúttal ez a nagy sikerű könyv felkeltette a magyar parasztság szomorú helyzetével foglalkozó népi írók és szociográfusok érdeklődését is. Szabó Dezső „*el nem fakuló értékű könyvnek*” és „*mozdító példának*” nevezte. Valóban, kevés könyvnek volt a maga korában olyan mozgó ereje, mint az *Ormánságnak*, mert kevés mű mögött állt ekkora felelősségvállalás, emberség és szeretet. A szeretet kinyilvánításának gondolata egyébként ma is aktuális, hiszen emberi kapcsolataink lényeges eleme. Ezt a felismerést jobban kellene tudatosítanunk napjainkban. Baksai Sándor írta az ormánságiak tudatosan felismerésre törekvő nyelvéről: „*mézes beszédű nép*”. Kiss Géza is így jellemezte az ormánságiak lelkiségét: „*mézes beszédű nép*”. Az általa lejegyzett beszélt nyelvi szövegekben valóban a finomság, árnyaltság és a szókincsbeli gazdagság tűnik fel a mai olvasónak. Újszerű az előadónak az a gondolata is, hogy az ormánsági nép soradásának a közismert gazdasági okokon kívül oka volt a szeretethiány. Ma is fenyeget bennünket ez a veszély.

Pesti János nyelvjáráskutató Kiss Géza munkásságának dialektológiai értékeit ismertette a szép számban megjelent és érdeklődő hallgatósággal. Példákkal illusztrálva mutatta be az ormánsági nyelvjárás főbb hangtani, alaktani és mondattani sajátosságait. Utalt arra, hogy az Ormánság archaikus tájszavai sok hasonlóságot mutatnak a székely nyelvjárás szavaival. Kiss Géza ezt a helyes felismerését Benkő Loránd nyelvföldrajzi tényekkel bizonyította az 1967-ben közölt kiváló tanulmányában (*Nyelv és tudomány – Anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. II. Budapest, 2003. 169–178.). Végül az előadó két ormánsági hiedelemmonda (*Áspamese; Temetői kaland*) felolvasásával érzékeltette, majd elemezte a szövegek hangtani, szótani és szövegszerkezeti jellemzőit. Hangulatteremtő szándékkal ormánsági népdalok közös éneklésére kérte fel a lelkes közönséget.

Várnai Ferenc népzenekutató arról beszélt, hogy Kiss Géza nagy értékű népdalkincssel ajándékozott meg bennünket. Kiemelte, hogy a szövegek lejegyzése nyelvjárási hűséggel történt, és a népszokásra, játékra, táncra vonatkozó adatokat is nagy gonddal rögzítette. Példája nyomán egyre több hivatásos népdalgyűjtő érkezett az Ormánságba, így Kerényi György, Farkas Ferenc és Veress Sándor. Kiss Géza szinte az utolsó órában mentette meg a feledéstől Ormánság legsajátosabb zenei és népköltészeti értékeit. A későbbi gyűjtők alig tudták kiegészíteni ősi dallamokkal az ormánsági népdalok gyűjteményét. (Bővebben l. még Várnai Ferenc: *Szivárványos az ég alja. 300 magyar népdal*. Pécs, 2006. 118–144.)

Április 8-án Kémesen, a művelődési házban tudományos ülés keretében emlékeztünk meg Kiss Géza születésének 125. évfordulójáról.

Szolykóné Pfeifer Gabriella polgármester asszony köszöntő szavai után Hoppál Péter, a kultúráért felelős államtitkár három fő gondolat köré építette mondandóját. Szerinte szinte elválaszthatatlanul együtt van Kiss Géza munkásságában a tudományos igényesség, a népe sorsáért aggódó és cselekedni képes közéleti ember, valamint a lelkek gondozását nagy szertettel végző lelkész. Példája lelkesítsen bennünket arra, hogy az összefogás, a tenni akarás gondolata ma is aktuális.

Andrásfalvy Bertalan professzor itt is beszélt Kiss Géza munkáinak néprajztudományi értékeiről, és arról, hogy ünnepeltünk könyveinek, tanulmányainak hatására hallatlanul megnőtt az Ormánság iránti érdeklődés. Történészek, folklórkutatók, dialektológusok egyre több feltáró munkát tettek közzé az Ormánságról. Itt Gunda Béla és munkatársainak Kemséről írt *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című munkáját említette. Lényegében az ország értelmisége Kiss Géza munkája nyomán szembesült népünk fogyásának legnagyobb okával, a nagybirtok szorításában egykézű, öngyilkossá váló magyar parasztság sorskérdésével.

Pesti János előadásának két fő témája volt. Összefoglalta az ormánsági nyelvjárás főbb hangtani, alaktani jellemzőit, és a jelenségek szemléltetésére két szöveget olvasott fel Kiss Géza gyűjtéséből. Majd azt részletezte, hogy az ünnepelt munkásságának milyen hatása volt kortársaira. Azt tudjuk Achsné Kiss Gizella kutatása alapján, hogy az Ormánság megjelenése (1937) után politikusok, magyarságkutatók és írók érkeztek Kákicsra, hogy Kiss Gézával találkozhassanak; hogy maguk is meggyőződhessenek e vidék népének sanyarú helyzetéről. Azt azonban kevesen tudják, hogy a nyelvészek Kiss Géza *Ormánság* című monográfiájának hatására kezdték fontosnak tekinteni az Ormánság népnyelvének még behatódott tanulmányozását. Valószínűen Klemm Antal tanácsai alapján először Tomanóczy Jolán, majd Temesi Mihály kezdte meg az 1930-as évek végén a dél-baranyai nyelvjárás hangtani és szóföldrajzi adatainak gyűjtését és részletes elemzését. Munkájuk révén két jelentős művel gyarapodott a magyar dialektológiai irodalom (Tomanóczy Jolán: *Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana*. Pécs, 1940 és Temesi Mihály: *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Pécs, 2002). (Temesi Mihály munkájának értékeléséhez l. a könyve végén található *Szerkesztői utószó* című fejezetet, 557–566.) Nagy nyereségünk továbbá, hogy Hegedűs Lajos, Temesi Mihály és Temesi Mihályné közös gyűjtőmunkájával szöveggyűjtemény készült több ormánsági adatközlőtől származó beszédfelvétel alapján (Hegedűs Lajos: *Népi beszélgetések az Ormánságból*. Pécs, 1946). Ezt a korpuszt tekintjük a fonetikai, alaktani és szövegtani vizsgálatokra is alkalmas első ormánsági szövegkiadásnak! Kiss Géza fedezte fel a drávapalkonyai „parasztfiú”, Kovács Sándor tehetségét. A drávai dudusmalmok leírását, a drávai hajózás történetét és a sajátos kelet-ormánsági tájszavakat Kovács Sándor gyűjtése nyomán tanulmányozhatjuk (*Kovács Sándor emlékére*. Drávapalkonya, 2003). Kiss Géza néprajzi gyűjtését folytatta Zentai János néprajzkutató, aki az egész Ormánság területén gyűjtötte a tárgyi és szellemi néprajz veszendőbe menő értékeit. Kiss Géza *Ormánsági szótára* volt az ösztönző példa arra, hogy Dallos Nándor gyűjtése nyomán e sorok írója könyvvé formálta a *Hosszúhetényi szótárt* (1999), majd elkészítette az *Alsómocsoládi tájszótárt* is (2008). Feltehetően Kiss Géza és Zentai János fejfakutatásai ösztönözték Szatyor Győző faragóművészt arra, hogy a fejfatípusok ismeretében kezdjen hozzá az újkori fejfák kifaragásához. Az ormánsági hiedelemmondák gyűjtését Kiss Géza szövegkiadásainak hatására Zentai János folytatta az 1950-es évek elején, majd Zentai Tünde teljesítette ki ezt az igen nagy jelentőségű munkát. Az ormánsági népmondaszövegek a folklorisztikai értékeken túl a nyelvjáráskutatás számára is fontos adatokat örökítettek meg: tájszavakat és különleges mondatformákat, frazémákat.

Kiss Géza népdalgyűjtése akkor egészült ki, amikor Várnai Ferenc, Zentai János, Olsvai Imre, Kerényi György, Katanics Mária, Vikár László, Csapó Katalin és Tomanóczy Jolán gyűjteményei megjelentek (lásd Várnai Ferenc: *Szivárványos az ég alja*. Pécs, 2006. 118.).

Az Ormánság népi építészetének különleges értékeire először Kiss Géza hívta fel a szakemberek figyelmét. Majd az 1976-ban Szász János és Szigetvári János készített fotókkal illusztrált szöveges tanulmányt ebben a témakörben *Népi építészetünk nyomában* címmel. Végül még meg kell említenem Dani

Lajos tanár kollégámat, aki pedáns adatolással, érdekesen írta meg Drávapalkonya történetét (*Falu az ország peremén. Drávapalkonya*. Pécs, 2011), és hiteles ormánsági történeteket tett közzé a *Szülőföldem* című könyvében (Pécs, 2014). A felsorolt nevek, munkák bizonyára igazolják azt a megállapításmat, hogy Kiss Géza szellemisége közöttünk él, és ma is elevenen ható erő.

Bereczky Zsolt lelkipásztor újszerű megvilágításban hasonlította össze a két református lelkész: Kiss Géza és Fülep Lajos munkásságának, szellemi hagyatékának közös és eltérő vonásait. Nem lehet véletlen, hogy a néprajz, nyelvjárások kutatója és a művészettörténet európai híru tudósa egymásra talált.

Várnai Ferenc népzenekutató Kiss Géza szobránál hangfelvételekkel illusztrálva beszélt az ormánsági népdalok gyűjtőiről és a dalok különleges zenei értékeiről.

Az előadások után kis műsor keretében megkoszorúztuk Kiss Géza kémesi mellszobrát, elénekeltük a *Szótatot*. Majd a helyi önkormányzat díszebédet adott vendégei tiszteletére.

Ebéd után a meghívottak átvonultak Szaporcára és megkoszorúzták Munkácsy Albert és nejének sírját. Itt Székely Zsolt lelkipásztor mondott emlékbeszédet. Szaporcán és Kémesen azért fordítanak nagy figyelmet Munkácsy Albert emlékének ápolására, mert Munkácsy leányát vette feleségül a kákicsi Kiss Géza édesapja, és ebből a házasságból született hatodik gyermekként az ifj. Kiss Géza, a neves Ormánság-kutató. (Munkácsy Albert életéről l. még az *Ormányság* [1986] című könyv bevezetőjében Andrásfaly Bertalan gondolatait a 13–14. oldalakon!)

Április 23-án Kákicscon a község előjáróinak és az Ormánsági Hagyományörző Társaság rendezésében került sor emlékünnepra.

Bevezetőjében Szekeresné Spang Livia polgármester asszony elmondta: a kákicsiak büszkék arra, hogy az Ormánság jeles tudósának, Kiss Gézának ünneplésére községükben is sor került születésének 125. évfordulóján. Köszöntötte az emlékünnepra vendégeit, külön is ifj. Kiss Gézát, nejét és Kiss Gizella leányát, Achs Ágneszt. Röviden utalt arra, hogy a kákicsiak jól ismerik Kiss Géza munkáit, és törekednek a feltárt hagyományok őrzésére, továbbadására. Sikerrel fejeződött be a parókia és környékének felújítása. Az épület utcai homlokzatán emléktábla hirdeti: e házban élt és alkotott Kiss Géza, az Ormánság legjobb ismerője és ismertetője.

Az ünnepra Kiss Géza *Kenyer* című versével és Borsós István tárogatós műsorával kezdődött.

Pesti János előadását így kezdte: Kiss Géza neve ma már ikon az Ormánságban. A két név úgy tartozik össze, mint Pécs és a Mecsek, Pécs és a Zsolnayak vagy Mohács és a Duna. Ő is köszöntötte Kiss Géza hozzátartozóit, majd ismertette az ormánsági nyelvjárás főbb sajátosságait. Két ormánsági szöveg felolvasásával érzékellette a kákicsi beszéd hangzásbéli szépségeit. Utalt arra, hogy Kiss Géza 1937-ben megjelent *Ormányság* című könyve azért jelentős alkotás, mert benne megörökítette e különleges kistájunk természeti szépségeit és a népelet, a népi kultúra témaköréhez tartozó, erősen archaikus szókinccs elemeit. Az *Ormánysági szótár* (1952) talán a legtöbbet idézett regionális tájszótárunk, amely évtizedeken át mintául szolgált a dél-dunántúli tájszótárak írói számára. Ez a szótár egyaránt kiválóan szolgálja a néprajzi kutatásokat és a dialektológiai vizsgálatokat. Megírását elsősorban Csúry Bálint szorgalmazta, de közvetlenül Mészöly Gedeon, Beke Ödön és Lőrincze Lajos nyújtott fontos szakmai segítséget az értékes tájszógyűjtemény feldolgozásához. A szótár megjelenését Kiss Géza nem érhetette meg váratlan halála miatt. A szótárra szerkesztés nehéz feladatát az ugyancsak kákicsi születésű Keresztes Kálmán vállalta és teljesítette. Arról is szó volt Pesti János előadásában, hogy mire való egy-egy tájszótár, és hogyan kell olvasni. Példákkal igazolta, hogy a szótörténeti vizsgálatokban nem lehet nélkülöznünk a tájszótárak beccs adatait.

Szakácsné Kozári Piroska, az Ormánsági Hagyományápoló Társaság titkára előadásának fő témája az volt, hogy miért lehet ma is példa számunkra Kiss Géza életműve. Szerinte az ünnepelel személységének, életművének az a legfőbb üzenete korunkban, hogy legyünk érzékenyek minden emberi gondra válogatás nélkül. Akkor is küzdenünk kell az elesettek ügyeiért, ha ezért nem jár nyilvános elismerés, jutalom.

A megemlékezés végén népviseletbe öltözött, bájos kákicsi és sellyei gyermekek ormánsági népdalokat énekeltek, nagy sikerrel. Ugyancsak nagy tetszés fogadta a többszörösen kitüntetett Sellyei Aranyószikék Népdalkör népdalcsokrét. Az énekkart felkészítette: Répásné Hegedűs Katalin karnagy. A jelenlevők meghatóan, átélve énekeltek Kiss Géza kedves 23. zsolatárát.

Az ünnepra a *Szótat* közös éneklésével ért véget, majd megkoszorúztuk Kiss Géza emléktábláját.

A vendégek díszvacsorán vehettek részt a község háza nagytermében.

Május 1-jén avattuk fel Zentai János nemrég elkészült szép mellszobrát Kémes község központjában. Alkotója: Tóth Zsuzsa szobrászművész.

A szoboravató ünnepség bevezetéseként Szolykóné Pfeiffer Gabriella polgármester asszony köszöntötte Zentai János hozzátartozóit, külön is Zentai Tündét.

Andrásfalvy Bertalan professzor úr örömmel szolt arról, hogy rövid időn belül immáron másodszer jöttünk össze Kémesen ünneplés szándékával. A Kiss Géza-émlékünnepség után ma Zentai Jánosról, arról a kiváló néprajzkutatóról szólunk, aki – Kiss Gézával együtt – sokat fáradozott azért, hogy Dél-Baranya jellegzetes kultúrájú történelmi kistája a XX. század derekán a néprajz érdeklődésének kereszttüzébe kerülve országosan ismertté vált. Zentai János a családja megélhetését biztosító közigazgatási munkája mellett képezte ki magát néprajzkutatóvá. Neki köszönhető a mindmáig egyedülálló megyei néprajzi atlasz – Baranyáról. Ebben a munkában a közreműködésével kialakított néprajzi kérdőívet több mint száz faluban töltötte ki. A faragott fejfák kutatásában több megyét is bejárta, és ennek során több száz fényképpel dokumentált gyűjteményt hagyott ránk. Munkája máig kiadatlan. A hagyományos díszítőművészetnek nem csak tudományos kutatója volt, hanem azon is fáradozott, hogy az tovább éljen a fiatalok kezében: gyakorlatban szorgalmazta a népi himzés feltámasztását és tanítását is.

Pesti János előadása első részében felidézte a Zentai család alsómocsoládi emlékeit, majd arról beszélt, hogy ünnepeltünk néprajzi tanulmányainak milyen különleges dialektológiai értékei vannak.

Zentai János néprajzi munkásságában tökéletesen érvényesült a *Wörter und Sachen* legfőbb alapelve: az, hogy a tárgyak, munkafolyamatok, események leírásában nem csupán a szavak jelentésére kell tekintettel lennünk, a szavakkal megjelölt valósággrészlet pontos ábrázolására is törekednünk kell. Ezt a követelményt Hermann Ottó, Jankó János, Bátky Zsigmond nyomán már Csűry Bálint is figyelembe vette a *Szamosháti szótár* írásakor. Bizonyára Csűry hatására Kiss Géza ugyancsak ügyelt a szavakhoz kapcsolódó tárgyi világ pontos megjelenítésére (például rajzokkal, fotókkal és szemléletes leírásokkal). Ennek a nagyszerű hagyománynak volt sikeres folytatója Zentai János. Ünnepeltünk publikált írásait azért is forgathatják haszonnal a nyelvészek is, mert gyakran fordul elő, hogy egy-egy archaikus szavunk etimológiáját csak a szó mögött levő valósággrészlet megismerése után lehet megnyugtatóan magyaráznunk. Például e sorok írója akkor értette meg a *borhűtő* szavunk szerepét, jelentését, amikor sikerült rátalálni Mohácson egy fazekas műhelyében a régi *borhűtők* mai változatára. (A tanulmány megjelent az MNy. 110. évfolyamában [2014] 352–357.)

Zentai János viszonylag rövid idő alatt is jelentős életművet alkotott. Rangsorolnunk nem érdemes írásait, ugyanis mindegyikben újszerű és elgondolkodtató felismeréseket fogalmazott meg. A néprajz kutatóit is meglepte az 1966-ban az *Ormánság néprajzi határa* című adatokban gazdag és teljesen új kutatási módszert alkalmazó tanulmánya (JPMÉ 1966. 77–128.). Ebben a Kelet-Ormánság községeknek házassági szokásait vizsgálta. Azt, hogy honnan választottak a legények maguknak feleséget, illetve hová „*nősültek be*”. Az adott időszakban (a XIX. század közepétől a XX. század első feléig) – anyakönyvi adatok alapján – vidékünkön az endogám házasságkötések voltak a jellemzőek. Ezt a tényt beszédes számadatokkal és térképekkel szemléltette a szerző. Megállapította, hogy a Kelet-Ormánság határa délen a Dráva és az országhatár, északon a katolikus vallású vidék, ám keleten eléggé bizonytalan a határ. Ha vizsgálati eredményeit összehasonlítjuk Temesi Mihály könyvének térképlapjaival, megállapíthatjuk, hogy a nyelvjárási jelenségek izoglosszái (határvonalai) egybeesnek Zentai János térképlapjainak határvonaljaival (lásd Temesi Mihály: *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Pécs, 2002. 48, 79. stb.). Öröndöletes tehát, hogy a néprajzkutató és a dialektológus felismerései összhangban vannak. Mindketten helyesen tudták értelmezni az általuk feltárt tényeket! Ma már nem érdemes azon rágódunk, hogy hány község is tartozik az Ormánsághoz.

Valószínűen az ormánsági etnikum szétszóródásával magyarázhatjuk azt, hogy Dél-Baranya egyes vidékein és Szigetvár térségében, sőt, északabbra is megtalálta Zentai János az ormánsági *főkötőkkel* (főkötőkkel) csaknem azonos szerkezetű és díszítésű főkötőket (JPMÉ 1969. 1974. 233–57, 257–59.). Ez is utalhat arra, hogy a törökdúlást követően ormánsági családok menekültek az északabbra levő vidékekre. Rónai Béla *Zselici nyelvatlasza* alapján ma már azt is tudjuk, hogy a Szenna környéki diftongusos magánhangzók (*jou, zőüd, széip*) nem véletlenül maradtak meg mindmáig Kaposvár közelében. Valószínű, hogy az ormánsági családok Somogy megye közepéig is eljutottak.

A tárgyi néprajz remekművei közé tartoznak Zentai Jánosnak a mezőgazdasági munka szókincsével kapcsolatos dolgozatai, például *A cüni metszőkések* (JPMÉ 1963. 363–69.), a *Hevesi dinnyések az Ormánságban* (JPMÉ 1964, 1965). A tájszóértékű fogalmak a dialektológiai kutatások számára is becses értéket képviselnek.

Meg kell említenem még azt, hogy Zentai János felfigyelt a különleges kelet-ormánsági hiedelemmondák szépségeire, ezért hozzáfogott a még feltáratlan mondakincs gyűjtéséhez. 1953–1955 között 36 szöveget jegyzett fel, elsősorban Rádfalván, Szaporcán és Adorjason. Később ezt a munkát átengedte leányának, Zentai Tündének, aki több évig tartó szorgalmas munkával magnószalagra vette az Or-

mánságban fellelhető hiedelemmondák beszédszövegeit. A nagy értékű mondagyűjtemény címe: *Ormánsági hiedelmek* (Budapest, 1983. Folklor Archívum. Szerk.: Hoppál Mihály).

Feltétlen elismerés és köszönet jár Kémes Község Önkormányzatának és a falu lelkes lakosságának, hogy szoborállítással emlékeztek meg az Ormánság néprajzának tudós kutatójáról, Zentai Jánosról. Ismét példát adott ez a kis község arról, hogy szellemi értékeinket hogyan lehet maradandóvá tenni. Biztos vagyok abban, hogy Kémes, Szaporca, Cún, Rádfalva, Drávapalkonya nem csupán a természeti értékeik alapján válnak turisztikai célponttá, hanem azért is, mert e vidék múltjának, hagyományainak megőrkötését olyan kiváló tudósok-kutatók vállalták-teljesítették, mint Kiss Géza, Gunda Béla, Temesi Mihály, Tomanóczy Jolán, ifj. Kodolányi János, Mándoki László, Kovács Sándor, Dani Lajos, valamint a kémesiek büszkeségei: Zentai János és Zentai Tünde. Valószínűen nem csupán Baranyában, hanem országosan is páratlan, hogy egy szerény körülmények között élő kis község a közelmúltban két tudósna is szobrot tudott állítani! Az avatás perceiben itt valóságos tudománytörténeti eseménynek voltunk tanúi.

Az avatóbeszéd elhangzása után kémesi népdalokat adott elő Kapitány Éva tanár, Flachné Földinszki Rózsa tanár és Tarr László tanár. Vácz Mihály *Gyalog szerettem volna jönni* c. versét Löffler József ny. tanár mondta el.

Székely Zsolt lelkész és a kémesi református egyházközség nevében megáldotta a szobrot. A szoborállítás jelentőségét méltatva utalt arra, hogy Zentai János a mai napon (május elsején) arcmasával megérkezett közénk, mégpedig egészen a szívünkig. Szívünkbe zárjuk emlékét, és megőrizük mindazt, amit tőle tanultunk. Emléke legyen áldott! Végül így zárta beszédét: „*Kívánom, hogy ez a művészi alkotás mindig emlékeztessen bennünket arra, honnan jöttünk; és arra is, hogy a népi műveltség értékeit meg kell becsülnünk. Aldozatos élete ébressze fel bennünk a saját jövőnk iránt érzett felelősségünket, hogy méltó utódjainak bizonyuljunk.*”

Az ünnepség végén Zentai Tünde megköszönte Kémes elöljáróink és a falu lakosságának, hogy edesapja emlékére szobrot állítottak.

Felemelő érzés volt hallgatni azt, hogy a megjelentek szépen énekelték a *Tebenned bízunk eleitől fogva* kezdetű egyházi éneket, majd a *Szózat* hangjaival zárult az ünnepség.

Az önkormányzat díszbédet adott vendégei tiszteletére.

Csak úgy jöhetett létre ez a nagyszerű ünnepségsorozat, hogy Kémes, Sellye és Kákics polgármestere felkarolta kezdeményezésemet. Az ünnepségek szervezésében Löfflerné Tarr Ágnes tanárnő, Kémes alpolgármestere, Szakácsné Kozári Piroska festőművész, az Ormánsági Hagyományápoló Társaság titkára és Répásné Hegedűs Katalin karnagy önzetlenül, nagy figyelemmel nyújtott példaadó segítséget számunkra.

Pesti János

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmesek és Istvánffy Gyula-díjasok találkozója Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

A honismereti mozgalom Borsod-Abaúj-Zemplén megyében több mint ötven éves múltra tekint vissza. Egyesületé 1996. március 18-án alakult a korábbi Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság, amely elnökké dr. Lénárt Bélát, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Intézet munkatársát, titkárnak dr. Rémiás Tibort, a Herman Ottó Múzeum történészét és Titkos Sándornét, a Zrínyi Ilona Gimnázium igazgatóhelyettesét választotta.

A 20 évvel ezelőtti megalakulásra emlékezve több rendezvényt szervez egyesületünk ebben az évben. Ezek sorából kiemelkedik a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtárban a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakettel és Istvánffy Gyula-díjjal* kitüntetett egyesületi tagjaink *Akikre büszkék vagyunk* című, 2016. április 18-án megrendezett találkozója.

Azért rendeztük meg ezt az ünnepséget, mert a honismereti mozgalom jelenlegi tagsága ritkán találkozik azokkal az elődökkel, akik sokat tettek azért, hogy honismereti, helytörténeti értékeink megör-

A találkozó résztvevői

zódjenek utódaink számára is. Különösen a mai fiatalok előtt áll kevés példakép, azonban azok, akik a honismereti mozgalom legmagasabb szintű országos és megyei díjaiban részesültek, életükkel, munkásságukkal méltók az elismerésre.

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét, a Honismereti Szövetség legmagasabb elismerését kapta Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 10 kutató, más megyei egyesület felterjesztése alapján további 3 fő: Pap Miklós 1992-ben, dr. Kovács Dániel 1993-ban (a Csongrád megyei egyesület előterjesztése alapján), Nagy Géza 1994-ben, dr. Barsi Ernő szintén 1994-ben (a Győr-Moson-Sopron megyei egyesület előterjesztése alapján), dr. Viga Gyula 1996-ban, Nagy Károly 1997-ben, dr. Hógye István 2001-ben, Bencsik János 1998-ban, Fehér József 2002-ben, dr. Csorba Csaba 2008-ban (a Pest megyei egyesület előterjesztése alapján), É. Kovács László szintén 2008-ban, dr. Ágoston István 2011-ben és Laki-Lukács László 2015-ben.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a honismereti egyesület legmagasabb elismerése az *Istvánffy Gyula-díj*. Istvánffy Gyula, a kiváló pedagógus, etnográfus, a palóc népelet kutatója, tudós tanár Miskolcon született és 95 évvel ezelőtt halt meg. Emlékét mind a napi napig őrzi emléktábla, őrzi a megyei Honismereti Gyűjtőpályázat, az *Istvánffy-díj* és *-emlékérem*. Azok a helytörténeti kutatók kapják meg az elismerést, akiknek sokéves kutatómunkája a legeredményesebb volt, a legszínvonalasabb gyűjtőpályázatokat készítették. A beérkezett munkák bármikor megtekinthetők és kutathatóak a Herman Ottó Múzeum Néprajzi és Történeti Adattáraiban, ahol a pályamunkákból több mint 100 000 lapterjedelmű anyag található. Az 1981-ben alapított *Istvánffy Gyula-díjat* eddig 20 helytörténeti kutató kapta meg. A díjat Miskolc kiváló művésze, Varga Éva tervezte.

Az ünnepélyes találkozón dr. Bodnár Mónika, az egyesület titkára röviden bemutatta a díjazottakat. Az egyesület tagjai, érdeklődő diákok találkoztak hét kitüntetettel, akik beszéltek életükről, honismereti, helytörténeti munkáikról: dr. Viga Gyula, a Miskolci Egyetem oktatója, egyetemi tanár; Fehér József, nyugalmazott múzeumigazgató, Sátoraljaújhely; dr. Ágoston István tiszteletes, az ónodi Lórántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület egykori elnöke, Laki-Lukács László néprajzi gyűjtő, könyvtáros, helytörténeti kutató, Edelény; dr. Csorba Csaba nyugalmazott egyetemi docens, Budapesti Tanárképző Főiskola, Hadobás Pál, az Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Közérdekű Muzeális Kiállítóhely igazgatója és Vass Tibor ózdi helytörténeti kutató.

Az egykori díjazottak beszéltek a találkozón arról, mit tartanak fontosnak, hogy átadják a következő generációnak. Örömmel hallgattuk megnyilatkozásukat, amelyben hitet tettek a szülőföld, a haza iránti

elkötelezettségükről. Laki-Lukács Lászlótól idézzük: „Azt vallom, hogy minden megőrzött jegyzet, adat, adalék segít megőrizni a múlt emlékeit” – mondta.

Dr. Kováts Dániel, aki az 1960-as években a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti mozgalom egyik elindítója volt, megindítóan szép levelet küldött *A honismeret vonzásában* címmel, amelyet Tikos Sándorné elnök olvasott fel a találkozón. A levélben leírta a honismerettel kapcsolatos gondolatait, megfogalmazta a mai fiataloknak szóló üzenetét.

Dr. Székelyné Forintos Judit, az egyesület titkára azokra emlékezett, akik már nincsenek sorainkban, de honismereti munkájukkal maradandót alkottak. Nagy Károlyt említette elsőnek, aki az Ózdi Honismereti Kör megalapítója, a megyei honismereti bizottság korábbi elnöke volt. Hőgye István a Sátoraljaújhegyi Levéltár igazgatójaként dolgozott. Dr. Barsi Ernő néprajzkutató, főiskolai tanár etnográfusi és pedagógusi munkájának eredménye, hogy Győr-Moson-Sopron megyében több mint 50 intézményben indult meg a néprajz oktatása.

Dr. Bodnár Mónika az ünnepélyes találkozó zárásaként megköszönte kitüntetett előadóinknak, hogy megosztották tapasztalataikat a hallgatósággal, igen gazdag örökséget hagytak ránk, már csak az a kívánságunk, hogy minél több fiatal követőjük legyen a jövőben. Az előadássorozatot Dr. Kováts Dániel szavaival zárta:

„A szülőföldre való vonzódás fontos lelki erőforrás. Nem szerethetjük azonban igazán azt, amit nem ismerünk. Aki honismerettel foglalkozik, az tudja igazán átérezni, hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy valahol otthon érezhetjük magunkat. Erőt nyerhetünk mai gondjaink megoldásához elődeink küzdelmeiből és tapasztalataiból. A honismeret művelője egy fontos közösségi tevékenységhez járul hozzá.”

Az ünnepség végén elnöki köszöntőt hallhattunk a 20 éves jubileum alkalmából, melyet kötetlen beszélgetéssel zártunk. Dr. Rémiás Tibor, a Honismereti Szövetség alelnöke pohárköszöntőjében méltatta azok munkásságát, akiknek köszönhetően Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a honismereti mozgalom dicső múltra tekint vissza.

Rendezvényünkről részletesebben olvashatnak a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület honlapján: borsodhonismeret.lapunk.hu.

Tikos Sándorné

HÍREK

Saját fizetőeszköz Alsómocsoládon

Rigac Jancsi betyárról, a Baranyai-Hegyhát leghíresebb rablójáról nevezte el Alsómocsolád önkormányzata a helyi fizetőeszközt, a *rigacot*. A bankók egyik oldalán színes fotókon mutatják be az alsómocsoládi nevezetesebb épületeket, míg a másik oldalon a településről készült tájkép látható, halászó szürke gémekekkel az előtérben. A helyi pénzt 50, 100, 500, 1000 és 2000 *rigac* értékű címletekben bocsátja ki az önkormányzat. Az ötvenesen a kilátó, a százason az interaktív faluház, az ötszázason az Őszi fény idők otthona, az ezresen a vendégház és konferenciaközpont, a kétezresen a faluház fotója látható.

KÖNYVESPOLC

WILHELM SÁNDOR:

Tanulmányok az Érmellékről¹

Az úgynevezett önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom és a szélesebb medrében folyó honismereti mozgalom sokféle érdeklődésű, felkészültségű, szűkebb hazája értékeinek kutatásával foglalkozó, s abban örömet lelő ember természetes gyűjtőhelye. A mai Magyarországon kívül is vannak civil szervezetek, amelyek többé-kevésbé eredményesen töltik be ezt a szerepet, talán a legeredményesebb köztük a nagyváradi székhellyel működő Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Munkásságuk hatékonyságát egyéb teljesítményeik mellett honismereti (helytörténeti, néprajzi, tudománytörténeti, műemlékvédelmi) kiadványsorozatauk mutatja, aminek éppen 80. számát tarthatjuk a kezünkben.

Szerzője Wilhelm Sándor, biológus-zoológus képesítéssel végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem biológia–földrajz–geológia karán, s mert kutatói állást nem kapott, a székelyhídi középiskolában talált a halak és a halászat iránti érdeklődésének megfelelő munkahelyet. Úgy gondolta ugyanis, hogy az Érmelléken nádasok vannak, s ahol nádas van, ott bizonyára akad hal is. S mivel Kolozsváron nem csak a biológusoknak, de a néprajzosoknak is megvolt a maguk neves professzora, Wilhelm Sándor megismerhette dr. Kós Károlytól a népelet kutatásának fontosságát is, olyannyira, hogy hamarosan megalapította Székelyhídon A Népi Halászat és Vadfogás Múzeumát.

Érmellék Szatmár és Bihar megye sajátos kistája, északon a Kraszna, délen a Berettyó határolja, keletről a Tasnádi-dombvidék, nyugat felé pedig a Nyírség homokbuckái zárják le. A páratlan természeti értéket képviselő Érmellék – akárcsak jó fél évszázaddal korábban az Ecsedi-láp – mocsárvilágát meg gondolatlan és a Ceauşescu időkre jellemző „grandomán” elképzelések keretében 50 ezer ha területen 1965 után lecsapolták, aminek azonban senki sem látta hasznát. A „környezetrombolók” alapos munkát végeztek, s az egykori Érmellék értékeit már csak az ilyen, és ehhez hasonló kiadványok őrzik.

A könyv hét fejezetből áll. Az első kettő azokra az állapotokra emlékezik, amikor még „a természettel harmóniában élt az ember”, s a megmaradt értékeket veszi számba, amik főként nem a teremtet, hanem az épített kategóriába tartoznak. A harmadik fejezet a szerző talán legkedvesebb témájával, a *Hagyományos halászattal* foglalkozik, azokkal az időkkel tehát, amikor „a hal hozta a pénzt a házhoz”. Hiszen a „főfoglalkozást” jelentő földművelés eredményessége elsősorban az időjárásen múlt, de a mocsárvilág termékei (hal, vadmadár és tojása, csík, vidrabőr, sulyom stb.) biztosabb megélhetést, jövedelemkiegészítést jelentettek. Amint egy Gálospetribe való öreg halász megfogalmazta: „Mikor a Kraszna felől jött a nagy víz, a gazdák bizony siratták búzájukat, mert az ő kenyereüket vitte, a miénket pedig hozta a víz.” Igen részletesen foglalkozik a szerző a népelet szempontjából rendkívüli fontosságú halászat módjaival, esz-

közeivel, jellemző módon csak az Érmelléken használatos, *hajónak* nevezett csónakok hatféle formáját ismerteti. Tulajdonképpen ehhez a részhez kapcsolódik *Az Ér folyó medencéjének halfaunáját* bemutató fejezet, amely az Ér romániai szakaszának 29 kutatópontjáról 26 halfajt mutat be, köztük az olyan különlegességet, mint a szigorúan védett *lápi póc* (*Umbra crameri*) nevezetű halacskát, amely néhány lelőhelyen túlélte a lecsapolás következményeit.

Külön fejezet tárgyalja a *Népi vadászat és vadfogás* ismeretanyagát, hiszen az 1970-es évekig a vízivad számára *paradicsomi állapotokat* nyújtott az Érmellék. A szerző képekkel gazdagon illusztrálva mutatja be a mára jórészt már csak az orvvadászat körében ismert vadfogási módokat és eszközöket: *hurkokat, csapdákat, töröket*, amelyek mindegyike a mocsárvilággal együtt élő emberek leleményességét bizonyítja. Pedig – olvashatjuk – „biztosra vehetjük, hogy a máig fennmaradt eszközök csak töredékét képezik a hajdan használatosnak, [...] olyannyira, hogy még a gyerekek játékkészletéből is ki-koptak.”

Úgy a hagyományos halászat, mint a vadfogás jóval több vasból készült eszközt igényelt, mint az átlagos parasztagazdaság, nem véletlen tehát, hogy a hagyományos *kovácsmesterség* valamennyi érmelléki településen virágzott, főként a nagysága miatt legjelentősebb *Székelyhídon*, melynek *kovácsairól* külön fejezetben ad hírt Wilhelm Sándor. Sajátos módon a székelyhídi kovácsok túlnyomó része magyar nemzetiségű volt, csak mutatóban akadt köztük cigány. A könyv számba veszi a kovácsszerszámokat és részletesen leírja a legfontosabb munkafolyamatokat és azokon belül a munkamegosztásban érvényesülő célszerűségeket is. Megtudjuk például, hogy milyen szerepe van a kovácsmesterek által tartott *ritmusnak*, s hogy ez nem öncélú cifrázás, hanem azt a célt szolgálta, hogy a *ráverések* össze ne keveredjenek. Ugyanis rendes kovácsmunkához legalább három emberre volt szükség, hiszen „Egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács.” Ezt sem tudja, talán még minden Kovács se.

Az érmelléki tanulmányok utolsó fejezete a *Hat öreg halász emlékezete* címet viseli és feleleveníti Éradony, Csokaly, Szalacs, Gálospetri, Érkeserű és Diószeg lecsapolás előtti halászléletét. Valamennyien az érmelléki temetőkben nyugszanak, de Wilhelm Sándor megőrizte tudásukat, emlékeiket, izes beszédüket.

Végezetül a könyv különleges értékére szeretnék még rámutatni: a szerző aprólékos, tárgyilagos rajzainak jelentőségére, amik nagyban emelik a közzölt ismeretanyag tudományos értékét.

Halász Péter

TAGÁNYI ZOLTÁN:

A közép-kelet európai faluközösség genezise

A hazai agrártörténet-írásban nagy hagyománya van az Európa régióira kiterjedő, hosszú időtartamú fejlődéstípológiák, valamint a komparatív módszer alkalmazásának. Tagányi Zoltán korábbi, pl. a különböző településtípusok határhasználatáról vagy a parasztság társadalmi

¹ Partiumi füzetek 80. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság–Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2014. 114 p.

intézményeiről és a szokásjogról írt munkái sem nélkülözték ezt a szemléletet, ahogyan most megjelent kötete sem, amelyben a magyar, a lengyel és az orosz, valamint a nyugat-európai faluközösségeiről az utóbbi fél évtizedben írt tanulmányait gyűjtötte egybe.

A szerző nyomban a bevezetőben rögzíti konklúzióját. Közép-Kelet-Európában az irtásos, háromnyomásos faluközösség „nyugatról importált rendszer”, a német telepítési-migrációs folyamatok (Ostkolonisation) következménye, ami a XIX. század végén népszerű, a földek ősi közösségi tulajdonát valló elméleteket cáfolja. (Tagányi munkájában kissé differenciálatlanul használja a falu- és a földközösség fogalmát.)

A „genezis” keresése inspirálta a kötet első, *Faluközösség és prédiüm – (Adalékok a nyugat-európai faluközösség történetéhez)* című tanulmányát, amely az I–III. századbeli római földtulajdonviszonyokat (rabszolgamunkát alkalmazó nagybirtokok, colonusi bérleendőszerszer, paraszti kisbirtokok), a hosszú időn keresztül heves történetírói vitákat kiváltó germán Markot, valamint a villagazdaságot mutatja be, ami – többször ismételt tézise szerint – a nyugat-európai földesúri gazdaságok alapja lett. A szerző ezután önálló fejezetben idézi Szabó István 1963-ban megjelent *A prédiüm* című tanulmányát, annak igazolására, hogy a magyar falu a „[prédiümön] keresztül a római villa leszármazottja”. A neves agrártörténésznek valóban nincs kétsége afelől, hogy az a földesúri mezőgazdasági üzem, amely „római területen a villa neve alatt indult el hosszú történeti pályáján”, és a Római Birodalom felbomlása után is tovább élt, a magyar fejlődésből sem maradt ki, ám utal mind a „villa”, mind a „prédiüm” használatának sok évszázados bizonytalanságaira, fogalmi-jelentésbeli következtetlenségeire is. Ennél lényegesebb, hogy Tagányi Zoltán a magyarországi falvak előzményei között a félnomad téli szállásokat nem veszi számításba.

A következő tanulmány a magyar faluközösségeiről szól. A szerző természetesen nem vállalkozhat ennek részletes, a hazai kutatások egészére kiterjedő bemutatására, ehelyett Tagányi Károly teóriáját és az őt ért kritikákat, valamint a legfontosabbnak ítélt történészek, Szabó István, Wellmann Imre, Maksay Ferenc, Varga János és Imreh István eredményeit foglalja össze, ami alapján a faluközösségek életének számos összetevőjét ismerjük meg: a határhasználat és a nyomásos gazdálkodás rendszerét, a munkavégzés ökológiai feltételeit, szervezetét és közösségi szabályozását, a földesúri szolgáltatások alakulását, valamint a falusi önkormányzatok működését és tisztviselőit, de Tagányi Zoltán – mindezzel összefüggésben – utal a falusi társadalom vagyoni differenciálódására, érdekellentéteire, folytonos konfliktusaira is.

Megítélésem szerint a lengyel és az orosz faluközösségről készült a kötet két legalaposabb, a legtöbb új ismeretet kínáló írása. A szerző 1962 és 1968 között különböző lengyel egyetemeken (Lódzban, Varsóban és Poznanban) tanult, majd – ezt is tőle tudjuk – az 1970-es évek elején moszkvai és leningrádi útjait arra használta fel, hogy a cári korszak obszcina-leírásait olvassa. (Az Akadémiának ekkortájt nyilvánvalóan ebben az irányban voltak a leginkább preferált kapcsolatai.)

A lengyel faluközösségről (gromada vagy gmina) szóló szövegből sem hiányzik a historiográfiai tájékozódás. A II. világháború után a germanizációval szemben ismét felerősödött az autochton lengyel (lengyel jogú, illetve etnikumú) városalapítás és falutelepítés elképzelé-

se, és bár Tagányi szerint a lengyelországi történetírásban a nemesi-nacionalista tradíciók miatt ezekben az évtizedekben sem valósult meg a faluközösségek „parasztközeli” analízise, mégis a felhasználható imponálóan gazdag irodalom alapján számos új információt szerezhetünk róluk. A szerző részletesen szól a korai települési viszonyokat meghatározó földrajzi-ökológiai feltételekről (a folyók menti homokos talajokon vagy löszös dombháton megjelenő egyudvaros tanyák és tanya-bokrok), a több szakaszban zajló irtásokon alapuló gazdasági szervezetről és a nagycsaládokról, a korai prédiümokról és a szolgáltató falvakról, a telekrendszer bevezetéséről és a XII–XIII. századi határrendezésekről, a soltészi falualapításokról (a soltészek privilégiumairól), majd a paraszti áruteremelés és a vagyonosodás lehetőségeiről (a XV–XVI. században a nemeselemek is kölcsönöztek), ami kitűnő összehasonlítási lehetőséget kínál a magyarországi falusi társadalmak talán jobban ismerő olvasók számára. A szerző mindeközben nem hanyagolja el a gromadák szervezetének, működésének (a mindennapi élet szabályozásának) és rítusainak bemutatását (a gyűlés összehívása pl. a falu élén álló wójt botjának kézzel kézre adásával történt), és nyomon követi a földesúrral való kapcsolatának változását, valamint a XVI–II. század végi Galiciában a bürokratizáció, az állami beavatkozás következményeit. (II. József pátense a földesúri hatalommal szemben a falusi önkormányzatot erősítette meg.)

Az orosz és a szovjet történetírásban a faluközösség kutatását másfajta ideológiai kontextus határozta meg. A 19. században a szlavofil eszmékhez vagy a narodnyikokhoz közel álló tudósok ebben a társadalmi egyenlőség ősi (és aktuális mintákat kínáló) demokratikus intézményét látták, míg a fiskális iskola hívei a földesúri ellenőrzés és az adóztatás eszközeként értelmezték. Tagányi Zoltán az utóbbi mellett foglal állást, ám ezúttal is részletesen mutatja be kialakulásának szocioökonómiai és mikrohatalmi feltételeit, valamint regionális különbségeit. Az északi területeken a XV–XVI. században még a szabadparaszti fejlődés, illetve az elszórt, tanyás vagy legfeljebb néhány udvaros települések jellemzőek, ezek szövetsége a tényleges önkormányzattal rendelkező voloszt obszcina, mely a köztük lévő határokat szabályozza, míg a következő évszázadokban megszilárduló, a háromnyomásos rendszerben működő klasszikus faluközösség (gyerevenyszkaja obszcina) az említett adóbehajtást végezte, továbbá a sokréti, a parasztk mindennapi életének szabályozására, a felügyeletre és a szociális gondoskodásra is kiterjedő földesúri hatalom gyakorlását biztosította.

Tagányi Zoltán olyan témát választott, amely – miként fogalmaz – egy életen át foglalkoztatta, és kötetének eredményei különböző szemléletű kutatók számára egyaránt inspirálóak lehetnek. Bár tézise a faluközösség nyugati eredetéről vagy hogy a római villa „leszármazottja” lenne, szakmai vitákat válthat ki, munkája a komparatív típusalkotáshoz, Európa történeti régióinak morfológiájához kínál (pro és kontra) újabb érveket. Am őstönző lehet a mikrotörténeti és antropológiai vizsgálatok számára is, melyek az egyes faluközösségeket egyéni és kollektív cselekvések, interakciók, a hatalomgyakorlás és az azzal szembeni ellenállás terepének tekintik.

(L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 360 p.)

Csikó Tamás

IFJ. BERTÉNYI IVÁN (szerk.):

Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve

Magyarország közel fél évszázados szovjet megszállása során számtalan olyan fővárosi közterületi elnevezés született, amely a győzteseket idézte fel, ideológiájukat, kultúrájukat, hadvezéreiket stb. népszerűsítve. Történelmi távlatból szemlélve ez egyáltalán nem meglepő dolog, mivel tény az, hogy minden társadalmi rendszer törekszik elfogadottságának növelésére – az ókortól napjainkig számtalan példa igazolja ezt. Annál érdekesebb azonban egy olyan helyzet kialakulása, ha egy elnevezés „túléli” lomtárba tett alkotóit. Ezt tapasztalhattuk fővárosunk budai oldalán, ahol a legforgalmasabb terünk továbbra is Szovjetunió, majd Oroszország fővárosának nevét viselte – a szovjet hadsereg kivonulása 1991. június 16-án befejeződött. Széll Kálmán nevét a rendszer-változ(tat)ás után is két évtizedig Moszkva térnek nevezett közterünk régi/új elnevezése őrzi meg 2011-től ismét a köz emlékezete számára – a teret 1929 és 1951 között már Széll Kálmán térként ismerték.

Az 1951-ben átkeresztelt teret az idősebbek ugyan még évtizedekig Széll Kálmán térként emlegették, de a fiatalabb budapestiek számára már ismeretlen volt személye. Számukra a rövid ismertetéseken túlmenő tájékoztatást elsőként Verrasztó Gábor Budai históriák sorozatában kiadott ismeretterjesztő zsebkönyve (*Széll Kálmán és a Moszkva tér*: Napkút Kiadó, Budapest, 2011) adhatta meg, majd a múlt századforduló elismert politikusáról nemrég állami szinten is megemlékeztek.

Széll Kálmán halálának 100 éves jubileuma alkalmából 2015. október 1-jén az Országház Felsőházi termében emlékülést tartottak, az évfordulóra a Magyar Nemzeti Bank 5000 és 2000 forintos címletű emlékérméket, a Magyar Posta pedig bélyeget adott ki.

A Széll Kálmán iránt érdeklődők számára a Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány és a Széll Kálmán Alapítvány gondozásában *Törvény, jog, igazság – Széll Kálmán életműve* címmel megjelent, és az említett országközi emlékülésen is bemutatott monográfiát ajánlhatjuk részletesebb tájékoztatásként.

Szerkesztője, ifj. Bertényi Iván, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese, a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója nem csupán a szerkesztői teendőket vállalta fel, de a monográfiában közölt két tanulmánya révén a dualizmus korának e neves politikusa életútjával is megismertet minket.

Széll Kálmán Vas vármegyei köznemesi családból származott. Édesapja elismert megyei politikus volt: alispánja, az első népképviselői országgyűlés választott tagja, 1848-ban megyei kormánybiztos. A vele távoli rokonságban álló Deák Ferenc nézeteit vallotta, ezért a radikalizálódó országgyűléstől és a fegyveres harctól távolmaradt.

Fia, Széll Kálmán jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, országgyűlési képviselői tisztséget betöltött apja révén ismerhette meg Deák Ferencet és nevelt lányát, Vörösmarty Ilonát, későbbi feleségét. Politikai karrierjét apja támogatásával 1868-ban Szentgotthárd országgyűlési képviselőjeként kezdte, ezzel egyidejűleg a Széll család is Pestre költözött. Deák javaslatára a gazdasági, pénzügyi kérdésekkel kezdett el foglalkozni az országgyűlés pénzügyi szakbizottsága előadójaként. A fiatal politikus pár év alatt pénzügyi szakértővé és a kor-

mányszati munka alapos ismerőjévé vált. 1875 és 1878 között ifjú pénzügyminiszterként stabilizálta az 1873-as gazdasági válság miatt is katasztrofális helyzetben lévő államháztartást. Bosznia-Hercegovina megszállásával – annak pénzügyi terhei miatt – nem értett egyet, ezért miniszteri megbízatásáról lemondott.

Képviselői mandátumát megtartva a hazai bankszektor meghatározó személyiségévé vált. Kiegyezéspárti politikusként a kompromisszumok embere maradt. 1899 és 1903 között miniszterelnök, egyben a belügyi tárca vezetője is – kormányprogramja a „*törvény, jog, igazság*” hivatkozása révén vált szállóigévé.

Az azonos című monográfia tanulmányai által a dualizmus kori politika világának jelentős szereplőjét ismerjük meg: a politikust, a bankvezért, a megegyezést keresőt, a birtokán gazdálkodót, de betekintést kapunk a korabeli sajtó reagálásaiba kormánypárti és ellenzéki szövegből egyaránt.

Széll Kálmán életének átfogó bemutatása alapos előkészítő munka, gondos szakmai szerkesztés következtében vált lehetővé. A kötetben közölt tanulmányok szerzői két történetész generáció képviselői: az 1950 körül és az 1980 körül születettek. Tizenhat tanulmányuk közel ötszáz oldalon, modern tipográfiával, fekete/fehér képekkel jelent meg.

A korszak kutatói számára e monográfia ismerete kiemelkedően: tanulmányai szakszerűen jegyzeteltek, forrás- és irodalomösszesítése, képjegyzéke és névmutatója jelentős segítséget nyújt a témakör későbbi kutatóinak. Sokoldalú tanulmányai miatt a kiegyezés kora iránt érdeklődő olvasóknak is csak ajánlani tudjuk megismerését.

(Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi Alapítvány–Széll Kálmán Alapítvány, Budapest, 2015. 436 p.)

Gábor Tibor

Megjelent a 25 éves Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve

A Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület megalapításának 25. évfordulója alkalmából 2015. november 26-án ünnepi közgyűlést rendezett. A közgyűlésen mutatta be Dr. Tölgyesi József főiskolai docens az egyesület jubileumi évkönyvét, amely a 2010–2015 közötti tevékenységéről számol be.

Petrovics László, az egyesület elnöke a könyv előszavában azt írja, hogy a kiadvány az előző évkönyv (*Emlékkönyv 1990–2010*) szerkesztési elveit követi. Köszönetet mond a támogatóknak, majd az időszak kiemelkedő elismerésének tartja az egyesület kitüntetését a *Várpalota Város Érdeméremmel*.

Az előszót követő írásokban Talabér Márta polgármester, Ráday Mihály, a Város és Faluvédők Szövetségének elnöke és Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke köszöntik a jubileumot és a kiadványt az olvasóknak ajánlják.

A köszöntők utáni fejezet: *Az elmúlt öt esztendő krónikája* címet viseli. A szerzők évek szerinti bontásban, pontos időpontmegjelölések után részletezik azt a sok munkát, amit az egyesület hónapról hónapra végez. Ez a kronologikus felsorolás nemcsak a külső olvasóban ébreszt elismerést, hanem az egyesületi tagok számára is hasznos, hiszen az idő múlásával sokszor elhomályosul-

nak, vagy eltűnnek egyes részletek és felkutatásukra az évkönyv fellapozása a megoldás.

A *Szakmai tevékenységünkről* fejezetcím alatt az egyesület fontosabb programjairól szóló írások kaptak helyet. Folytatódnak a hagyományos programok, mint a *Tiszta virágos Várpalotáért* mozgalom, a *Március 15. emlékünnepe*, a tapasztalatszerző kirándulások, a neves személyiségekről való megemlékezések (Pacsuné Fodor Sára helytörténet kutató, Bartos Sándor tanár, Nagy Gyula festőművész), a külföldi szervezetekkel való kapcsolattartás. A programok gyakran megújulnak, alkalmazkodnak a változó követelményekhez.

Ezek lebonyolítása mellett új feladatokban való részvételre is vállalkozik az egyesület. Ilyenek: a *Múzeumok éjszakája Várpalotán*, az *Integrált településfejlesztési stratégia* kiegészítése városvédő észrevételekkel, a *Testvériség – önkéntesség – együttműködés* című nemzetközi pályázat záró konferenciájával kapcsolatos munka, Budai László könyvének (*Várpalota múltból örökölt értékei*) bemutatása, hozzájárulás a tanulóifjúság neveléséhez. A közös vállalkozásokat magánszemélyek vendégszeretete is kiegészíti. Horváth Imréné egyesületi tag otthonában fogadja születésnap-i köszöntések vendégeit, vezetői megbeszélések résztvevőit, más városok szervezeteinek küldötteit.

A könyv további fejezetei az egyesület kulturális intézményekkel és civil szervezetekkel való együttműködését tárgyalják. Az itteni írások a Civil Szövetség és a Városszépítő és Védő Egyesület kapcsolatáról szólnak, kitérnek a Thury-várban rendezett közös vársétákra, a régióból érkezett gratulációra Petrovics László *Podmaniczky-díj*ához, foglalkoznak a Faller Jenő Szakképző Iskolával való együttműködéssel. Különösen értékes része a könyvnek az egyesület helytörténeti tagjainak írásairól készített kimutatás, valamint az egyesületről megjelent publikációk gondosan összegyűjtött listája. A listát részletes újsághírmásolat-gyűjtemény és jól válogatott fotókból álló képmelléklet egészíti ki.

A kiadvány „Így látjuk...” című zárófejezetében jelentést olvashatunk Várpalota-Inota Halmok nevű lelőhelyének feltárásáról, áttekinthetjük a Városi Könyvtár és a városszépítők közös rendezvényeit, valamint a Közüemi Kft.-vel kialakított együttműködést. Itt számol be Juhosné Vavró Zsuzsanna az egyesület segítségével megtartott környezetismereti és természetvédelmi vetélkedőkről. A fejezet és a könyv befejező írásában Petrovics László elnök összegezi a vezetése alatt eltelt kilenc év legfontosabb történéseit, tapasztalatait.

A Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve jó példája a közös munkának. Petrovics László elnök szerkesztésében húsz szerző munkája eredményeként jött létre.

Gazdag képanyagához tizenegyen adtak fényképfelvételeket, az igényes nyomdai kivitel a Valczer Z+J Kft. érdeme.

A kötet mindenkinek jó szívvel ajánlható: a városban élő és a városba látogató magánszemélyeknek, vállalkozásoknak, oktatási intézményeknek és valamennyi civil szervezetnek. Egyúttal fontos tájékoztató és forrásmunka lehet a 2016-ra Várpalotára tervezett Város- és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) XXXV. Országos Találkozója és Szakmai Konferenciájára.

Próder István

CSOMA ZSIGMOND:

Én kis kertem kerteltem...

Paraszti virágkultúra Magyarországon

2015-ben, az Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.-nél, az NKA és Zalakaros önkormányzata támogatásával jelent meg Csoma Zsigmond gazdagon illusztrált könyve 258 oldalon A/4 formátumban, kemény táblás kötéssel. A tördelés Sándor Anna, a borító Bolyki Viola munkája, a fényképeket a szerző, valamint Csoma Gergely, Lengyel Orsolya és Tátrai Zsolt készítették. A könyv tizennyolc nagy fejezetből áll, amelyeket rövidebb alfejezetek tagolnak. A kötet végén bő irodalomjegyzék található.

A szerző célja az volt, hogy a magyar nyelvterületen a kertművelésnek azokat a jellemzőit mutassa be történeti-levéltári és recens adatok alapján, amelyek a paraszti virágoskert-kultúra kialakulásáról, jellemzőiről átfogó képet adnak, rámutatva arra a folyamatra, amelynek során a kolostori és az udvarházak kertkultúrájának hatására megszületett az önálló sajátosságokkal rendelkező paraszti virágoskert-kultúra. Mindezekon túl rávilágít a néptanítók és a lelkészek végzte felbecsülhetetlen értékű ismeretterjesztésre a paraszti virágkultusz kibontakozásában, elterjedésében, megszilárdulásában.

A kötetet olvasva egyértelművé válik, hogy a virágkultúra elválaszthatatlan a teljes kertkultúrától, a fűszer-, a veteményeskerttől, ami a korai kolostorok és udvarházak kertjein túl később a paraszti kerteket is jellemezte. Kimondhatjuk, hogy a kötet a magyar kertkultúra monográfiája, amelyben fő szerepet a virágoskertek kapnak, tekintettel kevésbé feltárt voltukra. Áttekintve a kertgazdálkodással kapcsolatos irodalom döntő részét, a szerző joggal állapította meg, hogy a kutatók kevés figyelmet fordítottak a virágoskertekre és ezeknek a népi művelődésben játszott szerepére. Azonban megjegyezzük, hogy a teljes szakirodalom áttekintése szinte lehetetlen. Hiszen a különböző falumonográfiák, a kevésbé ismert periodikákban megjelent tanulmányok is tartalmaznak adatokat a virágoskertekre, amelyek kissé jobban árnyalják a gazdagnak így sem mondható képet.

Olyan óriási adatmennyiséget kezel a szerző, amely feltétlenül jobban áttekinthető lenne a nagy témakörökön belül tájegységekre lebontott résztematikával, megszüntetve ezzel azt az aránytalanságot, amely az erdélyi adatok sokaságát és a magyar nyelvterület más tájainak ehhez képest szerényebb képviselését jelenti.

A kötetet hét egységben tekintem át.

I. A Kárpát-medence településszerkezete és a virágoskertek elhelyezkedése címmel a szerző részben a településszerkezet, a telekelrendezés és a virágoskertek elhelyezkedésének összefüggéseit vizsgálta, ami a kertekben ültetendő virágok fajtáit, a virágoskertek alakját egyaránt meghatározta. A településszerkezethez alkalmazkodó telekelrendezés és ezzel összefüggésben a virágoskertek jellegzetes utcaképet jelentettek, ami a tanyáknál is megfigyelhető. Bár külön fejezetként szerepel, amde ide kíváncsnak a kertkultúra és a női munkák, munkavállalás összefüggései.

II. Az ökológiai, természeti adottságok fejezetben az időjárási viszonyok alakulásával, a kertkultúrát befolyásoló szerepével, hatásaival foglalkozik. Az éghajlati viszonyok, a természeti adottságok, mint pl. a talajszerkezet, talajtípus a virágok fajtáit döntően meghatározták,

ami nem volt elhanyagolható szempont, megfigyelésen alapuló jellemzőit egymást követő nemzedékek adták tovább egy-egy közösségben. Az ökológiai vonatkozásokat érinti az erdőből és a mezőkről a virágoskertekbe telepített növények meghonosítása.

A időjárás veszélyeinek elhárításáért a közösségek nem csupán racionálisan, hanem hiedelmekkel és az égi-ek segítségéért fohászkodva is védekeztek.

III. A kötet legterjedelmesebb része a több fejezettel a virágoskertek történeti kialakulásával foglalkozó, amelyekben a korai irodalmi szövegekben, a középkori, a reneszánsz, a barokk költészetben megjelenő virágokat vette sorra, rámutatva a virágbőségre és virágszimbolikára, a szakrális virágábrázolásokra. Külön érdeme, hogy megismertet a szerző a Batthyányiak mecénási tevékenységével, amely kiterjedt a korabeli botanikai gyűjtő-, rendszerező-, feldolgozó munkára, lehetővé téve a virágos növények megismerését és megismertetését. Így születhettek meg Beythe István és fia, Beythe András, továbbá a francia Carl Clusius könyvei. A XVI. században készült el Méliusz Juhász Péter református püspök híres *Herbáriuma* is, amely halála után, 1578-ban jelent meg Kolozsvárott.

A fejezet szól a virágot kedvelő, virágkertészettel foglalkozó udvarházak, kastélyok, várak asszonyairól is. Fontos adat a Clusius felfedezte *Hemerocallis flava*, a tűzliliom, ami a XVI. században lett kerti virággá. Ezek a korai botanikai munkák és szerzőik behatóan foglalkoztak a gyógyító növényekkel, ami nemzedékekkel később hatással volt a népi orvoslásra.

Ekkor jelentek meg az első virágábrázolások, így Pécsi Lukács jezsuita Lucas Martini erkölcsbotanikai könyvének fordítása, de Clusius, Beythe, Méliusz munkái mind ide sorolhatók. Legerőteljesebb hatással a kertkultúrára Lippay János *Posoni kertje*, valamint Nadányi János *Kerti dolgoknak leírása* című munkái voltak.

Lippay János a XVII. századi katolikus újjászületés időszakának jezsuita természettudósa. Kertészettudományi munkássága a korszak legjelentősebbike. A *Posoni kert* 3 részben jelent meg: *Virágos kert* (Nagyszombat, 1664), *Veteményes kert* (Bécs, 1664), *Gyümölcsös kert*, utóbbi a szerző halála után Bécsben. Nagy jelentőségű munkáját Lippay „vezérő és oktató kalauznak szánta”. Törékvesét elemezve, erényeire rávilágít Csoma Zsigmond. Foglalkozik Lippay szakirodalmi ismereteivel, a munkájára hatással lévő ókori és középkori szerzőkkel, rámutatva a korabeli európai kertészeti szakirodalom gazdagságára. Ismertette Lippay György esztergomi érsek pozsonyi kertje 150 virágát is.

A másik nagy hatású kertészeti munka Antonius Mizaldus francia orvos-botanikus könyvének fordítása Nadányi Jánostól (virágoskert, veteményeskert, gyümölcsöskert, 1669). Különlegessége a gyógynövényekkel készített orvosborok ismertetése.

A fejezet részeként tért ki a szerző döntően erdélyi levéltári források alapján a virágoskertek előfordulására a reneszánsz, a barokk évszázadaiban, figyelmet fordítva a korszak fűszer- és gyógynövényeire, továbbá a virágkertészetre. Ismertette az inventáriumokban szereplő nyomtatott kertészeti munkákat, amelyek a megnevezett szakkönyvek ismertségét igazolják.

Külön fejezetet szentelt az ókori, középkori, reneszánsz, barokk örökségként a kolostorkertek, udvarhá-

zak, várak, kastélyok kertjeiből évszázadokkal később a paraszti virágoskertekbe került virágoknak. Kitért az újvilágból, valamint Afrikából Európában és a magyar virágkultúrában meghonosodott fajokra is (napraforgó, muskátli).

IV. Adatokban gazdag, fontos fejezet a *virágkultúra és az oktatás-nevelés kapcsolatának elemzése*, hangsúlyozva az iskola, a néptanítók, a lelkészek elvitathatatlan szerepét a kertművelés ismereteinek terjesztésében, elsajátításában. A tankönyvíró Pethe Ferenc, Tessedik Sámuel mellett kiemelkedő Kis Bálint, Majer István, Gönczy Pál, M. Kalocsa Róza tevékenysége. A kötet külön érdeme, hogy részletesen foglalkozik a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Néptanítók Lapja* kertészeti írásaival. Nagy jelentőségű a bihariórszegi Kalmár Ferenc, a Hunyad megyei Réthi Lajos, a szomajomi Tobak Benő munkássága.

Fontos még a kertművelés munkaeszköz-történeti adatainak ismertetése.

V. *Kalendáriumok és a kertészeti munkák végzésének ideje*. E fejezet részfejezeteivel az egész esztendőt áttekinti. A magyar nyelvterületen használt kalendáriumok közül a szerző szerint legjelentősebb Lippay János *Calendarium*, 1751-ig három kiadással. A legkorábbi Paul Fabricius bécsi udvari matematikus és csillagászé 1557-ből. Az 1558–1598 között kiadott harminc kalendárium kolozsvári, debreceni, német, osztrák, cseh nyomdatermék. Nagy hatással volt a kertkultúrára Nagyváthy János *Közönséges instrukciója* és Robot *kalendárium* 1792-ből, Plessing József *Kalendárium* 1796-ból.

A kalendáriumok mintájára állította fel a szerző a virágoskertek kalendáriumát.

VI. *Virágok a mindennapi életben és az ünnepek alkalmán* címmel több részfejezet a népi orvoslás virágai mellett levéltári források alapján ismerteti a XVII. századtól a gyógyító virágvizek készítését, a bábák használatát gyógynövényeket, de a népi táplálkozás virágait is.

Különleges az egyházi esztendő szokásainak virág együttesei, amelyek meghatározott jeles ünnepek megtartásai során szentelményekké lettek. Az emberélet fordulójának szokásai hasonlóan gazdagok virágokban. Ezekben az esetekben azonban csak kiragadott példákkal élt a szerző.

VII. *Virág a népi díszítőművészetben és a szöveges folklóralkotásokban*. E fejezet a kötet utolsó részfejezeteit tartalmazza. A paraszti és kismesesi tárgykultúra virágokkal ékesített együtteseit elemezve mutatott rá a virágok hordozta jelképrendszerre. Kitért a templomi mennyezetek díszítményeire is. Kár, hogy a liturgikus textilek virágaival nem foglalkozott.

Elismerést érdemel viszont a virágénekeken túl a népmesék, a találós kérdések és a virágszimbólumokat tartalmazó népdalok közzététele.

A kötet gazdag fényképanyagában, rajzos ábráiban a tájékozódást megnehezíti beszámolásuk és a fényképgyűjtek hiánya.

A hatalmas levéltári, könyvtári és helyszíni vizsgálatokon alapuló munkához, hiányosságaival együtt, szívóbbul gratulálunk Csoma Zsigmondnak, és hogy erre a kutatást erősen próbára tevő monográfiának megírására vállalkozott!

S. Lackovits Emőke

BÁRKÁNYI ILDIKÓ (szerk.):

Néprajzi tanulmányok Apátfalváról

A település az Alföld déli részén, a Maros jobb partján, Makótól 10 km-re fekszik. Történetileg Csanád vármegyéhez tartozott. Lakosságának száma 1910-ben 5642, 2015-ben 2920. A török uralom alatti elnéptelenedése után – ahogy Juhász Antal tanulmányában jelzi – a királyi kincstár 1750-ben jász, római katolikus magyar családokat, majd 1768-ban szintén a Jászságból és Gömör, Heves, Hont és Nógrád megyéből újabb családokat telepített be.

Apátfalva pompás női viseletét először 1907-ben gyűjtötték. Majd az 1950-es évektől a szegedi múzeum, az 1970-es években a makói múzeum munkatársai folytatták a tárggyűjtést. A néprajzi, szociográfiai kutatás, képek készítése az 1920-as évektől kezdődött. Jelen kötetben a korábbi évtizedek terepmunkái, publikált és kézíratos művek adatainak egy része összegződik. A község paraszti kultúrája monografikus feldolgozását Bálint Sándor is fontosnak tartotta, Juhász Antal 1971-ben programszerűen fogalmazta meg. A kötet megszületésének sarokpontjai: 1997-ben alakult ki a szerzőgárda, közben a szerkesztést Juhász Antal átadta Bárkányi Ildikónak, 2002-ben, 2003-ban a kéziratok többsége lezárult. Utána az önkormányzat többször sikertelenül pályázott a megjelenítésre, 2013-ban a szegedi múzeum nyert támogatást a kiadás költségeire. (A szerkesztői utószó adatai alapján.)

A kötet 5 fejezetet tagolódik. Az első, *Táj és település* fejezetben Tóth Ferenc a *Vízi élet és a Parasztházak és berendezésük* című 2. téma leírását vállalta. Az előbbi dolgozat tárgya vázlatos rajzát adja, utóbbiban a munkatársaival végzett, vonatkozó muzeológiai munkáját (a makói múzeumban felépített, berendezett apátfalvi ház leírását) összegzi. A második, *A társadalom és család-élet* című fejezetben két tanulmányt olvashatunk. Juhász Antal *A falu társadalmá* címen témáját bő másfél évszázad, az 1770-től 1930-ig terjedő időszak vizsgálatát 4 időmetszetben írott források felhasználásával végzi el, az 1930 utáni évtizedeket már néprajzi interjúk család-történeti adatai alapján elemzi. Markos Gyöngyi *Az apátfalvi gyermek* c. dolgozatában a hagyományos parasztcsaládban felnövő gyermekek életét születéstől az iskoláskorig, ünnepeken, szokásokkal, a XX. század végi iskoláséletet jelenkutatásként mutatja be. (Míg J. A. munkára szoktatásról, M. Gy. a munkára nevelésről ír.)

Az *Anyagi kultúra* fejezetbe 4 dolgozat került. Fodor Ferenc *Adatok a gazdálkodás változásához* címen gyakorlati ismeretei alapján egyszerűen, biztonsággal fogalmaz, ír. Helyi specialitásként a gyökörtermesztést emeli ki. Felvételei a munkafolyamatok, a hozzá tartozó kisgépek, szerszámok egy részét dokumentálják. (A következő írás jelenkori képeit is ő készítette. Fotói méltán szerepelnek több helyen a kiadványban.) Mód László a *Közlekedés, teherhordás, árucsere* dolgozatában témáit több mint évszázadnyi időszakban levéltári források, sajtótermékek és terepmunka adatai alapján történő feldolgozását vállalta és teljesítette. Nagy Vera *A kézműiparok* cím alatt a kisiparokat a falu életében kisebb jelentőségüknek megfelelően dolgozza fel. Kiemeli a „*saját stílust kialakító bútorfestő asztalos*” és a *háziipar szintjén művelt fazekasságot*”, ugyanakkor a közeli város, Makó hatását és az idővel bekövetkező változásokat is jelzi. Míg T. Knotik Márta *A női viselet darabjai* címen a viselet XX. század eleji ünnepi darabjait – több forrásból ada-

tolva – elemzi, addig Bárkányi Ildikó *Adatok a férfiviselet változásához* címen a megadott viseletnek a XX. század elejétől az 1950-es és 1960-as évekig történő módosulását vizsgálja, jelezve a viselő életkorát, a tisztántartás és beszerzés módjait.

A *Szellemi kultúra* fejezetben szintén 4 írás szerepel. Szűcs Norbert *A születéssel és halállal kapcsolatos szokások a cigányság körében* címen a közelmúltban a helyi lakosság 4–6 százalékát kitevő romákról ír. Részletesen sorra veszi a magyar lakossághoz hasonló és attól eltérő szokásokat. (A szerzőgárda legfiatalabb tagjaként a vizsgálat során még egyetemista volt.) Polner Zoltán a *Hiedelmek és népi imádságok* c. dolgozatában szereplő szövegek egy részét még az 1960-as évek végén gyűjtötte. Dél-alföldi terepmunkái során itt találta a legszebb, legarchaikusabb imákat, ráolvasásokat, bibliai történetet (apokrifet), melyeket írásában olvashatunk. Más közös munkájuk után Felföldi László és Gombos András *Adatok Apátfalva táncagyományához* c. tanulmányukban a délalföldi tánc kultúra egyik jellemző példáját mutatják be. Az igényes munka egy része nem tánckutatók számára is érthető, élvezetes. Ifj. Lele József *Hagyományos gyógyító eljárások* címen ír témájáról. Saját gyűjtése mellett felhasználja Dőszegi Vilmos és Pongrácz Lóránt, illetve Szigeti György kézíratos munkáit és Tóth Ferenc publikációja vonatkozó adatait.

A kötet végén az *Adattár* című egység első részében a község 1779. évi urbéres összeírás eredeti példánya, majd felvételek három egységbe csoportosítva *Archív fotók, Tárgyak a múzeumi gyűjteményekben (Dömötör Mihály felvételei)* és *Apátfalva 2015-ben (Vári Dénes felvételei)* címen szerepelnek. A szerkesztő a kötet írásába is sok képet elhelyezett. A fotók egyszerre illusztrálják a szövegeket és hordoznak ennél több jelentést is.

Néhány megjegyzés. Banner Jánosnak a községről az 1920-as években készült első összefoglaló jellegű írása Makón jelent meg 1990-ben. A szerzők publikált írásként hivatkozhatták. Szigeti György tanár, önkéntes néprajzi gyűjtő Apátfalváról az 1960-as évektől írt pályázati dolgozatai egy része korábban, 1999-ben megjelent, más része adatai hivatkozva szerepelnek a kötet írásában, illetve publikálásuk várható. Az archív fotók forrása a szegedi és a makói múzeum és néhány kép erejéig a Néprajzi Múzeum Fényképtára, illetve a kötet terepmunkája is alkalmat adott újabbak gyűjtésére.

A szerzők többségének kötetbe került dolgozatai kapcsolódnak a nagyobb tájon végzett kutatásaikhoz, tanulmányaikhoz, tehát az itt vizsgált témák nagyobb összefüggésben összegződhetnek. Más oldalról a szerkesztő utószavából idézve: „*Monografikus feldolgozás igényével körvonalazódott a kötet tartalma, bár egyes témák: így a településtörténet, a himzész kultúra és az epikus hagyományok kutatása nem talált gazdára.*” Ezzel a további kutatás témáit határozza meg.

A tanulmányok lektorai: Barna Gábor, Gémes Balázs, Grynaeus Tamás, Kriston Vízi József, Paládi-Kovács Attila, Szilágyi Miklós és Tóth Ferenc. Tipográfus: ifj. Dömötör Mihály, borítóterv: Czabarka Zsuzsanna. Kiadó a Móra Ferenc Múzeum. A kötet megjelenését támogatta: Apátfalva Község Önkormányzata, a Nemzeti Kulturális Alap. Nyomdai kivitelezés: Generál Nyomda Kft., Szeged, 2015. 598 p.

Szűcs Judit

JANKOVITS BÉLA:

Kajárpécsi személynévek és életfordulók

A győri Hazánk Kiadó Kft. méltón ünnepelte meg születésének 25. évfordulóját azzal is, hogy Jankovits Béla nyugalmazott evangélikus esperes értékes kutatását, könyvét kiadta. Bevallom, hogy mind a kiadóhoz, mind pedig a szerzőhöz személyesen is kötődöm. A Hazánk igazgatója, Szabó József mindig felkarolta, segítette a helyi szellemi értékeket, a Győr-Moson-Sopron megyéhez kötődő kutatásokat. Nagy öröm számomra az is, hogy az esperes urat és családját barátként is tisztelhetem, és annak idején Dely Mária balladáinak kutatásához segítséget is kaptam tőlük.

A háromszáz év anyakönyvi forrásait bemutató kiadvány mind helytörténeti, mind egyháztörténeti szempontból hiánypótló ritkaságnak számít. Az értékes forrást feltáró és elemző munka csodálatos szellemi gyümölcse a 28 évig Kajárpécen szolgáló lelkipásztornak, aki hivatalból is gyakran forgatta a kézírásos dokumentumokat, de emellett több évtizeden át szorgalmasan gyűjtötte a településen élők személynéveit és az életfordulókhoz kötődő adatait. A helyszín, Kajárpéc érdekessége az is, hogy a magyarországi evangélikus egyházban a legrégebbiek közé tartozik a gyülekezet. A sok évszázados dokumentumok feltárják az írott vagy íratlan normákat, a tradíciókat, és az itt élő keresztyén közösség évszázadokon átívelő kitartó, rendíthetetlen hitét és mindennapjait.

Az említett sokoráljai falu mindig nyitott volt a kutatók előtt. A nyolcvanas évek második felétől régészeti, néprajzi és építészeti kutatásokat végeztek itt egyetemisták és főiskolások. A parókia gyakran adott otthont szellemi diskurzusoknak, beszélgetéseknek, ahol természetesen az anyakönyvek tartalma is szóba került. A nyugdíjas évek pedig még több időt engedtek, engednek a kutatóknak az izgalmas sorokat, lapokat böngésző, kézírásokat néha nehezen megfeythető nyomozómunkához. Az évek alatt megtelt számos füzet szerencsére öt év alatt könyvvé rendeződött, összegződött, a tudomány és a falu lakói, a családjuk múltját megismerni vágyók nagy örömére.

A nyugalmazott esperes könyvét barátja, Für Lajos történész emlékének ajánlotta, aki, ahogy írta, *„mindvégig megmaradt a 'negyvennyolcból' jottányit sem engedő, a népközösségünkért okkal aggódó, tisztességes magyarnak*”. Jankovits Béla kutatásai nyomán a kajárpécsi evangélikus gyülekezet múltjának különleges, más tudományág számára is értékes részletei tárultak fel. Először is információt kapunk az anyakönyveket vezető lelkészekről, a gyülekezet összetételéről, létszámáról. A kereszteleési anyakönyvekből kiderült, milyen családnevek szerepeltek a faluban, falurészekben (Kispéc, Kajár), sőt, a közölt táblázatok még szemléletesebbé, áttekinthetőbbé teszik ezek megismerését. Kiderül, hogy *„... az 1700-as évek végétől az 1800-as évek végéig volt a leghomogénabb a gyülekezet”*. *„1991–2000 között történt a legnagyobb változás, új családnevek jelentek meg, valamint a családnevek 89%-a csak egyszer szerepel, ami a zárttság, a homogenitás megszűnésével magyarázható”* – írja a kutató. A szerző figyelme kiterjed a névváltozásokra is, konkrét példákkal (pl.: Peckin–Pék, Lerschen–Pintér) említi a német nevek magyarosítását, sőt, közli a ragadványneveket is. Megtudjuk azt is, hogy a kereszteleési anyakönyvet 1692-ben kezdte vezetni Bors Mihály és ez a honi evangélikus egyház ötödik legrégebbi matricu-

lája. Betekinthetünk abba, hogy az anyakönyvek vezetési módja miként változott az idők során: például kezdetben az anya nevét fel sem tüntették, csak az apát és a keresztszülőkét. Sőt, 1820-ig csak a kereszteleés dátumát tüntették fel, a születését nem. Néprajzi szempontból is sok értékes adatot kapunk a citált püspöki vizitációkból, így például a *komaasszonyokkal, bábákkal* kapcsolatban. Olvashatjuk azt is, hogy csak a tehetősebb szülők hívtak 2–3 komapárnál többet. (Megjegyzem, a nemesi származású Dely Mária a szomszéd faluban, Felpécen élő evangélikus balladahősnő 1854-es születési anyakönyvében, Simon István okoslatánál mellett hét keresztszülőpárt találtam.) A keresztyányak voltak csak a keresztelezőn, *„a kereszteleési vendégségen”* már a keresztapák is. Megtudhatjuk, hogy kik voltak a bábák, volt-e diplomájuk, milyen életmódot folytattak (*„józan életű”*, vagy *„elég józan”*), illetve, hogy még mi volt az egyházhoz is kötődő feladatuk. Például bábakereszteleés, holt gyermek eltemetése stb. Szerencsére a könyvben olvashatjuk az 1797-től 1932-ig a faluban működő bábák neveit. Kiderül az is, hogy a kereszteleés időpontja az 1920-as években későbbre tolódik, és ez a tendencia a továbbiakban is folytatódik. Értékes adatokat kapunk az egyházkezelés szokásáról, a gyermekszám alakulásáról. A faluban adott keresztnévek közül sorrendben az István, a János, a Mihály, illetve az Erzsébet, a Katalin és az Éva volt a leggyakoribb. Kedvelt még a Zsuzsanna és a Judit is. Ez utóbbit az 1700-as évek után a Julianna szorította ki. *„Három évszázad alatt 72 férfi és 100 női nevet használtak a gyülekezetben”* – írja a szerző. Kitér a kettős keresztnévadás szokására is, illetve kialakulásának okát is feltárja, a német nyelvterületről idetelepültekkel hozza összefüggésbe. Az esperes figyelme kiterjed arra is, hogy miként örököltik tovább a szülők neveiket. A vizsgált 193 családnál megfigyelhető, hogy az apa nevét több gyermek kapta, mint az anyát, lánygyermek születésekor.

Különösen meghitté varázsolja a kiadványt az, hogy az emberi életút három szakasza alapján bemutatott anyakönyvek ismertetése elején mindig egy-egy szép, a kutatót anyakönyvben található idézet áll. A házasság-eketés fejezet élén például ez: *„Segélj meg minket tellyes Sz. Háromság / Kinek kezében minden hatalmaság / Légy áldott egy Uraság / ut élet és igasság. Szenteltesse meg Tőled a házasság”*. Ebben a fejezetben olvashatunk arról, hogy háromszor hirdette a lelkész az esküvőt vasár- vagy ünnepnapokon, jelentős számú hívő jelenléte esetén hétköznap is. A kutatásból kiderül, hogy a faluban nem volt jellemző a fiatalok közötti házasság: 19 év felett mentek férjhez a nők, a férfiak pedig 23 év felett nőültek meg. Az endogámia és exogámia kérdéskörére is választ kapunk. Megtudjuk, hogy 121 településsel volt a falunak házassági kapcsolata. Itt is jellemző volt *„a guba a gubához”*, a hasonló társadalmi helyzetűek összekerülése. 1900-ig elenyésző a vegyes házasságok száma is, többnyire nem házasodtak más felekezettűekkel. Érthető az az adat is, hogy az özvegyemberek előbb kerestek feleséget maguknak, mint az özvegyasszonyok. A lakodalmak idejére is fény derül: 50%-át farsangban, januárban és februárban tartották. Az esküvő napjáról, illetve ennek megváltozásáról is olvashatunk. Izgalmas rész az egyház-fegyelmézésüket, eklézsia-követéseket bemutató néhány eredeti szöveg közlése, amelyek megrészegült főlegényről, vadházasságban élőkről szólnak.

A halálról is sok mindent megmutatnak az anyakönyvek. Például azt, hogy hány éves korban szülött az Úr magához az embereket, mi okból, vagy milyen betegségben haltak meg. Sőt, a dokumentumok beszélnek arról is, hogy hogyan zajlottak a temetések, volt-e prédikáció, búcsúztatóvers. Az is kiderül, hogy a hívek (az egyház rosszállása ellenére) nem tartják be a 48 órás várakozást a halál beállta és a temetés között. Megtudjuk, hogy az 1967-ben épült ravatalozók szüntették be a háztól való temetést. A szerző azt is közli, hogy a halál okát 1797-től jegyezték be a lelkészek, sőt, figyelmük arra is kiterjedt, hogy a halált okozó betegség nevét is közölték. Jankovits Béla külön fejezetet szentel a balesetekben és a gyilkosságokban meghaltakról szóló adatok közlésének. A legnagyobb számú tragédiákat a foglalkozás közben történt balesetek tették ki, például „lórúgás”, „leesés”. Az öngyilkosságok módja között az akasztás szerepel legtöbbször, és az elkövetők többsége férfi. A születési és halálozási adatokra, azok arányának változására is fény derül a könyvből. A szerző tudós alaposágát mutatja az is, hogy nemcsak közli feltárt adatait, hanem más tudományág szakirodalmára (nyelvészet, néprajz) is gyakran hivatkozik, sőt, összehasonlítja azt eredményeivel.

A külsejében is igényes kiadvány címlapján szereplő matriculákat megőrkítő fotók – Szabó Dávidnak köszönhetően – már előre felkeltik a figyelmet az értékes tartalomra. Aki pedig ki akarja forrásolvasó képességét próbálni, bátran megetheti a könyv végén szereplő eredeti anyakönyvek fotómásolatainak „cifra” sorai között.

A könyv szerzőjének kívánságával én is egyetértek, miszerint szeretné, ha a kiadvány hatására felébredne, erősödne a kötelesség- és felelősség-tudat a közösségünk, nemzetünk iránt. Nemrég Győrben, a Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér rendezésében tartott könyvbemutatón örömmel hallottuk, hogy a kutatás tovább folytatódik a felpéci evangélikus gyülekezet anyakönyveinek bemutatásával.

Adjon Isten hozzá Jankovits Bélának sok erőt és egészséget!

(Kajárpéci személynevek és életfordulók. A kajárpéci evangélikus gyülekezet három évszázada (1692–2000) az anyakönyvek tükrében. Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2015. 128 p.)

Lanczendorfer Zsuzsanna

MOLNÁR ESZTER EDINA (szerk.):

„... az irodalmat úgyis megette a fene” Naplók az első világháború idejéből¹

2015-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum provokatív című kötettel jelentkezett, amelyben öt, kéziratárkban őrzött első világháborús naplót adtak közre. Dánielné Lengyel Laura, Bauer Ervin, Erdélyi József, Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona és Lackó Géza naplói számos érdekességet rejtenek mind az irodalmároknak, mind a történészeknek, mind az egyik szakmához sem tartozó érdeklődők számára.

A kötet kapcsán első körben érdemes megemlítenünk az igényes szöveggondozást, a bőséges jegyzeteket és az alapos személynév- és helységnevmutatásokat, amelyek a szerkesztő, Molnár Eszter Edina, valamint a naplókat sajtó alá rendező kollégái, Borbás Andrea, Siklós Péter

és Veres Miklós gondos munkája nyomán valósultak meg. A formához kiváló tartalom társul: az öt napló számos tanulsággal szolgálhat az olvasónak.

A világháború kitörését általános lelkesedés kísérte. Noha újabb kutatások egyértelműen cáfolták kizárólagosságát, mégis ezt tekinthetjük a fő tendenciának.² Azt, hogy ez a lelkesedés nem volt kizárólagos, kiválóan bemutatják az ebben a kötetben közreadott naplók. Dánielné Lengyel Laura naplójából egyértelműen kiderül a vérontás elutasítása, a rokonok, barátok, ismerősök várható elmúlása körüli fájdalom, amit nem homályosított el a háterszág nagy részét uralmába kerítő lelkesedés, amelyet a naplóíró értetlenül szemlélt. A nők társadalmi helyzete a XIX. század végére az egyik legakutabb társadalmi problémává vált. A női egyenjogúság elismerésében az első világháború jelentős katalizáló szerepet játszott. A nők nemcsak mint férjüket-fiukat hazaváró háziasszonyok voltak jelen, hanem ekkoriban kezdtek el dolgozni a gyárakban, vagy éppen ápolónőként a fronton, maguk is jótékonykodtak, gyűjtéseket szerveztek. A háború egyik óriási hozadéka a nők társadalmi helyzetének gyökeres megváltozása, mely kiolvasható Dánielné Lengyel Laura gondolataiból, de még inkább Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona háborús szerepvállalásának bemutatásából.

Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona naplója a háború alatt sorsát maga kezébe vevő fiatalasszony műve, aki ennek ellenére egy pillanatra sem feledkezett meg anyai és feleségi szerepéről. A háború elején betegápolói tanfolyamot végzett és többször dolgozott kórházakban a harcok során. Bekapcsolódott különböző szervezői és karitatív munkákba is, de ha csak tehette, gyerekeivel együtt férje után utazott, hogy együtt lehessenek. Lénárd Jenőt az elsők között hívták be 1914 júliusában, kiképzőként és frontszolgálatosként egyaránt szolgált a háború során.

Bauer Ervinné Dánielnéhez hasonlóan szintén a háborútól való félelem érhető tetten lépten-nyomon, ugyanakkor világosan kirajzolódik az értelmiségi kétségbeesése is, hogy olyan körülmények közé kerül, amelyekre nincs felkészülve. Mindezt tetézi friss házassága Kaffka Margittal, ami után közvetlenül be kellett vonulnia. Bauer a levél- és naplóírást egyfajta menedékkérésként éli meg, amelynek során elmenekül a minden napok borzalmai elől imádott Margitjához. Belső tépelődései nemcsak a szerelmes férfit mutatják be, de a haláltól, vérontástól rettegő katonáorvost is.

Erdélyi József nagyon fiatalon vonult be 1915-ben és a tiszti iskola elvégzésén és némi betegszabadságon töltött időt leszámítva 1918-ig a fronton volt. 1916-ban egy viszonylag nyugalmasabb időszakban kezdte írni naplóját. Erdélyt megrázták a front élményei, talán éppen ezért gyakran mereng naplójában gyerekkora élményeiről. Később ritkulnak a bejegyzések, és egyre inkább átadják a helyet a nosztalgikus verseknek, melyek ugyan az egész pályafutás szempontjából szárnnyibontogatók csak, de összehasonlítva az egykori katonaversekkel (különös tekintettel a katonai tábori újságokban³ megjelentekre), üde színfoltot képviselnek.

² A legújabb irodalomból lásd *Bihari Péter*: 1914 – A Nagy Háború 100 éve. Személyes Történetek. Bp., 2014. és *Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. Bp., 2014.

³ *Szűts Zoltán Oszkár*: Katonai tábori újságok az Országos Széchényi Könyvtár állományában. In: *Uő*: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Bp., 2014. 95–130.

¹ Jelen ismertetés az *Újkor.hu* – A velünk élő történelem c. online történelmi magazinban megjelent írás tudományos követelményeknek megfelelően átdolgozott, lábjegyzetelt változata.

Végül Laczkó Géza naplója egy már ismert budapesti író vívódásait tárja fel. Rendkívül érdekes, hogy írói tevékenységéből már a háború előtt sem tudott megélni. Fő jövedelmi forrása tanári keresete volt, amely azonban apósa támogatása nélkül nem lett volna elég családja eltartására. Naplója kezdetén erősen lelkesedett a Szerbiának szóló hadüzenetért, utána egyre kiábrándultabbá vált. Folyamatosan várta, hogy behívják, a sorozásokon azonban rendre alkalmatlannak találták. A Tanácsköztársaság alatt vezetői szerepet vállalt, aminek következtében a 20-as években számon kérték tevékenységét. Naplójának egyik olvasata az, hogy talán saját cselekedeteit kívánta ilyen módon megmagyarázni. A napló különösen érdekes részei a Kuncz Aladárval való kapcsolatát tárgyalók, amik kiváló kiegészítői Kuncz *Fekete kolostor* c. memoárjának, amelyet franciaországi internáltságának éveiről írt.⁴

Miért érdekes forrás egy történész számára egy napló vagy egy memoár? Az első világháború közismerten tragikus végkimenetellel zárult az Osztrák–Magyar Monarchia számára. A háborús vereség és a békeszerződés azonban csak a vége volt annak a folyamatnak, amit a küzdelmes öt év jelentett. A kimerülő ország lakosainak számos új kihívással kellett szembenéznie. Amennyiben ezeket az életutakat külön-külön vizsgáljuk, új szempontokat nyerhetünk a világháborús Magyarország társadalom- és mentalitástörténetének értékeléséhez. Az életrajzok szintézise pedig új, komplexebb képet adhat a háborúról a korábbi, elsődlegesen gazdasági, diplomáciai és katonai jellegű vizsgálatoknál. Az életutakat leginkább olyan szubjektív forrásokból ismerhetjük meg, mint a naplók, levelek, emlékiratok, memoárok. A memoár és rokon műfajai – azaz mindazon művek, amelyek első személyben íródtak és megtörtént eseményekről tudósítanak – határterületet képeznek az irodalom és történettudomány között. Besorolásuk nehéz feladat. Ha Arisztotelészig nyúlunk vissza, valamennyi olyan művet, mely valós eseményeket dolgoz fel, a történetíráshoz kéne sorolnunk.⁵ A mai gyakorlat azonban gyökeresen eltér ettől. Az első személyben elbeszélő, tényeket közlő írásokat hol történeti, hol irodalmi dokumentumként kezelik és sokszor kifejezetten műalkotásként értékelik. Szerzőjük a befejezett múltat írja le, meghatározott pontról tekint vissza az átélt életútra. Olyan elbeszélést ír tehát, melyben ő maga a főhős. Rajtunk múlik csak, hogy irodalmi vagy történeti műként kezeljük.⁶ A XX. századra a memoár és a napló jelentős irodalmi műfajokká váltak, amelyek nemcsak posztumusz kiadású könyveket jelentenek, hanem olyanokat is, amelyek már a szerző életében megjelentek. A memoár, a napló és rokon műfajaik azonban – irodalmi értékük mellett, vagy azok ellenére is – történeti források maradnak, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Különösen igaz ez, ha két, a 80-as évek óta kifejezetten megerősödött történetírói irányzat valamelyikét kívánjuk követni. Ha ugyanis az egyéneket, a történelem közszereplőit vizs-

gáljuk, vagy a mindennapi élet különböző területeit, a hétköznapi historikumát kutatjuk, akkor a szubjektív források használata megkerülhetetlen.⁷ A naplót, a magánlevelet, az emlékiratot, a visszaemlékezést, az oral historyt és az önéletrajzot sorolhatjuk ebbe a forrástípusba. Mindezen forrástípusok elsődlegesen tehát nem a makrotörténet szempontjából fontosak, noha számos ponton kiegészíthetjük azt. Fő értékük az egyéni, azaz a szubjektív történelem dokumentálásában rejlik.⁸ Ha pedig ezeket az egyéni történelmeket egymás mellé helyezzük, láthatjuk egymással való szerves kapcsolódásukat, s egybeeséseikből hiteles információkat nyerhetünk a múltból.⁹

(„... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből. Szerk.: Molnár Eszter Edina. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2015. 476 p.)

Szűts Zoltán Oszkár

SZAKÁL ISTVÁN:

A göcseji Besenyő térségének szótára

„A magyar nyelv kifejezőerejének, képi gazdagságának... rendkívüli alapossággal feldolgozott kincsestára ez a könyv, amely... szűkebb hazánk egyik kisebb település-részének, Besenyőnek nyelvi világát tárja elénk” – írja a könyv *Ajánlásában* a középiskolai magyartanár, Balaicz Zoltán, Zalaegerszeg polgármestere.

Az egykori önálló falu ma a zalai megyeszékhely egyik kerülete a déli kapunál. Itt született a szerző, általános iskolai magyarnyelv- és irodalomtanár, aki nem csak a gyerekkorától benne élő és általa használt szavakat – ahogyan írja: gyerek- és ifjúkorom nyelvét – idézi föl, de évtizednél is hosszabb hangyaszorgalmú gyűjtőmunkával alkotta könyvvé ezt a kivételes értékű szótárt.

„Elégedett egy tekintetben lehetek. Eleget tudtam tenni ama fogadalmamnak, hogy meghatározásaimban és a szöveges részekben nem fordulhat elő a magyart kiszorító idegen szó” – írja Szakál István. Úgy is mondhatnók, hogy a ma valami ostoba divat miatt magyar átírással szelfízésnek mondott önképet is tart az olvasó elé.

Az *Előszóban* megjelölt önelmarasztalásra semmi oka a szerzőnek: igaz, hogy állandóan változik a nyelv, jönnek felszínre újabb és újabb szavak, szókapcsolatok, de amit szó szerint megörökített, az különleges nyelvészeti érték. Ezért aztán nem végleges, mindössze abbahagyott munka a nyugállományú tanár alkotása, amely összesen mintegy 4000 helyi, vagyis göcseji szót és szókapcsolatot tartalmaz.

Külön érdeme a szerzőnek, hogy szógyűjteményét elhelyezi Göcsej hagyományaiban, megidézve a tájegység történetét, sőt, magának a szónak eredetét is. Például azt a sajátosságot, hogy itt nincs magánhangzó-illeszkedés. Amivel dolgozunk: *kapáve, kaszáve, velláve, löve*, és itt nem a budapesti magas hangú *é* értendő, hanem a

⁴ Kuncz Aladár: Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából, <http://mek.niif.hu/05300/05368/05368.htm> Utolsó letöltés: 2016. január 25.

⁵ Arisztotelész: Poétika. Fordította: Sarkady János. IX. Caput. Online elérés: <http://mek.oszk.hu/00300/00315/00315.htm> Utolsó letöltés: 2016. január 25.

⁶ Szávai János: Az önéletírás. Bp., 1978. 6–8.

⁷ Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943. Bp., 2007. 11.

⁸ Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: *Úő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp., 2000. 145–160.

⁹ Pritz Pál: Történetírásunk egynemely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre. *Múltunk* 2003/4. 246–279.

dunántúli mély e (ahogyan ezt a szerző is elkülöníti a könyvében).

A mintegy 600 négyzetkilométeres tájegység elnevezésére a szerző szerint „A somogyi Szenna göcseje is lehet támpont, még inkább azonban Patosfa dimbes-dombos vidék jelentésű göcsejőse.” Ugyanis Pländer Ferenc óta folyik a vita arról, vajon mit jelenthet a *Göcsej* szó. A kezdeti fölfogás szerint a *göcs* szótóból származtatható *göcsörtös*, azaz dimbes-dombos, tengelytörő utakkal behálózott vidék.

E sorok írója orosz nyelvű idegenvezetőként is szolgált a megyéjén. Amikor üzbégek – vagyis türk ajkúak – meghallották, azt mondták, hogy ez az ő nyelvükön annyi mint: *gyönyörű*, s amit látnak valóban fedi a fogalmat. Márpedig, ugye, eleink onogor, türk és alán törzseken át verekedték magukat a Kárpátok ölelésébe pár száz év során.

A valaha idehonosodott besenyők emlékét őrző egykori falu – ma településrész – Zalabesenyőn és a többi göcseji községből, Ortaházáról, Csömödérből, Kisszigetről, Zebeckéről, Bakról és máshonnan is összegyűjtött szavakat, szókapcsolatokat közmondások, hiedelmek, sőt, falu- és névcusfolók egészítik ki.

A könyvet – amelyet bőséges irodalomjegyzék egészít ki – elbírálta Velkey Péter középiskolai irodalomtanár, a polgármesteri hivatal osztályvezetője, az egykori épületeket, a használati eszközöket szóértelmező módon lerajzolta Szakál András, a címlapterv Szakál Eszter munkája.

Amelyik tájegységet megidézi ez a történelmi szószedet, arról érdemes elolvasni a Karl Gottlieb Windisch *Geographie des Königreichs Ungarn* című könyvéből (Pressburg, 1780. 331. old.) vett következő sorokat: „*Fekvése a legszebbek és legkellemesebbek közül való.*”

(Besenyő a 2000-es Években Alapítvány, Zalaegerszeg, 2015. 266 p.)

Ferenc Győző

VÉGH JÓZSEF:

Diósjenői történetek I–II.

Végh József Nyugat-Nógrád helytörténész. Nincs is olyan települése a térségnek, melyek múltját ne kutatta volna, s ne adta volna közre kisebb-nagyobb könyvben, kiadványban. A szülőfaluja története azonban mindaddig váratott magára. Emiatt elhithetjük neki: „*szó szerint értendő, hogy több mint ötven év gyűjtőmunkájának eredményét tartja a kezében a Kedves Olvasó.*” Szerkesztési módját tekintve azonban mégsem egy szokványos falumonográfia ez a kétkötetes, összesen ezer oldalas írás. Sokkal inkább érdekes történetek gyűjteménye. „*A gyűjtőmunka során – fogalmaz Végh József –, ha éppen más település múltját kutattam is, törvényszerűen mindig felbukkantak diósjenői adatok is. Ezeket ilyenkor félrerakja az ember, s így aztán az adathalmaz folyamatosan gazdagodott.*”

A megjelent kötetek beigazolták, hogy Diósjenő múltja kifogyhatatlan tárháza a helytörténeti szempontból érdekesnél érdekesebb történeteknek. Ezt igazolja önmagában az a tény is, hogy már az induláskor azonnal két kötetbe fértek csak bele.

A második kötet kizárólag csak a második világháború történeteit tartalmazza. „*Minden településnek megvannak a maga háborús történetei, vannak hősei és áldozatai, de hogy ennyi történet fűződjön még egy falu 20. század-középi múltjához, mint amennyi Diósjenő második világháborús időszakához kötődik, azt már kétkedve fogadhatjuk. Ide tartozik számos áldozata, a falu teljes kiürítése, az, hogy repülőter volt a területén, hogy a háború után itt maradt több ezer vagonynyi bomba, melyet aztán 1946-ban felrobbantottak, hogy volt német, majd orosz büntetőtábor, internálták tábora, s még közel sem értünk a sor végére. A második kötet az »Elhallgatott esztendő« címet viseli, mert a korról sok tekintetben mindmáig nem szólt híradás, s vannak történetek, melyekről máig nem beszélünk.*” – fogalmaz a szerző.

Tény az, hogy a háború borzalmainak csak az értheti meg, aki részese volt, átélte. Idővel valamelyest enyhülnek ugyan a rémálmok, de el nem múlnak sohasem. Persze nem csupán azok szenvedik meg, kiket a lövészárkokban ért az értelmetlen halál, az egész életre megnyomorító sebesülés. Szintúgy áldozatok, kik csupán a hátsó országban éltek át a mérhetetlen fájdalommal, melyet a családtag, barát elvesztése, a háború mértéketlen pusztítása, az éhezés, a nélkülözés nyomorított meg.

A kétkötetes mű sikernek örvend a településen. Nem véletlen ez, hiszen szinte nincs is olyan család a Bőrszőny lábához simuló egykori mezővárosban, mely ne lenne benne érintve a családja, rokonsága révén.

Még az is lehet, hogy lesz folytatása, hiszen egy helytörténeti kutatásnak sosincs vége. A sikeres könyv megjelenése után egyre többen jelentkeznek, hogy nekik is vannak dokumentumaik, történeteik. S egyébként is mindig előbukkanhatnak eddig nem ismert források, érdekes történetek, nem is szólva arról, hogy a ma eseményei a jövő nemzedékei számára már csak történelemként ismerhetők meg.

Végh József, „*a nyugat-nógrádi mesélő*” könyvei nem csupán az ott élők számára nyújtanak tanulságokkal teli olvasmányt. Hiteles korrajzok is egyben, melyeket a személyesen átélt történelem szálai fűznek izgalmas egységbe.

(I. Századok emlékezete. Diósjenő, 2015. 656 p., II. Elhallgatott esztendő. Történetek a második világháború időszakából. Diósjenő, 2015. 328 p.)

–d–

Balassagyarmat régi képeslapokon*

A Duna Palotában évről évre változatos programmal mutatják be egy-egy esztendő városi történeteit Balassagyarmat barátainak a találkozóin, s ezek között kevés olyan volt, amelyiken ne szerepelt volna új helytörténeti kiadvány. Olyanra azonban bizonyára kevés példa van, hogy egy délután három helytörténeti vonatkozású kiadványt is ajánlottak volna a város iránt érdeklődőknek.

Aki figyelemmel követi Nógrád megye helytörténeti vonatkozású könyveinek megjelenését, az tapasztalhatta, hogy az 1990-es évek közepétől sorra jelentek meg városaink képeslapos kiadványai: Salgótarjánról három is (1996, 2002, 2014), Diósjenő, Losoncról kettő (1997,

* Elhangzott a budapesti Duna Palotában 2015. szeptember 22-én. *A Szerk.*

2007), Szécsényről szintén kettő (2011, 2013). Ebből a napjainkban igen népszerű kiadványfélésekből mostanáig tehát éppen az egykori megyeszékhelyről nem látott napvilágot könyv, pedig az köztudott, hogy a XX. század első feléből igen sok és sokféle képeslap van Balassagyarmatról. Most végre aztán kézbe vehetjük a *Balassagyarmat régi képeslapokon* című kötetet. Rögtön leszögezhetjük, ha a megye számos városa meg is előzte képeslapjaik közzétételével a volt megyeszékhelyet, érdemes volt vele vární, mert mind kivitelében, mind tartalmában színvonalas kiadvány született.

A könyvet a város önkormányzata adta ki, az e tárgyban egyébként legilletékesebb fórum, a felelős kiadó Medvász Lajos polgármester. A szép és gazdag tartalmú könyv újabb példája annak, hogy a város tetteivel vállalja fel a hagyományainak ápolását. A szerkesztők pedig régi ismerőseink: Ács Zsuzsanna és Vas Ágnes, a városi könyvtár munkatársai. A kivitelezés Kopisz Attila munkáját dicséri. A magas színvonalú nyomdai munkálatokat a budapesti Pauker nyomda végezte, amiről annyit meg kell jegyezni, hogy szinte egyidős a képeslapok megjelenésével, nem mellesleg, tulajdonosának, Pauker Mórnak a papírkereskedése 1914-től a Parlament hivatalos beszállítója volt. A kötetben felhasznált 200 darab képeslap két gyűjteményből származik: részben dr. Csekey László nyugalmazott kórházi főorvostól, részben a városi könyvtárból. Érdemes hangsúlyozni, hogy Balassagyarmaton található mindkét értékes kollektív.

A képeslap mára kordokumentummá vált, de amíg „élt”, közel száz évig, vagyis a fényképezőgépek és a telefonok tömeges elterjedése előtt, az emberek közti kapcsolattartás sajátos formájának, afféle lassított csevegésnek foghatjuk fel. A képeslap tehát az informálás eszköze volt mind képi közlésével, mind szöveges tudatnivalójával, de egyben érzelmeket is közvetített és ébresztett. Napjainkra dokumentummá vált, s a képeslap-ábrázolások közül talán legértékesebb az ábrázolt településképek. A képes oldal mellett sok esetben fontos a másik oldal a feladó vagy a címzett miatt, továbbá a postabélyeg és a postai bélyegző is adhat fontos korbéli eligazítást.

Jelen kötetünk szerkesztői a képeslaptörténet első két nagy korszakából válogattak képeket a kötetbe: a korai korszakból, az egész oldalas címzés korából és az 1920-tól a II. világháborúig terjedő második korszakból. A kiadvány időhatára tehát az 1940-es évek közepe, de jól tudjuk, utána is adtak ki képeslapot, bár ezek jelentősége folyamatosan csökkent mind a kapcsolattartás, mind a dokumentumérték szempontjából. Nem ritka, hogy üzleti, propagandacélokra is felhasználták, ugyanakkor még szép is lehetett.

Ha valaki kíváncsi, hogyan nézett ki Balassagyarmat a XX. század első felében, illetve miben változott meg napjainkra, akkor erre ez a képeslapalbum tökéletesen alkalmas, de túl ezen, az újrateremtése (1690) utáni történelmének is egyfajta összefoglalása. Igen látványos eszköz ahhoz, hogy megismerkedjünk a város építészeti arculatával, a kor hangulatával. Rácsodálkozhatunk a száz évvel ezelőtti gyarmati középületekre, utcákra, intézményekre, közösségi terekre, de nem kevésbé megkapó, hogy a madártávlati képek kivételével az első évtizedek képeslapjairól nem hiányoznak a gyarmati emberek sem. Kiálltak üzletük elé, vagy egyszerűen éppen arra járva keresztre álltak az utcán, szinte belecsodálkoznak a jövőbe, szinte tudatják, hogy nélkülük semmit sem ér

ez az egész, biztosak benne, hogy van előttük valaki, másképpen fogalmazva, jön utánuk valaki, aki majd nézi őket 10, 20, 50, 100 év múlva. És úgy látszik, ők ezt fontosnak tartották.

Történelmi léptékekkel mérve az a hét évtized, amelyből a kötet képeslapjai származnak, nem hosszú idő, viszont a XX. század forrongó első felét mutatják be, amely sorsfordító változásokat hozott magával a város életében is. Ez a korszak a millennium, a Monarchia, a vesztes világháború, a forradalmak, az újjászerveződés és az újabb vesztes háború kora. Ezért is fontos ez a könyv, mert olyan, a város történetében meghatározó intézmények, fogalommal vált épületek, helyszínek emlékeit őrizték meg a képeslapok, amelyek már nem léteznek: a nemzeti iskola, a Kutasy drogéria, a régi görög templom, a vágóhíd, zsinagóga, villanytelep, Zichy fogadó. Sok épület ugyan megmaradt, de annyira megváltozott mára, hogy igen meglepődve találkozhatunk eredeti kinézetével. Néhány ezek közül: vasútállomás, strand, városháza, szállodák, Luther utca, kórház. A jól megválogatott képeslapanyag átfogó képet ad a városról, szerencsére igen kevés a mozaiklap benne, s ez még inkább emeli forrásértékét. Egy-egy intézmény, épület esetében arra is lehetőség adódott, hogy a rajta, körülötte történt változásokat bemutassák, amivel éltek is a szerkesztők.

A képek összeválogatása mellett feltétlen méltatni kell a kísérőszöveget. A képeslapkiadványok kényes pontja a kép és szöveg aránya, de legalább ennyire fontos a kép kísérelő szöveg színvonal és stílusa. Úgy gondolom, hogy ez esetben igen szerencsés mind az arány, mind a szöveg tartalmának és tartamának megválasztása, a mondanivaló olvasható közlése. Azzal pedig, hogy a szerkesztők a kiadványt ellátták a képeslapok lelőhelyének megjelölésével, név- és tárgymutatóval, a képekhez igazodó gazdag szakirodalom-jegyzékkel, növelték könyvük hitelességét és forrásértékét. Igen jó és hasznos ötlet volt a borítók belső felére korabeli térképeket elhelyezni, amelyek az utcaszerkezet mellett az intézmények, hivatalok helyét is jelölik.

Ez a kiadvány elsősorban a gyarmatiaknak, az innen elszármazottaknak szól, azoknak, akik itt tanultak, dolgoztak, betegek voltak, ügyet intéztek. S nem kevés ilyen ember van, hiszen Balassagyarmat történelme során hol az egyik, hol a másik vonása erősödött fel: volt megyeszékhely, kereskedőváros, iskolaváros. Mind azoknak, akik valamelyik minőségében találkoztak a várossal, biztosan kedves emlék lesz ez a könyv. De azért nem csak nekik. Egy ilyen munka túljut a városon, az egész országban, sőt, határainkon túl is méltó bemutatkozás lesz azok felé, akik nem ismerték, illetve szép emlékfelidéz az azok számára, akik ismerték.

Tényleg fontos dokumentumgyűjtemény ez a képeslapkiadvány, de szerintem egy kicsit más is. Egy kicsit meséskönyv is. Idősebb gyarmatiak leülhetnek elé, s mesélhetnek egy letűnt kor letűnt embereiről: hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy megyeszékhely. Ha van emberközeli történeti tárgyú publikáció, akkor a Helytörténeti Gyűjtemény két munkatársa által összeállított képeskönyv az. Egy igazi gyarmati ebből kettőt kell hogy vegyen: egyet magának, egyet pedig az ismerőseinek. Köszönöm figyelmüket!

Hausel Sándor

Honismereti Bibliográfia

Bajai Honpolgár. Baja és környéke honismereti és kulturális folyóirata. Főszerk.: dr. Mayer János. Kiadja a Bajai Honpolgár Alapítvány. 2015. 4. 20 old. – A tartalomról: *Ligeti László:* Régi idők mozija; *dr. Fátrai Klára:* Beszélgetés a 98 éves Szabó Balázsné Fehérvári Arankával; *dr. Péter Árpád:* Bori menet bajai megállóival, néhányak szabadulásaival; *dr. Gál Zoltán:* Rekettye Sándor [zenetanár-karnagyra] emlékezve; *Merki Ottó – Jókuthy Emese:* Beszélgetés Bornemissza Györggyel, az ausztráliai legelők megmentőjével; *Fábián Borbála:* Parkosítás 1914-ben a Takarékpénztár téren; *dr. Nebojszki László:* Védendő védtelenek: a kecsge.

Bajai Honpolgár. Baja és környéke honismereti és kulturális folyóirata. Főszerk.: dr. Mayer János. Kiadja a Bajai Honpolgár Alapítvány. 2015. 5. 20 old. – A tartalomról: *dr. Pencz Kornél:* Jelki András elfeledett testvére; *Gergely Ferenc:* A Keresztényszocialista Magyar Munkásmozgalom és a Nemzeti Ellenállási Mozgalom története; *Sándor Boglárka:* Egy város, egy munkahely egy asszony – dr. Abonyi József ny. főorvos mesélt az életéről; *Sarlós István:* Madarak és fák napja Baján; *dr. Nebojszki László – Schneider Viktor:* Védendő védtelenek: a füleskuvik.

Balog László – Málnási Levente – Sándor Lajos Levente – Kovács Márta Mária: „... Hagyatékul hagyod utódaidnak...” – Elvetélt álmok nyomában. Fejezetek a zágoni Szentkeresztzy család életéből. A Veres család kiadása. Csíkszereda 2016. 287 old. + 147 kép.

Bartha Ákos: Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931 – 1951) történeti kontextusai. Hernád Kiadó. 2013.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: *Ricz Péter.* Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2015. 4. 122 old. – A tartalomról: *Tari László:* 100 éves a zentai városháza; *Gebauer Hanga:* Alföldy Flóra, egy műkedvelő fényképész Zomborból; *Szabó József:* A törökkanizsai kastélyparkok; *Fábián Borbála:* Nemesek a Bajai Lövész Társaságban a 19. szd. első felében; *Ninkov Kovacev Olga:* Bicskey Péter a polgárosodó Topolya rajztanára; *Németh Ferenc:* A nagy háború első hadijátéka: Belgrád ostroma (1916); *Pósa (Muhi) Mária:* „Legmélyebb alázattal esedezünk, mink 9 árva gyermekek...” – Nagy György kérényje az első világháborúból; *Kukin Zsuzsanna:* Pósa Lajos gyermeklapját 1918-ban Nagykikindán is olvasták; *Csöke Sándor – Csöke Gyula:* A bácsalmási Csökeharang története; *Valastyán Balázs:* Földbirtok-politikai ügyek Szabadkán 1941 és 1944 között; *Labádi Lajos:* Szentesen őrzött horgosi vonatkozású levéltári iratgyűjtemsek; *Szattmári Judit – Molnár Sándor Károly:* Délvidéki református misszió 1894-ben – Szász Károly vizitációs naplója; *Ternovác Bálint:* P. Csávossy Elemér jezsuita szerzetes élete; *Hicsik Dóra:* Morzsák a Szabadkai Városi Könyvtár történetéből; *Kiss-Iván Anna:* A mi [horgosi] iskolánk: Kárász Karolínától Kárász Karolínáig; *Virág Károly:* Ötvenéves a topolyai gimnázium; *Apró Erzsébet:* A szabadkai tanítóképző margójára; *Penka Peykovska:* Írás-olvasás és analfabetizmus a többnemzetiségű Bánságban a 19. szd. végén és a 20. szd. elején: a római katolikus bolgárok és szomszédai esete; *Czékus Géza – Bogdan Radinski – Molnár Emese:* Szilágyi ha-

lotti búcsúztatók az 1920-as évekből; *Szöke Anna:* Régi gyógymódok Kishegyesen; *Csúszó Dezső:* A szabadkai mentőszolgálat 1919-ben; *Marko Sente és Ruza Sente:* A szabadkai Városi és Szemkórház 1889. évi jelentése; *Galambos László:* Tisza Kálmán nemzetiségi politikájáról, különös tekintettel a szerbekre; *Hallai Zoltán – Précz István:* A nuzslyai tanyák; *Orovec Márta:* Régi adventi és csantavéri népszokások Csantavéren; *dr. Klemm Gyula:* Karcolatok a régi vidám, bácskai életből; *Pecze Rózsa:* Rednek vára; *Cseh Valentin:* Hunyadi János szerbiai harcai 1454 – 1455-ben; *Szlávics Károly:* Csonoplya a honfoglalástól a mohácsi vészig; *Gerlovics Szilveszter:* Egy évezred magyar pénzei: II. Géza (1141–1162); *Fábián Borbála:* 20 éves a Bácsország; *Szilágyi Mária:* Magyarcserenyi tornácok; *Németh Ferenc:* A zimonyi Hunyadi-torony.

Benedek Kinga Magdolna: A KALOT népfőiskolái, mint a paraszti emancipáció eszközei. *Népfőiskolai füzetek 15.* Antológia Kiadó. Lakitelek 2014. 70 old.

Berdász István – Berdász Dániel: Helytállás és tanulságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. 2014.

Bereczky Zoltán: Ősképek könyv – Jelképvásó-könyv. Mennyezetkaszettás táblaképeinek értelmezése ősképek, bibliai képek, imaképek, jelképek által. Bp. 2014. – Békési Sándor előszavával.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deáky Ernő.* Bécs 2015. 4. 12 old. – A tartalomról: *Gulden Julianna:* Rákóczi emlékeznek a külföldi magyar cserkészek; *Pátkai Róbert:* Magyar örökség nyugaton – A hazába visszaáramló erő; *Szabó Ferenc László:* Bánffy Miklós – író és politikus (1883–1950); *Raduly Ferenc:* 325 éve született Mikes Kelemen.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deáky Ernő.* Bécs 2015. 6. 12 old. – A tartalomról: *Pomogáts Béla:* Mit üzen nekünk Reményik Sándor?; *Raduly Ferenc:* Emlékezzünk Apáczai Csere Jánosra; *Jeszenszky Géza:* Esélytelen volt-e 1956-ban a rendszerváltás?

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deáky Ernő.* Bécs 2016. 1. 12 old. – A tartalomról: *dr. Tápay Miklós:* Magyarország és szomszédainak helyzete 2016-ban; *Varga Sándor:* Megsemmisítő ítélet a [rév]komáromi bencések ellen; *Juhos Botond:* A finnországi magyarok egyesülete; *Bikfalvi Géza:* A könyvtáralapító és a népapistól – Széchenyi Ferenc és Hofbauer Szent Kelemen kapcsolata; *Gerebenné Várbiro Katalin:* Ki volt dr. Kozmutza Flóra?

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deáky Ernő.* Bécs 2016. 3. 12 old. – A tartalomról: *Pátkai Róbert:* Illyés Gyula ajándékai; *Péter László:* Tudor Arghezi székely édesanyjáról; *Rákóczi Anna:* A Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége céljai és feladatai.

Bihari Diéta VIII-IX. Berettyószentmárton. Szerk.: *Mezei Milán és Kállai Irén.* Kiadja Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár. Berettyóújfalú 2014. 242 old. – A tartalomról: *Mezei Milán:* Folklor és valóság I. – „Elhallgatta, mint a szentmártoni pap az alkalmaztatást”; *Kállai Irén – Mezei Milán:* Folklor és valóság II. – Adatok a források Vitális Imre, az utolsó betyár hiteles történetéhez; *Pákozdi Dávid:* Az emberi élet sorsfordulói

Berettyószentmártonban; *Mezei Milán – Pákozdi Dávid*: Berettyószentmártoni vőfélyversek; *Duró Ferenc*: A berettyószentmártoni községi tanács működése a Horthy-korban; *Mezei Milán* (közl.): Részletek Nemes, Nemzetes, Vitézlő Dancsházi Nagy Benedek jegyzőkönyvéből (1720–1778); *Mezei Milán* (közl.): Habókay Márton hagyatéki leltára, 1834; *Kissné Tóth Márta és Mezei Milán*: Fényképek Berettyószentmárton múltjából.

Bihari Mihály – Kósa Ferenc – Pozsgay Imre: Mi történt velünk. Magyarországi sorskérdések 1987–2014. Éghajlat könyvkiadó. Bp. 214. 310 old.

Bíró Friderika: „Kedves feleségem”, „Kedves szeretett férjem”. Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916. Szerk.: *Bereczki Ibolya – Bíró Friderika – Nagyné Batári Zsuzsanna*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre 2015. 204 old.

Böcskőr Katalin – Bükki László – Csepregi Tibor – Horváth Livia – Tóth Tamás: Bük. Szülőföld Kiadó. Szombathely. 2015. 128 old.

Böhm András dr. (szerk.): A Nyakas-tető természeti képe. *Töki Helytörténeti Füzetek* 3. Kiadja a Kortárs Képzőművészeti 2004 Alapítvány. Tök 2015. 74 old.

Csarkó Imre: Szemelvények Esztár XX. századi történetéből. Kiadja az Esztár Fejlődéséért Alapítvány. Esztár 2015. 100 old.

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian*. Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2015. 40. sz. 34 old. – A tartalomról: *Tampu Krisztián*: A bákói püspökség története; *Nyisztor Tinka – Pákozdi Judit*: A kobrics receptje; *Trunki Péter*: Külsőrekecsini oktatás korai időszaka [a 20. szd eleje] Ioan Epure kapcsán; *Cs. Bogdán Tibor*: Jöjjének divatba a csángók; „Örülök, hogy bár ennyit tehettem a falunkért...” – *Kóka Rozália* beszélget Bogdán Gatu Klárával.

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian*. Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2016. 41. sz. 31 old. – A tartalomról: *Tampu Stelian*: Helyzetértékelés; *Tampu Krisztián*: A moldvai csángók utánpótlásának fajtái a megtelepedésük utáni évszázadok során; *Janó János*: A hazatelepedés útja Magyarfaluból Egyházaskozárig; *Kóka Rozália*: Petrás Mária népdalénekes keramikusi dicsérete; *Halász Péter*: „... akinek emberhez méltó gondja van” – Deáky András Magyar Örökség Díja.

Domokos László: Elsüllyedt földön. Szerémség magyar múltjának hiánypótló története. 2014.

Dukrét Géza: Siter. Adalékok történetéhez és népismeretéhez. *Partiumi füzetek* 82. Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Társaság megbízásából a nagyváradi europoint. Nagyvárad 2015. 307 old.

Eltűnt iskoláinkra emlékezzünk. Szerk.: *Veliczky Józsefné és Papp Izabella*. Kiadja a Jászboldogházáról Elszármazottak Baráti Társasága. 2015.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk.: *Radeczki Éva*. 2015. 2. Encs 38 old. – A tartalomról: Evva Margit: Honismeret-Helytörténet hírek.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk.: *Radeczki Éva*. 2015. 3. Encs 38 old. – A tartalomról: Kuncsik Jánosné: Ünnepi megemlékezés az 1956-os eseményekről; Evva Margit: Évzáró helytörténeti foglalkozások.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk.: *Radeczki Éva*. 2015. 4. Encs 30 old. – A tartalomról: dr. Szalipszki Péter: Emlékbeszéd az abaújdevecseri Emlékház avatásán,

Örsi László: A pesterzsébeti fegyveres ellenállás, 1956. 1956-os Alapítvány – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp. 2015. 231 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2016. 1. 44 old. – A tartalomról: *Farkas Aladár*: Borvízforrások gyalogútja; *Simon László*: Sűgősok a Gömör-Tornai „Szlovák” karszton; *Egri Ferenc*: Kirándulások az Ördögmalomhoz és a Bocszárára; dr. *Polgárdy Géza*: A száz éve elhunyt Téglás Gábor emlékezete; *János Csaba*: Az árkosi Gloria-forrás; *Bartók Attila*: A Páring Natura 2000-es védett terület.

Faragó Sándor: Lélekkel teljesített hivatás. Chernelházi Chernel István naplója, 1914–1922. I-II. Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó. Sopron 2015. 494 és 609 old.

Fazekas Lóránd: Ódon sírkertek ősvényein. *Partiumi füzetek* 79. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2014. – A síremlékállítás rövid történelme; Az örök csend kisbábony otthonában; Címeres sírhelyek Szatmár megyében; Ódon sírkertek ősvényein: Halmi, Homoródszentpál, Sándorhomok, Batizvasvár, Szatmárnémeti, Ombod, Vetés, Kaplony, Iriny, Érendréd, Pelekeszi, Hadad.

Fazekas Lóránd: Püspökök s címereik a Szatmári Római Katolikus Egyházmegyében. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Társaság – Profundis Kiadó. Szatmárnémeti 2015. 88 old

Ferenczes István: Argehezi-Ergezi. Hargita Kiadó. Csíkszereda 2015. – Tudor Argehezi román költő magyar édesanyjáról.

Fried István: Jókai Mórról másképpen. *Kisebbségkutatás Könyvek*. Lucidus Kiadó. Bp. 2015.

Füredi história. Helytörténeti folyóirat. Fel. Szerk.: dr. *Rácz János*. Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. XV. 2015. 3. 32 old. – A tartalomról: *Balán Beáta*: A Balaton-Füredi Polgári Dalegylet története az egyet jegyzőkönyvei tükrében, 2.; *Kürönya Jenő*: 110 éve született id. Kürönya Jenő pedagógus; *Keller György*: Üzenetek odaátrol – Kondor Ilona és Matyikó Sebestyén József.

Halász Péter: „Cserefának füstje hozta ki könnyvemet...” – Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2015. 463 old.

Hegedűs Imre: Székelyország. Magyar Napló 2016.

Hetyéssy István: Bük község monográfiája. Bük Város Önkormányzata – Magyar Nyugat Könyvkiadó. Bük – Vasszilvágy 2015. 114 old.

Hírlevél 51. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Sátoraljaújhely 2016. február 21 old. – A tartalomról: *Kováts Dániel*: Huszonötödik évkönyvünk ürügyén; *Nyiri Péter*: Létünk hajléka az anyanyelv; Kiállítás a magyar nyelvről Kairóban; *Ringer István*: A Kazinczy Ferenc Múzeum 2015. évi tevékenysége; *Gécziné Nagy Mária*: 180 perc a magyar kultúra jegyében – előadás-csokor a sátoraljaújhelyi Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeumban a Magyar Kultúra Napján; *Evva Margit*: Honismeret-Helytörténet.

Horváth László dr.: Kösztől Köszeig. Szerk.: *dr. Bariska István*. Heliosz-N Bt. Nagykanizsa 2015. 217 old.

Illéfalvi Péter: Hegyivadász-képzés a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémián. Magyar Napló 2016.

INVICTUS. Az ember, akit nem győztek le. Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Fel. szerk.: *Fráter Olivér*: 1915. november 40 old. – A tartalomról: *Szász Jenő*: Felelősséggel és hűséggel; *Fráter Olivér*: Az élet választásai; *Fülöp G. András*: A Mindszenty-per, mint a korszak és a felvidéki magyar katolikus papság meghurcolásának egyik előzménye; *dr. Sztuyuhula László*: Aki az Úr Jézus keresztjét magukhoz ölelték...; *František Mikloško*: A jó pásztor életét adta... – Kovács Pál vértanúsága; *Weiszer Attila*: A 20-as láger – M160 – 17. sz. feje, Pásztor Ferenc vértanúsága; *Molnár Imre*: Esterházy János vértanúsága; *Szabó László*: A pápa „hadosztályának” katonája... Borsos Mihály keresztútja; *Csáky Károly*: Két bator Krisztus-követő: Lénár Károly és dr. Lestár István keresztútja; *Molnár Imre*: Emlékezzünk, hogy emlékeztethessünk; *Hrubik Béla*: A Mindszenty-per felvidéki emlékezésében: Dombi Ferenc tanúságtétele; *Koncsol László*: Magyar Kálvinisták a vádlottak padján – „A magyar szülők gyermekei... ezután szlovákul fogják dicsérni az Istent.”; *Csáky Pál*: Főhajts egy nemzedék előtt.

István Erzsébet – Pusztai Zsolt: Az agyag művésze. Bozsik Kálmán kunszentmártoni fazekasmester. Kunszentmárton 2015.

Így emlékezem. Idős emberek mesélnek a múltról. Szerk.: *Kemény Attila*. Töki Helytörténeti Füzetek 5. Kiadja a Kortárs Képzőművészetért 2004 Alapítvány. Tök 2015. 50 old.

Jeszenszky Géza: Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszer-változás éveiben. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja 2016.

„Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk.: *Kiss Gábor*. Zalaegerszeg 2015. 228 old.

Kapiller Imre – Paksy Zoltán: A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig. Kiadja Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata. Zalaegerszeg 2014. 347 old.

Kemenesaljai életrajzi lexikon. Szerk.: *Németh Tibor*. Kemenesaljai Regionális Ifjúsági Szervezet. Csöngye 2014. 222 old.

Kemény Attila: A társas élet szokásai a töki szőlőhegyen. *Töki Helytörténeti Füzetek* 2. Kiadja a Kortárs Képzőművészetért 2004 Alapítvány. Tök 2015. 62 old.

Keresztek és kiskápolnák Szekszárdon. Szerk.: *Baltavári István*. Kiadja a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület. Szekszárd 2015. 101 old.

Keresztésné Tóth Bernadett (szerk.): A Veszprémi Közgazdasági és Közigazgatási Szakközépiskola jubileumi évkönyve (1895 – 2015). Kiadja a Szakközépiskola. Veszprém 2015. 247 old.

Kiss Kálmán: Csúry Bálint és a szamosháti tájnyelv. *Partiumi füzetek* 83. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2015. 301 old.

Kordics Imre: Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940–1944 között. *Partiumi füzetek* 81. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2014.

Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták – A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848 – 1849. Magyar Napló 2016.

Kováts Judit: Elszakítva. Magvető Kiadó. Bp. 2015. 400 old.

Közi Horváth József dr.: Nemzeti, keresztény és szociális I. (1939) Szerk.: *Szalai Viktor*. Közi Horváth József Népfőiskola. Sopron. 2014. 99 old.

Kunhegyesi Nagykun Kalendárium, 2016. Szerk.: *Vig Márta*. 2016. 359 old. – A tartalomról: Gulyás Éva: Falucsúfolók a Jászkunságban és környékén; *Vig Márta*: A Kakat-értől az óceánig – Szegő Gábor matematikus életútja; *Oláh Lajos*: Házoromdíszek a XIX. szd-ban Kunhegyesen; *Kórizs József – Sárközi Ottília*: Kórképek Feketehegyről; Bácsfeketehegy újratelepülésének 230. évfordulóját ünnepelte; *Szentpéteriné Lévi Márta*: Helyi érték – identitás; *Vig Márta*: Kunhegyesi középiskolások a redemptio 270. évfordulójára emlékeztek.

Kupán Árpád: Új borsi krónika. Állandóság és változás a városiasodó község életében. Kiadja Bors község Polgármesteri Hivatala. 2015. 307 old.

Lábadi Károly dr. – Loksa Gábor (szerk.): Drávaszög és Szlavónia kollégium. Antológia Kiadó. Lakitelek 2015. 319 old.

Lázár Tibor Zoltán: Az I. világháború hajdúdorogi hősei és áldozatai. *Hajdúdorogi füzetek* 14. Kiadja a Mészáros Károly Városi Könyvtár. Hajdúdorog 2014. 155 old.

Lázár Tibor Zoltán: Az II. világháború hajdúdorogi hősei és áldozatai. *Hajdúdorogi füzetek* 15. Kiadja a Mészáros Károly Városi Könyvtár. Hajdúdorog 2015. 160 old.

Lendvai Rezső – Koltay Ferenc (szerk.): A szombathelyi székesegyház bombázása és újjáépítése. A Székesegyházi Főplébánia Képviselőtestülete és a Székesegyházért Alapítvány kiadása. Szombathely 2015. 405 old. + 240 illusztráció.

Magyar Zoltán: Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklór-hagyománya. *Magyar Népköltészet Tára IX.* Balassi Kiadó. Bp. 2015. 546 old. + 57 kép.

Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700 – 2000). Pécsi Tudománytár 2014. 240 old.

Matkovich Tivadar: Vármegyénk életéből. Magánkiadás 2015. 116 old. – Folytatásban megjelent (KRIX_KRAX álnéven – a Veszprémi Ellenőr 1906. október 7. – 1907. március 10. közötti tárcarovatában. *Jegyzetek: dr. Földesi Ferenc*.

Márton Áron: Egyház – Állam. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 2016. 240 old.

Márton Áron és Jakab Antal emlékezete. (Szerk.: *Szabó Csaba*). Új Ember Kiadó. Bp. 2014.

A nagyvárad zenei élet apostola. Thurzó Sándor emlékére. Az anyagot gyűjtötte *Thurzó Margit Terézia és Thurzó Sándor József*. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2014. 402 old.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 3. 22 old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira*: Radinában Budapesten a XIX. Csángó Bálon; *Albertine Révay Rita*: Keresztült-tanár találkozó, 2015; *Sántha Attila*: A Moldva névről és Ómoldva 1211-es említéséről; *Perka Mihály*: Gyöke-erek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön; *Mohay Tamás*: Bevezető szavak Nyisztor

Tinka könyvbemutatójához; *Faragó József*: Balladák-énekés a moldvai csángóknál.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 4. 22. old. – A tartalomról: Magyar Örökség-díj Jáki Sándor Teodóznak; *Iancu Laura*: A cseh, aki magyar [Márk Gergely]; *Fekete-Kászoni Rita*: „Itt maradok most már egészen...”; *Sántha Attila*: A milkói püspökség a százszázalékos történelmi tudatában; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön; *Nyisztor Tinka*: [Erdélyi Zsuzsanna] Emléke legyen áldott; *Harangozó Imre*: „Az jutott osztályrészemül, hogy imaasszony legyek...” – Búcsú Erdélyi Zsuzsannától.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 6. 22. old. – A tartalomról: *Ferenc Gabriella* – *Fekete-Kászoni Rita*: Székely diákok moldvai látogatása; *Oláh-Gál Elvira*: Mária oltalma alatt – Csángómagyarok a csíksomlyói búcsún; *Sántha Attila*: A Duna balfelén lakó X-XI. szd-i szkitákról; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 7. 22. old. – A tartalomról: *Halász Péter*: Nyitva van az Aranykapu...! [Pozsony Ferenc '60]; *Tánczos Vilmos*: Újabb adatok Petrás Incze János életpályájához; *Sántha Attila*: Dácia Alpestris szkitái, a székelyek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Tímár Karina*: Egy pusztinai siratás és halottbúcsúztató; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön; *Séfeddin Sefket bey*: Csángóországban, az ősi magyarság nyomán.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 9. 22. old. – A tartalomról: *Nyisztor Ilona*: 25 éves a pusztinai fiatalok táncgyűlése; *Tánczos Vilmos*: Újabb adatok Petrás Incze János életpályájához; *Sántha Attila*: A 3. Bizánci hadtest az 1167-es, Magyarország ellenes háborúban; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 11. 22. old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira*: Lakatos Demeter-emlékérem és oklevél; *Iancu Laura*: Borbáth Erzsébet laudációja; *Halász Péter*: Berszán Lajos laudációja; *Borbáth Erzsébet*: Mihály Etelka laudációja; *Sántha Attila*: A csángók, belülről nézve (Duma István András új könyvéről); *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Séfeddin Sefket bey*: Csángóországban, az ősi magyarság nyomán.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2015. 12. 22. old. – A tartalomról: *Péntek János*: A moldvai magyarokról és a csángó névről a nyelvöldrajz bizonyosságai alapján; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Kilián Imre*: Elment valaki... [Kobzos Kiss Tamás]; *Sántha Attila*: Személynévi eredetű moldvai hely[ség]nevek (A-F) magyar szemszögből; *Séfeddin Sefket bey*: Csángóországban, az ősi magyarság nyomán; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 1. 22. old. – A tartalomról: *Pétes János*: Vajon milyen a csángó, ka-

kas csípte mese-alma?; *Oláh-Gál Elvira*: Pusztinában magyarul imádkoznak; *Péntek János*: A moldvai magyarokról és a csángó névről a nyelvöldrajz bizonyosságai alapján; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Sántha Attila*: Személynévi eredetű moldvai hely[ség]nevek (G-N) magyar szemszögből; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön; *Séfeddin Sefket bey*: Csángóországban, az ősi magyarság nyomán.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 2. 22. old. – A tartalomról: *Borbáth Erzsébet*: A Domokos Pál Péter Alapítvány hozzájárulása a moldvai csángómagyar értelmiség kéneveléséhez a 2014–2015-ös tanévben; *Péntek János*: A moldvai magyarokról és a csángó névről a nyelvöldrajz bizonyosságai alapján; *Halász Péter*: „A magyar Nemzetnek utolcsépp vérig háládos fija...”; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Sántha Attila*: Személynévi eredetű moldvai hely[ség]nevek (O-Z) magyar szemszögből; *Pávai István*: A magyar népzene moldvai dialektusa; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 3. 22. old. – A tartalomról: *Tánczos Vilmos*: Népművészeti kiállítás és konferencia a moldvai csángókról Kolozsváron; *Kilián Imre*: Bál után – gyűrűfűi kobzáz szemmel...; *Péntek János*: A moldvai magyarokról és a csángó névről a nyelvöldrajz bizonyosságai alapján; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Sántha Attila*: Egy 1702-es levél több ezer budzsáki magyarról; *Pávai István*: A magyar népzene moldvai dialektusa; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 4. 22. old. – A tartalomról: *Kóka Rozália*–*Halász Péter*: Magyar Örökség-díj – Csángóföldre; *Nyisztor Tinka*: Csontkirály és Babkirály – Farsangi Csángó Bál Bákóban; Első alkalommal rendeztek csángó bált Brüsszelben; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Sántha Attila*: Lőrinc milkói püspök levele, 1096, 1; *Pávai István*: A magyar népzene moldvai dialektusa; *Halász Péter*: A gabonafélék hagyományos termesztése a moldvai Csángóföldön.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 5. 22. old. – A tartalomról: *Péter Beáta*: Kiállítás-megnyitó és könyvbemutató a Székelyföld Galériában; *Toldi Éva*: Búcsúi népelemek és imádságok a gyimesi és moldvai csángók körében; *Bajna György*: Duma-István András tátosai; *Iancu Laura*: „Bementek a templomba és meghúzták a harangot” – Laczkó Mihály: Idegen földre siettem... Moldvai csángók Baranyában c. könyvéről; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Sántha Attila*: Lőrinc milkói püspök levele, 1096, 1; *Pávai István*: Zenés-táncos hiedelmek Moldvában; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 6. 22. old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira*: Csángómagyarok a csíksomlyói búcsún; *Pávai István*: Zenés-táncos hiedelmek Moldvában; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Halász Péter*: Csángó keresztstülők ajándéka a moldvai magyar gyermekeknek.

Összeállította: *Halász Péter*

Képek akadémiánk vendéglátó színhelyéről, Csongrád megyéről*

1. *A szegedi Fogadalmi templom a Szentháromság-szoborral*

* A felvételeket készítették: Debreczeni-Droppán Béla (1, 5, 7, 11, 12.); Lőkös Sándorné (6, 9, 10.); Mándli Gyula (3, 8, 13, 14.) és Pál László György (2, 4.).

2. Szegedi látkép

3. A szegedi Móra Ferenc Múzeum

4. *A Maros folyó Ferencszállásnál*

5. *A kiszombori középkori rotunda*

6. *A csongrádi Batsányi János Gimnázium*

7. *A Csongrádi Halászházak*

8. Az óföldséki középkori templom

9. A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum

10. A Városháza a hódmezővásárhelyi Kossuth téren

11. Akadémiánk előadásainak helyszíne: a Korona Szálló épülete Makón

12. *A neobarokk Bérpalota Makón*

13. *A szentesi Kossuth tér a régi Vármegyeházával*

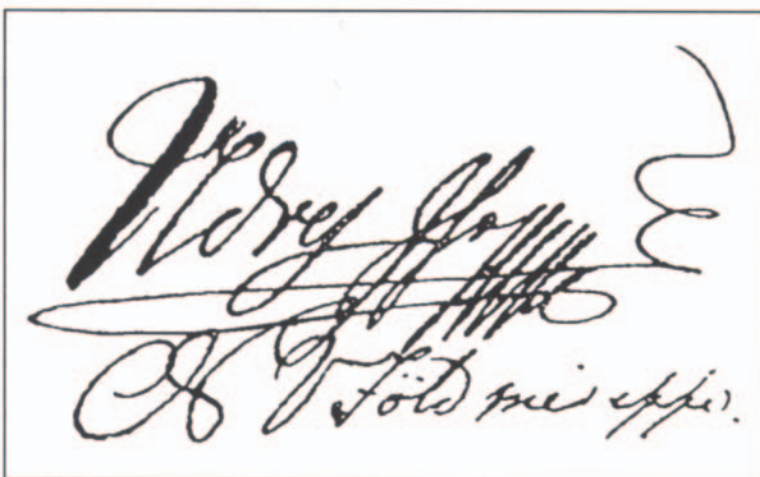

14. *A szegvári szélmalom*

Luigi Ferdinando Marsili (Gerencsér Péter cikkéhez)

460 Ft

Vedres István (1765–1830), Szeged hites geometrája, Vastag János alkotása
(A Móra Ferenc Múzeum tulajdona,
Ozsváthné Csegezi Mónika és Ozsváth Gábor Dániel cikkéhez)